

**T.C.
BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**KÂRİ'A SÛRESİ BAĞLAMINDA
KIYAMET SAHNELERİ**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
Adem SAV**

**Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri
Bilim Dalı: Tefsir**

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Emannullah POLAT

T.C.
BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KÂRİ'A SÛRESİ BAĞLAMINDA
KİYAMET SAHNELERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ
Adem SAV

(Enstitü No:132202104)

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih: 02/05/2016

Tezin Savunulduğu Tarih: 20/05/2016

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Emannullah POLAT

Diğer Jüri Üyeleri: Yrd. Doç. Dr. Naim DÖNER

Yrd. Doç. Dr. Enes ERDİM

Yrd. Doç. Dr. Emannullah POLAT danışmanlığında, Adem SAV'ın hazırladığı “Kâri’a Sûresi Bağlamında Kıyamet Sahneleri” konulu bu çalışma 20/05/2016 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Danışman: **Yrd. Doç. Dr. Emannullah POLAT (B.Ü.)**

Üye: **Yrd. Doç. Dr. Naim DÖNER (B.Ü.)**

Üye: **Yrd. Doç. Dr. Enes ERDİM (F.Ü.)**

Bu tezin Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı’nda yapıldığını ve Enstitümüz kurallarına göre düzenlendiğini onaylıyorum.

Doç. Dr. Yaşar BAŞ

Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Dünya hayatından âhiret hayatına geçiş aşaması olan kıyametle ilgili âyetler Kur'ân'ın önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Bu âyetlerde kıyametin nasıl gerçekleşeceğine ve sonrasında yaşanacaklara dair sahneler yer almaktadır. Yaptığımız araştırmalarda; kıyametin kopuşu, dünyada yapılanlardan hesaba çekilme, hesap sonucu kazananlar ve kaybedenlerin hallerini özlü bir şekilde anlatan Kâri'a Sûresi hakkında müstakil bir tefsirin yazılmamış olması, bizi bu tezi hazırlamaya yöneltti.

Çalışmamız giriş kısmı ve üç bölümden oluşmakta olup; giriş kısmında araştırmamızın kapsamı, amacı, önemi ve metodolojisi hakkında bilgi verdikten sonra birinci bölümde konulu tefsirin tanımı, önemi, çeşitleri ve konulu tefsir çalışması yapılırken dikkat edilmesi gereken hususlara değindik. İkinci bölümde Kâri'a Sûresi'nin ismi, nüzul sebebi ve yeri, önceki ve sonraki sûrelerle münasebeti, fazileti hakkında bilgi verip, sûredeki tâbir ve garîb lafızlara değindikten sonra sûrenin icmâlî tefsirine yer verdik. Üçüncü bölümde ise Kur'ân'ın diğer sûrelerindeki kıyamet sahnelerini, Kâri'a Sûresi bağlamında belli bir sistematik içerisinde bir araya getirmeye çalıştık.

Çalışmam süresince değerli vaktini ayırarak, yardım ve önerilerini esirgemeyen tez danışmanım Yrd. Doç. Dr. Emannullah POLAT'a teşekkürlerimi sunarım.

Adem SAV
BİNGÖL – 2016

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	III
KISALTMALAR LİSTESİ	VII
ÖZET	VIII
ABSTRACT	IX

GİRİŞ

A. Araştırmanın Alanı ve Kapsamı	1
B. Araştırmanın Amacı	2
C. Araştırmanın Önemi	2
D. Araştırmanın Metodu	3

I. BÖLÜM: KONULU TEFSİR

1.1. Tefsir Kelimesinin Lugat ve Istılah Manası	4
1.2. Mevduî Kelimesinin Lugat ve Istılah Manası	5
1.3. Konulu Tefsirin Tanımı	5
1.4. Konulu Tefsirin Doğuşu ve Gelişimi	7
1.5. Konulu Tefsirin Önemi	9
1.6. Konulu Tefsir Çeşitleri	10
1.6.1. Kur'ân Bütünlüğünde Konulu Tefsir	11
1.6.1.1. Konu Tefsiri	11
1.6.1.2. Kavram Tefsiri	11
1.6.2. Sûre Bütünlüğünde Konulu Tefsir	12
1.6.2.1. Sûredeki Bir Konunun Tefsiri	12
1.6.2.2. Sûredeki Tüm Konuların Tefsiri	12
1.7. Konulu Tefsir Metodunun Uygulanmasında Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar	13
1.8. Sûre Tefsirlerine Genel Bakış	15
1.8.1. Sûre Tefsirlerine Duyulan İhtiyaç	15
1.8.2. Bir Sûreyi Konulu Tefsire Göre Araştırma Yöntemleri	16
1.8.3. Kâri'a Sûresi Üzerine Yapılan Çalışmalar	17

II. BÖLÜM: SÛRENİN TEFSİRİ

2.1. Sûrenin İsmi.....	18
2.2. Sûrenin Nüzûl Sebebi, Yeri ve Âyet Sayısı.....	19
2.3. Sûrenin Kendisinden Önceki ve Sonraki Sûrelerle Münasebeti	20
2.4. Sûrenin Konusu ve Temel Mesajları	22
2.5. Sûredeki Kırâat İhtilafları.....	22
2.6. Sûrenin Fazileti.....	23
2.7. Sûredeki Tabir, İstilah ve Ğarîb Lafızlar	24
2.7.1. القارعة (el-Kâri'a)	24
2.7.2. وما أدراك (ve mâ Edrâke).....	24
2.7.3. الفراش المبعوث (el-Ferâşi'l-Mebsus)	25
2.7.4. العهن المنفوش (el-'Ihni'l-Menfuş).....	25
2.7.5. موازين (Mevâzin)	26
2.7.6. عيشة راضية ('İşetin Râdiyeh)	26
2.7.7. امه هاوية (Ümmühü Hâviyeh).....	27
2.7.8. حامية (Hamiyeh)	28
2.8. Sûrenin İcmali Tefsiri	29

III. BÖLÜM: KÂRÎ'A SÛRESİ BAĞLAMINDA KIYAMET SAHNELERİ

3.1. Kıyametin Tanımı ve Mahiyeti.....	49
3.1.1. Kıyametin Sözlük Anlamı	49
3.1.2. Kıyametin İstilah Anlamı	50
3.1.3. Kur'ân-ı Kerim'de Kıyametin İsimleri	51
3.1.4. Kur'ân-ı Kerim'de Kıyametin Özellikleri	56
3.2. Kıyametin Aşamaları	60
3.2.1. Sûr'a İlk Üfürülüştür.....	60
3.2.2. Kıyametin Kopuşu.....	65
3.2.2.1. Gökyüzünün Durumu.....	65
3.2.2.2. Yeryüzünün Durumu.....	68
3.2.2.3. İnsanların Hali.....	70
3.2.3. Berzah.....	74
3.2.4. Sûr'a İkinci Üfürülüştür.....	76
3.2.5. Ba's.....	77
3.2.6. Haşr	83

3.3. Hesaba Çekilme	88
3.3.1. Allah’a Arz.....	90
3.3.2. Amel Defterlerinin Verilmesi.....	91
3.3.2.1. Amel Defteri Sağdan Verilenler.....	93
3.3.2.2 Amel Defteri Soldan Verilenler	94
3.3.3. Mizanda Amellerin Tartılması	96
3.3.3.1. Mizanın Sözlük Anlamı	96
3.3.3.2. Mizanın İstilah Anlamı	96
3.3.3.3. Kur’ân-ı Kerim’de V-z-n Kökünden Türemiş Kelimeler	96
3.3.3.4. Hadislerde Mizan	98
3.3.3.5. Mizan Hakkındaki Görüşler.....	99
3.3.4. Tanıkların Şahitliği.....	101
3.3.5. Ceza ve Mükâfat.....	102
3.3.5.1. Cennet	102
3.3.5.2. Cehennem.....	110
3.3.5.3. A’raf.....	119
SONUÇ	125
KAYNAKÇA	128
ÖZGEÇMİŞ	135

KISALTMALAR LİSTESİ

(a.s.)	: aleyhisselam
b.	: İbn
Bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
CÜ İFD	: Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
EKEV	: Erzurum Kültür Eğitim Vakfı
(h)	: Hicri
İSAM	: İslam Araştırmaları Merkezi
md.	: Maddesi
MÜ İFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
MÜ SBE	: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
ö.	: Ölüm
(r.a.)	: Radiyallahu anh/anha
(s.a.s.)	: Sallallahu aleyhi ve sellem
s.	: sayfa
SDÜ SBE	: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
thk.	: Tahkik Eden
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
ts.	: Baskı tarihi yok
yy.	: Baskı yeri yok
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğerleri

ÖZET

Kur'ân-ı Kerim'in ana konularından biri olan kıyametten bahseden âyetler Kur'ân-ı Kerim'in yaklaşık dörtte birine denk gelmektedir. Çoğu Mekkî sûrelerde bulunan bu âyetlerde kıyametin özellikleri zikredilerek kıyamet sahneleri tasvir edilmiştir. Bu kıyamet sahnelerinde kıyamet günündeki dehşetli korku, kâinattaki değişim, ölümden sonra diriliş, hesap, cennetteki nimet ve cehennemdeki azap tasvir edilmektedir. Kur'ân-ı Kerim'de âhiret âlemi, sadece tavsif edilerek bırakılmamış; tasavvur edilebilir, hissedilebilir bir anlatımla zikredilmiştir. İman edenler bu sahneleri görür ve etkilenirler; bazen kalpleri titrer, bazen tüyleri ürperir, bazen içlerine korku dolar, bazen cehennem alevi yakar bazen de cennetten bir esinti gelir. Böylece mü'minler o gün gelmeden âhiret âlemini bilmiş olurlar.

Kur'ân'ın değişik sûrelerinde yer alan kıyamet sahneleri, Kâri'a Sûresi'nde çok veciz bir şekilde geçmektedir. Kıyamet gününün dehşetine vurgu yapan âyetlerle başlayan sûrede kıyamet günü insanların ve dağların durumu tasvir edilerek; insanların dünya hayatındaki davranışlarına göre âhirette karşılaşacakları ceza ve elde edecekleri mükâfattan bahsedilir. Sûrede kıyamet gününün gerçekliği çarpıcı sahnelerle gözler önüne serilerek hem müjdeleyici hem korkutucu mesajlara yer verilmiş, öte yandan sorumluluk ilkesine vurgu yapılarak dünya hayatındaki davranışların karşılıksız kalmayacağı bildirilmiştir.

Kur'an-ı Kerim'deki diğer kıyamet sahnelerine baktığımızda Kâri'a Sûresi bağlamında bu sahnelerini kıyametin kopuşu, hesap, mükafat ve ceza başlıkları altında gruplandırmak mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Kâri'a Sûresi, Kıyamet, Kıyamet Sahneleri, Haşr, Âhiret, Cennet, Cehennem

ABSTRACT

Scenes of the Resurrection in the context of the Surah Al-Qari'ah

The verses that refer to the day of judgement which is one of the main subjects of the Holy Quran compose a quarter of it. The scene of the day of judgement is described being adverted its features with the verses mostly in Makki surahs. In these scenes, horror, changes in the universe, resurrection, judgement, blessing in the paradise and torment in the hell are described. The hereafter realm has not only been defined but also it has been adverted with a supposable and perceivable expression. Believers see these scenes and are effected from them; sometimes, their hearts are scared, go cold all over, are in fear and trembling, the hellfire burn out and sometimes a breeze comes from paradise. Since therefore, the believers can know the hereafter realm before seeing there.

The scenes of the day of judgement appeared in different surahs of Quran are passed briefly in the Al-Qari'ah. In this surah which begins with the verses that emphasises the horror of the day of judgement, it is adverted that people get either blessing or torment in accordance with their practices in their world-life being described the state of people and mountains in that day. There are both precursory and terrifying messages being displayed the reality of that day with striking scenes in this surah; besides it has been stated that deeds in this world cannot be unreciprocated being stressed on responsibility principle.

When it is looked at other verses about the day of judgement in the Holy Qur'an, it is possible to classify these scenes under the title of coming of the doomsday, judgement, blessing and torment within the context of surah Al-Qari'ah.

Key Words: Surah Al-Qari'ah, Day of Judgement, The Scenes of the Day of Judgement, Resurrection, Hereafter, Paradise, Hell.

GİRİŞ

A. Araştırmanın Alanı ve Kapsamı

Başlıca konuları inanç, ibadet, ahlâk ve muamelât olan Kur'ân-ı Kerim'in konularından biri de kıyamet ve âhirettir. Fahrreddin Râzî de: "Kur'ân'ın bütününde asıl maksat; tevhit, nübüvvet ve me'ad'ı takrirdir."¹ diyerek; kıyamet ve âhiretin Kur'ân-ı Kerim'in temel konularından biri olduğunu söylemiştir. Kur'ân-ı Kerim'in muhtevasıyla ilgili yapılan bir araştırmada kıyamet, ölüm ve âhiretle ilgili 1640 âyetin Kur'ân-ı Kerim'in %25,8'ine denk geldiği görülmüştür.² Bu âyetlerinde önemli bir kısmında kıyamet ve âhiret sahnelerine yer verilmiştir.

Bu sahnelere göre kıyamet; insanları bayılıp yere seren, dağları savurup yeri dümdüz eden bir yıkım olsa da ardından ebedî bir hayatın, yeni bir âlemin başlangıcıdır. Kıyamet; bir yok oluş değil, diriltilecek cesetlerin kıyam etme zamanıdır. O gün kabirlerinden kaldırılan insanlar Allah'ın huzuruna sevk edilerek, dünyada yapmış oldukları işler mizanda tartılır. Hesap sonucu tartıları ağır gelenler yani işlerinde bir değer bulunan, iyilikleri kötülüklerinden çok olan kimseler, cennette hoş bir yaşam içerisinde yaşarken; tartıları hafif gelenlerin yani dünyada değersiz, âdî işler yapmış olan ve kötülükleri ağır basan insanların ise gideceği yer hâviye yani cehennem çukurudur.³

Kur'an-ı Kerim'e göre bu dünya bir imtihan meydanıdır. Yapılan iyilikler ve kötülükler bir hardal tanesi ağırlığına hatta zerre miktarı dahi olsa boşa gitmemekte, görülecek hesap neticesinde yeni bir hayat insanları beklemektedir. Dünyada iken yapılanlara göre bu hayat ya ebedî bir saadet yurdu ya da sonsuz bir azap yurduna dönüşecektir.

"Kâri'a Sûresi Bağlamında Kıyamet Sahneleri" isimli bu tez çalışmamızda; Kur'ân'ın birçok sûresine serpiştirilmiş bu kıyamet sahnelerini, bu sahneleri özlü bir

¹ Razî, Fahrüddin Muhammed b. Ömer, *et-Tefsiru'l-Kebir Mefatihu'l-Gayb*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1990, I, 141-147.

² Bkz. Mehdi Bazergan, *Kur'an'ın Nüzul Süreci*, (çev. Yasin Demirkıran), Fecr Yay., Ankara 1998, s. 169.

³ SüleymanAteş, *Kur'an Ansiklopedisi*, Kuba Yayınları, İstanbul ts., VI, 194-195.

şekilde anlatan Kâri'a Sûresi bağlamında “Kıyamet, Kıyametin Aşamaları ve Hesaba Çekilme” başlıkları altında incelemeye çalışacağız.

B. Araştırmanın Amacı

Âhiret düşüncesi, insan ruhunda önemli bir yere sahiptir. Tarih boyunca insanlar ölüm ve sonrasındaki hayatı hep merak etmişlerdir. Öldükten sonra dirilme ve insanların dünyada yaptıklarından dolayı hesaba çekilmesi gibi fikirler, en ilkel toplumlardan en modern toplumlara kadar tüm toplumlarda hep insan zihnini meşgul etmiştir.

İslam dinine göre hayatı düzene koyma, insanlığa huzuru temin etme, Allah'a imanla beraber âhiret hayatına inanmaya bağlıdır. İlk dönem Mekke'de inen âyetlerin birçoğunda Allah'a imanla birlikte âhirete iman da zikredilmiştir.⁴ Âyetlerde insanın bir hardal tanesi⁵, hatta zerre miktarı⁶ da olsa yaptığı gizli veya açık her şeyin melekler tarafından kaydedildiği⁷ ve Allah'ın onu hesap günü insanın karşısına çıkaracağı ve hesabını soracağı bildirilmiştir.

Kur'ân-ı Kerim'de kıyametle ilgili sahneler son derece etkileyici bir şekilde sunulmaktadır. Çalışmamızla özellikle kıyametle ilgili bu sahneleri belli bir sistematik içerisinde bir araya getirmeye çalıştık. Bunun içinde kıyametin kopuşu, dünyada yapılanlardan hesaba çekilme, hesap sonucu kazananlar ve kaybedenlerin hallerini özlü bir şekilde anlatan Kâri'a Sûresi'ni seçtik. Çünkü adını da kıyametin isimlerinden biri olan Kâri'a'dan alan bu sûre, kıyameti ve sonrasında yaşanacakları bir bütün olarak anlatmaktadır. Böyle bir sûre üzerinde müstakil bir çalışma yapılmamış olması bizi bu çalışmayı yapmaya sevk etti. Çalışmamızda hem Kâri'a Sûresi'nin müstakil bir tefsirini yapmayı hem de kıyamet sahnelerine bu sûre bağlamında yer vermeyi hedefledik.

C. Araştırmanın Önemi

Yapmış olduğumuz araştırmalarda ilahiyat fakültelerinde birçok sûre üzerinde konulu tefsir çalışmaları yapıldığını ve hâlâ devam eden çalışmalar olduğunu gördük. Hatta bazı sûreler üzerinde farklı açılardan birden çok çalışma yapılmıştır. Ancak kıyameti çok

⁴ Bkz. Bakara, 2/232; Al-i İmran, 3/114; Nisa, 4/162.

⁵ Enbiya, 21/47.

⁶ Zilzal, 99/7-8.

⁷ Yunus, 10/61.

etkileyici bir şekilde gözler önüne seren Kâri'a Sûresi üzerinde tez veya makale düzeyinde herhangi bir çalışmaya rastlamadık. Bu nedenle çalışmamız Kâri'a Sûresi'nin müstakil bir tefsirini içermesi ve kıyamet sahnelerini Kâri'a Sûresi bağlamında sistematik bir şekilde bir araya getirmiş olması açısından önem arz etmektedir.

D. Araştırmanın Metodu

Araştırmamızda kavramların anlamlarını verirken Râgıb el-İsfahânî'nin *el-Müfredat*'ından, İbn Manzur'un *Lisanu'l-Arab*'ından, Diyanet İşleri Başkanlığı'nca hazırlanan *Diyanet İslam Ansiklopedisi*'nden, Kâri'a Sûresi'nin icmalî tefsirini verirken de mümkün oldukça farklı tefsirlerinden istifade etmeye çalıştık. Âyetlerin meâlleriyle birlikte özellikle Arapça asıllarını vermeye çalıştık. Âyet meallerini verirken Suat Yıldırım'ın *Kur'ân-ı Hâkim ve Açıklamalı Meali*'ni ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nca hazırlanan meali kullandık. Seyyid Kutub'un *Meşahidu'l-Kıyame fî'l-Kur'ân* isimli eseri de çalışmamızın başucu kitapları arasında yer aldı.

I. BÖLÜM: KONULU TEFSİR

1.1. Tefsir Kelimesinin Lugat ve Istılah Manası

Tefsir kelimesinin (فسر) veya taklib⁸ yoluyla (سفر) kelimelerinden türediği ile ilgili iki görüş vardır. Bir görüşe göre tefsir, fesr kökünden türemiş tef'îl vezninde bir mastardır. Fesr; “örtülü bir şeyi açmak, açıklamak ve ortaya çıkarmak” manalarına gelir. Doktorun hastalığı teşhis etmek amacıyla baktığı kana ve bu kanın konulduğu şişeye de “fesr” denir.⁹ Ancak “fesr” duyu organlarıyla kavranabilecek bir kapalılığı açmak değil akıl ile kavranabilecek bir manayı açıklığa kavuşturmak manasına geldiği kabul edilir. Sefr ise “aydınlatmak, ortaya çıkarmak, kadının yüzünü açması, baştaki sarıgın alınmasıyla başın ortaya çıkması ve sabahın aydınlıkla belirmesi”¹⁰ gibi anlamlara gelir.

Emin el-Hûlî her iki kelime de keşfetmek, ortaya çıkarmak anlamı olduğunu ancak sefr kelimesinde maddî, fesr kelimesinde ise manevî keşf söz konusu olduğundan “tefsir” kelimesinin fesr kökünden türemiş olduğunu ileri sürmektedir.¹¹

Tefsir kavramının birçok tanımı yapılmış olup bunlardan birkaçını burada zikretmekle yetineceğiz. “Tefsir; insan gücü ve Arap dilinin verdiği imkân nisbetinde Allah’ın muradına delalet etmesi bakımından Kur’ân metninin içerdiği manaları ortaya koymaktır.”¹² “Tefsir; Hz. Muhammed (s.a.s.)’e indirilmiş olan kitabın anlaşılması, mânalarının açıklanması, hükümlerinin ve hikmetlerinin açığa çıkarılmasını sağlayan ilimdir.”¹³ Tefsir; “Kur’ân lafızlarını, Arap dili ve edebiyatı açısından tahlil edip kendisiyle kastedilen manayı tespit etmektir.”¹⁴ “Tefsir; Kur’ân-ı Kerim’in âyetlerini insanların

⁸ Herhangi bir kelime de bulunan harflerinin yerlerini değiştirmek suretiyle yeni bir kelime oluşturma.

⁹ el-İsfahânî, Râğıb Ebû'l-Kasım Hüseyin İbn Muhammed, *el-Müfredât fî Ğaribi'l-Kur'ân*, (thk. Safvan Adnan Davudî), Daru'l-Kalem, Beyrut (h) 1412, ‘f-s-r’ md., s. 636.

¹⁰ İbn Manzur, Ebu'l-Fadl Cemaluddîn Muhammed b. Mükrim el-İfrîkî, *Lisânu'l-Arab*, Daru Sadr, Beyrut (h) 1414, “s-f-r” md., IV, 367; el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Ğaribi'l-Kur'ân*, “s-f-r” md., s. 412.

¹¹ Emin Hûlî, *et-Tefsir Ma'alimu Hayatihi ve Menhecuhu'l-Yevm*, Mısır 1944, s. 5.

¹² Zürkanî, Muhammed Abdulazim, *Menahilu'l-İrfân fî Ulumi'l-Kur'an*, yy, ty, II, 3.

¹³ Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedruddin Muhammed b. Bahadır, *El-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'an*, Kahire 1984, I, 13.

¹⁴ Muhsin Demirci, *Tefsir Usulü*, MÜ İFAV Yay., İstanbul 2012, s. 19.

anlayabileceği şekilde açıklayıp ortaya koyan, âyetlerde geçen kapalı lafızları çözüp izah eden ilimdir.”¹⁵

1.2. Mevduî Kelimesinin Lugat ve Istılah Manası

وضع kelimesi sözlükte; “bıraktı, terk etti, attı, doğurdu, uydurdu, yarattı, aşağı indirdi, bir şeyi herhangi bir yere yerleştirdi”¹⁶ gibi anlamlara gelmektedir. Arap dilinde “suyun etrafında yetişen ekşi otlardan otlayıp, oradan ayrılmayan deveye de “el-vâdı’a” denilmektedir.¹⁷ Mevdûî tefsirde de yakın bir anlam mevcuttur zira konulu tefsir metodunu uygulayan müfessir de üzerinde çalıştığı konuyu sonuçlandırmadan başladığı konuyu bırakmaz.¹⁸ Mevdu’ kelimesi ise “üzerinde durulan, konuşulan, yazılan fikir veya mesele” anlamında kullanılan bir isimdir.¹⁹ “Mevduî” kelimesi وضع fiilinin mimli masdarı olan mevdu’ kelimesine mensupluk bildirmektedir.

Mevdu’ kelimesi terim olarak “Kur’ân-ı Kerim’deki üslup ve yerleri farklı olan ve aynı mana ve gayeyi gözetmeleri sebebiyle birleştirici yönü bulunan konudur.”²⁰ Mustafa Müslim ise mevdu’ kavramını “Kur’ân âyetlerinin değindiği inanç, ictimaî hayat ve evrensel olayların boyutlarıyla ilgili bir durum veya husus demektir.” şeklinde tanımlamıştır.²¹

1.3. Konulu Tefsirin Tanımı

“Kavram Tefsiri”²² veya “Kavramsal Tefsir”²³ olarak da bilinen “Konulu Tefsir” (et-Tefsirü’l-Mevdûî) tabirinin birçok tarifi yapılmıştır. Ancak bunlar birbirlerine çok yakın olduğundan burada bu tariflerin sadece bir kısmına değineceğiz.

¹⁵ Ömer Çelik, *Tefsir Usulü ve Tarihi*, Erkam Yay., İstanbul 2012, s. 187.

¹⁶ İbn Manzur, *Lisanu’l Arab*, “v-d-a” md., VIII, 396; İsfahânî, *el-Müfredât fî Ğaribi’l-Kur’ân*, ‘v-d-a’ md., s. 874.

¹⁷ İbn Manzur, *Lisanu’l Arab*, “v-d-a” md., VIII, 396.

¹⁸ Şahin Güven, *Konulu Tefsir Metodu*, Düşün Yay., İstanbul 2014, s. 59.

¹⁹ Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yay., İstanbul 1994, s. 672.

²⁰ Güven, *Konulu Tefsir Metodu*, s. 61.

²¹ Mustafa Müslim, *Mebahis fî t-Tefsiri’l-Mevduî*, Daru’l-Kalem, Dimeşk 2005, s. 16.

²² Mevlüt Güngör, *Kur’an Araştırmaları-1*, Kur’an Kitaplığı Yay., İstanbul 1995, s. 11.

²³ Celal Kırca, *İlimler ve Yorumlar Açısından Kur’ân’a Yönelişler*, Tuğra Neşriyat, İstanbul 1993, s. 289-295.

Abdülhayy Feramavî konulu tefsiri şu şekilde tarif etmiştir: “Konulu Tefsir; aynı konuda ve Kur’ân’ın değişik sûrelerinde zikredilen âyetleri toplamak, nüzul sırasına göre tertip edip, nüzul sebeplerine vakıf olmak ve bundan sonra da konularına göre metotlu bir şekilde araştırıp açıklamak ve onlardan hüküm çıkarmaktır.”²⁴

Muhammed Mahmud Hicâzî de konulu tefsiri “Muayyen bir konuda ve Kur’ân’ın çeşitli sûrelerinde zikredilen âyetleri toplamak, imkân nispetinde bu âyetlerin nüzul sebeplerini göz önünde bulundurarak onları konularına göre metotlu bir şekilde, kendisinden önceki ve sonraki âyetlerle ilişkisini araştırmak ve sonrada benzer âyetlerle mütalaa etmektir.”²⁵ şeklinde tanımlamıştır.

Konulu Tefsir metodu ile ilgili ülkemizde ilk makale yazanlardan Mevlüt Güngör ise konulu tefsiri şöyle açıklamaktadır: “Konulu Tefsir; Kur’ân’da herhangi bir konu ile ilgili bütün âyetleri toplayarak, bunları mümkün olduğunca nüzul sırasına koyup, ilmî bir incelemeye tabi tuttuktan sonra Yüce Allah’ın o konu ile ilgili muradını toplu bir şekilde ortaya koymaya çalışan bir tefsir metodudur.”²⁶

Güngör bu tanımdan hareketle konulu tefsir metodunun, genel tefsir metodundan farklarını şöyle sıralamıştır: “İlk olarak konulu tefsir metodu ile genel tefsir metodu âyetleri ele alış bakımından ayrılmaktadır. Genel tefsir metodunda âyetler mevcut tertibe göre âyet âyet ele alınırken, konulu tefsirde ise konu konu ele alınmaktadır. İkinci olarak konulu tefsirde âyetler nüzul sırasına göre tefsir edilirken, genel tefsir metodunda ise yine mushaftaki sıraya uyulur. Konulu tefsirde gaye; bir konu hakkında Cenab-ı Hakk’ın muradını toplu olarak tespit etmek iken genel tefsir metodunda ise Allah Teâlâ’nın ele alınan âyetteki muradını tespit etmektir.”²⁷

Konulu tefsir metodu üzerinde araştırma yapan Şahin Güven ise yapılan farklı tariflerden hareketle konulu tefsiri; “Kur’ân’ın, bütünü veya herhangi bir sûresi çerçevesinde, sûrenin konularını ve pratik hayata tatbik yöntemini temel ilke ve hedeflerine

²⁴ Abdülhayy el-Feramavî, *el-Bidâye fi’t-Tefsiri’l-Mevduî*, Kahire 1977, s.52.

²⁵ Muhammed Mahmud Hicazî, *et-Tefsiru’l-Mevduiyyetu fi’l-Kur’ani-l’Kerim*, Kahire 1970, s.402.

²⁶ Mevlüt Güngör, “Tefsirde Konulu Tefsir Metodu”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, II/ 7, 1988, s. 50.

²⁷ Güngör, “Tefsirde Konulu Tefsir Metodu”, s. 50.

uygun olarak Kur’ân’ın kendi bütünlüğü içerisinde araştıran bir ilimdir.”²⁸ şeklinde tanımlamıştır.

1.4. Konulu Tefsirin Doğuşu ve Gelişimi

Konulu tefsir metodunun ne zaman ortaya çıktığı ile ilgili farklı görüşler vardır. İlim adamlarının bir kısmı bu metodun köklerinin hicrî ilk asırlara kadar uzandığını söylerken, bir kısmı ise bu metodun günümüzde ortaya çıktığını söylemektedir.²⁹

Konulu tefsirin Hz. Peygamber (s.a.s.) zamanından günümüze kadar olan gelişimine bakacak olursak; Hz. Peygamber (s.a.s.)’in Kur’ân’ın herhangi bir âyetini açıklarken Kur’ân-ı Kerim’deki konuyla ilgili diğer âyetlerden yararlanarak tefsir ettiğini görmekteyiz. Mesela;

الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ أُولَٰئِكَ لَهُمُ الْأَمْنُ وَهُمْ مُهْتَدُونَ

“İman edip imanlarına zulüm bulaştırmayanlar var ya, işte korkudan emin olma onların hakkıdır, doğru yolda olanlar da onlardır.”³⁰ âyetinde geçen “zulm” kelimesini tam olarak anlamayan sahabe “Ey Allah’ın Resulü! Hangimiz kendimize zulüm etmeyiz ki?” diye sormuş ve bunun üzerine Resulullah (s.a.s.) “Hz. Lokman (a.s.)’ın

يَا بُنَيَّ لَا تَشْرِكْ بِاللَّهِ إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ

“Evladım, sakın Allah’a eş, ortak uydurma! Çünkü şirk pek büyük bir zulümdür.” dediğini duymadınız mı?” buyurarak En’am Sûresi seksen ikinci âyetinde geçen zulmün şirk olduğunu açıklamıştır.³¹

Kısacası konulu tefsir metodunun temelleri Hz. Peygamber (s.a.s.) tarafından kullanılan “Kur’ân’ın Kur’ân’la tefsiri” metoduna dayanmaktadır. Müfessirler de bir konuyu tefsir ederken; o konuyla ilgili âyetleri bir araya getirerek bir bütünlük içerisinde konuyu açıklama yoluna gitmeleri de gösteriyor ki konulu tefsir metodu Hz. Peygamber (s.a.s.) zamanından itibaren yaygın olarak kullanılmaktadır.³² Mukatil b. Süleyman’ın bu

²⁸ Güven, *Konulu Tefsir Metodu*, s. 65.

²⁹ Güngör, “Tefsirde Konulu Tefsir Metodu”, s. 50.

³⁰ En’am, 6/82.

³¹ Buhârî, *Tefsiru’l-Kur’an*, 31.

³² Muhsin Demirci, *Konulu Tefsire Giriş*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2006, s. 82.

sahada helal ve haram ile emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i ani'l-münker konusunda te'lif ettiği “Kur’ân’dan beş yüz âyetin tefsiri” (تفسير خمسمائة آية) isimli eseri de bu metodun ne zamandan beri kullanıldığına dair ipuçları vermektedir. Bu eser her ne kadar bir konuyla ilgili âyetlerin incelendiği bir eser olmasa da konulu tefsirin ilk eserleri arasında yer alır.³³

Konulu tefsir örneklerini sahabe ve tabiîn döneminde de görüyoruz. Hz. Ömer ve Hz. Ali arasındaki şu hadise konulu tefsir metodunun en çarpıcı örneklerinden biridir: O zamanki Arap toplumunda kadının yedi aydan önce doğum yapmasının mümkün olmadığı düşünüldüğünden Hz. Ömer (r.a.) evliliğinden altı ay sonra doğum yapan bir kadına zina cezası olarak “hadd” uygulamak istiyordu. Hz. Ali, Hz. Ömer’e şu iki âyeti hatırlattı: “Çocuğun anne karnında taşınması ve sütten kesilmesi otuz ay sürer.”³⁴ ve “Emzirmeyi tamamlamak isteyen anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler.”³⁵ Bu iki âyeti beraber mütalaâ eden Hz. Ömer hamilelik süresinin altı ay olabileceği sonucunu çıkarmış ve hadd cezasını uygulamaktan vazgeçmiştir.³⁶

Tedvin döneminde fakihler başta olmak üzere bazı âlimler Kur’ân âyetlerinde belirli gruplandırmalara gittikleri görülmektedir. Aynı konu ile ilgili âyetleri bir araya getirip ictihatlarda bulunmuşlardır. Mesela abdest ve teyemmümle ilgili âyetleri “taharet” bâbı altında bir araya getirerek konu ile ilgili hadis, sahabe söz ve tatbiklerini de bir araya getirerek tüm bu verilerden hükümler çıkarmışlardır.³⁷

Hicazî gibi bazı müelliflerin bu metodun asrımızda ortaya çıktığını savunmalarına karşılık³⁸ Zahranî bu iddianın gerçekte bağdaşmadığını söylemektedir.³⁹ Demirci ise konulu tefsir metodunun yeni olmadığını ancak “Konulu Tefsir” kavramının günümüze yakın bir zamanda kullanıldığı görüşünün ağır bastığını söyleyerek bu konuya açıklık getirmektedir.⁴⁰

³³ Zahranî, Ahmed Muhammed, *Örneklerle Konulu Tefsir*, (çev: M. Fatih Kesler), Akçağ Yayınları, Ankara 2002, s. 12.

³⁴ Ahkaf, 46/15.

³⁵ Bakara, 2/233.

³⁶ Bkz. Güven, *Konulu Tefsir Metodu*, s. 88-89.

³⁷ Bkz. Güven, *Konulu Tefsir Metodu*, s. 93-94.

³⁸ Hicazî, *et-Tefsiru'l-Mevduyyetu fi'l-Kur'ani-l'Kerim*, s. 24.

³⁹ Zahranî, *Örneklerle Konulu Tefsir*, s. 12.

⁴⁰ Demirci, *Konulu Tefsire Giriş*, s. 83.

Bu çalışmaların konulu tefsir ismiyle ilk kez kimler tarafından başlatıldığıyla ilgili farklı görüşler vardır. Bir görüşe göre konulu tefsir çalışmalarının ilk olarak Mahmut Şeltut, Muhammed Abdullah Draz tarafından başladığını kabul edilirken,⁴¹ bir diğer görüşe göre ise Ezher Üniversitesi hocalarından Ahmet es-Seyyid el-Kummî ve Muhammed Ahmed el-Kasım tarafından başlatılmıştır.⁴²

Özetle esas olarak hicrî ilk asırdan itibaren mevcut olan fakat yöntemi bakımından son bir asır içerisinde canlanan konulu tefsir; günümüzde üniversitelerde ders olarak okutulmakta ve literatürü henüz oluşum aşamasındadır. Günümüzde “konulu tefsir” anlayışı gelişerek çağımızın problemleri doğrultusunda yeni açılımlar kazanmıştır. Bu metotla Kur’ân’daki pek çok konuya dair eser yazılmakta, bu metotla ilgili tanıtıcı ve yöntemini belirleyici eserler de günden güne artmaktadır.⁴³

1.5. Konulu Tefsirin Önemi

Konulu tefsir metodu Kur’ân-ı Kerim’deki bir konuyu daha iyi anlama imkânı verir, araştırmacıya üzerinde çalıştığı konu hakkında bütüncül bir bakış açısı kazandırır. Kur’ân-ı Kerim’deki bir konu hakkındaki bütün âyetleri bir araya getirip, tarihsel bağlamına uygun bir şekilde değerlendirmeye tabi tutmak, konuyu eksiksiz ve kapsamlı bir şekilde kavrama imkânı sağlar.⁴⁴ Ayrıca bu çalışmalar konuya ilmî bir atmosfer kazandırır, derin ve kapsamlı eserlerin ortaya çıkmasını sağlar.⁴⁵

Araştırılan konuyla ilgili tüm âyetleri bir arada görerek âyetler arasında çelişki gibi görülen durumlar ortadan kalkmış olur.⁴⁶ Kur’ân’ın bir yerinde özet olarak zikredilen bir hüküm başka bir yerde ayrıntılı olarak, bir yerde mutlak olarak işlenmiş bir husus da başka yerde mukayyed olarak ele alınmış olabileceğinden bu metotla aynı konuyla ilgili âyetler bir araya getirilerek konu tam ve anlaşılır bir şekilde ortaya konulmuş olur.⁴⁷

⁴¹ Bilal Gökçir, “Konulu Tefsir: Hedef, İmkân ve Sınırları”, *Kur’an’a Yaklaşımlar*, Kur’an ve Tefsir Akademisi, İstanbul 2010, s. 462.

⁴² Güven, *Konulu Tefsir Metodu*, s. 110.

⁴³ M. Sait Şimşek, *Günümüz Tefsir Problemleri*, Kitap Dünyası Yay., Konya ts., s.139.

⁴⁴ Abdurrahman Kasapoğlu, “Kur’an’ın Konulu Tefsiri”, *Hikmet Yurdu Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, II/ 3, 2009, s. 118.

⁴⁵ Şimşek, *Günümüz Tefsir Problemleri*, s.139.

⁴⁶ Ömer Dumlu, “Konulu Tefsir ve Düşündükleri”, *Tefsirin Dünyası Bugünü Sempozyumu*, Samsun 1992, s. 174.

⁴⁷ Zahrânî, *Örneklerle Konulu Tefsir*, s. 11.

Çağımız insanının ihtiyacını karşılamada ve Kur'ân'ın evrensel ilkelerini insanların istifadesine sunma noktasında da konulu tefsirin önemi ön plana çıkmaktadır. Bu yöntemle yapılan ilmî araştırmalar sayesinde günümüz insanının karşı karşıya kaldığı sorunları Kur'ân rehberliğinde çözmeye imkânı verir.⁴⁸

Bu metotla eser veren araştırmacılar, Kur'ân-ı Kerim'de tekrar gibi görünen âyetlerin aslında her birinin ayrı bir inceliği olduğuna dikkat çekerler.⁴⁹

Kur'ân'ı baştan sona tefsir edenler, çoğu zaman aynı konuyla ilgili diğer âyetlere dikkat çekememelerine rağmen konulu tefsir yöntemiyle konuyla ilgi tüm âyetler birlikte ele alınma imkânına sahip olunmuştur.⁵⁰

Ayrıca günümüz insanı meşguliyetinin fazla olması sebebiyle Kur'ân-ı Kerim'i meâlden de olsa baştan sona pek okumamakta; okusa bile bir konunun Kur'ân'ın farklı yerlerine serpiştirilmiş parçalarını zihninde bir araya getirip bir sonuca varması pek mümkün olmamaktadır. Kur'ân'da geçen bir konu hakkında konuşabilmek için bütün âyetleri göz önünde bulundurmak gerekecektir.⁵¹ Konulu tefsir tüm bunlara imkân sağlamaktadır.

1.6. Konulu Tefsir Çeşitleri

Konulu tefsir çeşitleriyle ilgili farklı tasnifler mevcuttur. Seyyid Mursî konulu tefsiri, bir konu hakkındaki müşterek âyetleri tek tek inceleyerek yapılan Küllî/ Mutlak (Bütüncül/ Müstakil) konulu tefsir ve belirli bir sûrenin konularının araştırıldığı Cüzî/ Mukayyed (Kısmî / sınırlı) konulu tefsir olmak üzere ikiye ayırır. Bu ikinci kısmı da sûrenin tümünü içeren konulu tefsir ve belirli bir sûrenin bir konusunu inceleyen konulu tefsir olarak ikiye ayırır.⁵²

Mustafa Müslim ise konulu tefsiri üçe ayırmaktadır: Birinci tür konulu tefsirde alınan bir kelimenin geçtiği âyetler toplanarak kelimenin âyetlerdeki değişik manaları

⁴⁸ Şahin Güven, *Çağdaş Tefsir Araştırmalarında Konulu Tefsir Metodu*, Şura Yay., İstanbul 2001, s. 111.

⁴⁹ Kasapoğlu, "Kur'an'ın Konulu Tefsiri", s. 123.

⁵⁰ Emanullah Polat, *Tin Suresinin Tefsiri ve Sure Işığında Kutsal Zaman ve Mekân Mefhumu* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), MÜ SBE, İstanbul 2001, s. 22.

⁵¹ Aydıöz, *Tefsir Tarihi, Çeşitleri ve Konulu Tefsir*, s. 159.

⁵² Güven, *Konulu Tefsir Metodu*, s. 162.

bulunmaya çalışılır. İkinci türde seçilen bir konu Kur'ân genelinde araştırılır. Üçüncü türde ise bir sûredeki temel hedef araştırılır.⁵³

Biz çalışmamızda bu tasnifleri de göz önünde bulundurarak konulu tefsiri Kur'ân bütünlüğünde ve sûre bütünlüğünde konulu tefsir şeklindeki sınıflandırmayı esas alacağız.

1.6.1. Kur'ân Bütünlüğünde Konulu Tefsir

Kur'ân bütünlüğünü esas alan konulu tefsir; bir konu veya kavramın tüm Kur'ân çerçevesinde ele alınıp incelenmesi şeklinde yapılan tefsir çalışmasıdır,⁵⁴ konu tefsiri ve kavram tefsiri olmak üzere ikiye ayrılır.

1.6.1.1. Konu Tefsiri

Konu tefsiri; herhangi bir meseleyi Kur'ân bütünlüğü içerisinde ele alıp, belli bir plan dâhilinde incelemekten ibarettir. Konulu tefsir denildiğinde ilk akla gelen de budur.⁵⁵ Günümüzde bu tür tefsire örnek olabilecek çalışmalar hızla yaygınlaşmaktadır. Gayeleri aynı olan âyetlerin bir araya getirilerek yapıldığı tefsir çalışmalarına genel konu tefsiri denmektedir. Meselâ; Ahkâm âyetlerinin tefsiri gibi. Ahkâm âyetlerinde her ne kadar farklı konularda yer alsalar da genel özellikleri hüküm bildirmeleridir.⁵⁶

Suat Yıldırım'ın *Kur'ân'da Ulûhiyet*, Celal Kırca'nın *Kur'ân-ı Kerim'de Fen Bilimleri*, M. Zeki Duman'ın *Kur'ân-ı Kerim'de Adab-ı Muaşeret*, Şerafettin Gölcük'ün *Kur'ân'da İnsanın Değeri*, Ahmet İbrahim Minhâ'nın *el-İnsan fi'l-Kur'ân* gibi daha pek çok eser konu tefsirine örnek olarak verilebilir.

1.6.1.2. Kavram Tefsiri

Kavram tefsiri; Kur'ân'da yer alan bir kavramın ayrıntılı bir şekilde incelenip açıklanmasına denir. Bunun için ilk olarak kavramın ve türevlerinin geçtiği tüm âyetler çıkarılıp lügat ve terim anlamları tespit edilir. Bundan sonra kavramın geçtiği âyetler

⁵³ Bkz. Mustafa Müslim, *Mebahis fi't-Tefsiri'l-Mevdui*, s. 23-29.

⁵⁴ Aydüz, *Tefsir Tarihi, Çeşitleri ve Konulu Tefsir*, s. 161.

⁵⁵ Demirci, *Konulu Tefsire Giriş*, s. 96.

⁵⁶ Demirci, *Konulu Tefsire Giriş*, s. 97.

bağlamında siyak-sibak itibariyle ele alınarak kavramın tarihsel olarak kazandığı anlamlar belirlenir.⁵⁷

Konulu tefsiri, kavram tefsiri olarak isimlendirenler⁵⁸ olmuşsa da bu yaklaşım kabul görmemiştir. Çünkü konulu tefsir, kavram tefsirini de içerecek genel bir tabirdir.⁵⁹ Bu nedenle her kavram tefsiri bir konulu tefsirdir ancak her konulu tefsir bir kavram tefsiri değildir. *Kur'ân'da Zulm Kavramı, Kur'ân'da Günah Kavramı, Kur'ân'da Yaratma Kavramı, Kur'ân'da Zikir Kavramı* vb. çalışmalar kavram tefsirine örnek olarak verilebilir.

1.6.2. Sûre Bütünlüğünde Konulu Tefsir

Herhangi bir sûrenin temel hedefinin tespit edilip, tefsir ve yorumlarının söz konusu hedef ekseninde bütüncül bir yaklaşımla ele alınmasına sûre bütünlüğünde konulu tefsir denilmektedir.⁶⁰ Sûredeki tek bir konu ele alınıp incelenebileceği gibi, sûredeki tüm konular da bütüncül bir bakış açısıyla incelenebilir.

1.6.2.1. Sûredeki Bir Konunun Tefsiri

Bu tür konulu tefsirde öncelikle Kur'ân sûrelerinden biri belirlenir ve sûre içerisinden bir konu tespit edilerek; önce sûrenin ve genel olarak da Kur'ân bütünlüğü çerçevesinde konunun analizi yapılır.⁶¹ Mesela Nûr Sûresi ışığında kazf suçu, Ahzap Sûresi'ne göre evlat edinme, Mü'minun Sûresi'ne göre mü'minlerin sıfatları, Lokman Sûresi'nde ahlakî öğütler, Tekvir Sûresi bağlamında kıyamet ve âhiret gibi.⁶²

1.6.2.2. Sûredeki Tüm Konuların Tefsiri

Kur'ân'daki bir sûre ana konuları ve temel hedefleriyle birlikte ele alınıp, sûrenin Kur'ân bütünlüğü içerisindeki yeri ve önemi ortaya konulmaya çalışılır. Sûrenin ihtiva ettiği konular tespit edilip, birbirleriyle olan irtibatları da göz önünde bulundurularak

⁵⁷ Demirci, *Konulu Tefsire Giriş*, s. 96.

⁵⁸ Kırca, *İlimler ve Yorumlar Açısından Kur'an'a Yönelişler*, s. 294.

⁵⁹ Kasapoğlu, "Kur'an'ın Konulu Tefsiri", s. 115.

⁶⁰ Demirci, *Konulu Tefsire Giriş*, s. 103.

⁶¹ Şehmus Demir, "Kur'anî Konu, Kavram ve Sure Tefsirine Metodik Bir Yaklaşım", *EKEV Akademi Dergisi*, VII/14, Erzurum 2003, s. 119.

⁶² Aydın, *Tefsir Tarihi, Çeşitleri ve Konulu Tefsir*, s. 167; Demir, "Kur'anî Konu, Kavram ve Sure Tefsirine Metodik Bir Yaklaşım", s. 120.

sûrenin bir bütün olarak alındığı konulu tefsir çeşididir. Mesela Kehf Sûresi'nin çeşitli yönlerden tefsiri, En'am Sûresi'nin temas ettiği ulûhiyet ve risâlet konularının sûre bütünlüğünde tefsir edilmesi gibi.⁶³

1.7. Konulu Tefsir Metodunun Uygulanmasında Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar

Konulu tefsir sadece bir konuyla ilgili âyetlerin bir araya getirilerek yorumlanması olmayıp, tefsir alanında mütehasşis kimselerin Kur'ân'daki bir konuyu öncelikle ilgili âyetlere dayanarak bütün teferruatıyla ortaya koymasındır. Bu çalışmayı yaparken bir takım kurallara uyulması gerekmektedir.⁶⁴

Konunun Sınırlarının Çizilmesi: Araştırmacı ilk olarak çalışacağı konuyu iyi belirlemeli, sınırlarını çizerek araştırmaya başlamalı. Sınırların çizilmemesi durumunda çalışma dağınık bir hal alacak ve hedefe ulaşmak zorlaşacaktır. Çizilen sınırlarda çalışma ilerledikçe bir takım değişiklikler olması son derece normaldir.

Araştırmanın Hedefinin Belirlenmesi: Yapılacak çalışmanın hedefi belli olmalıdır. Bu tür çalışmalar genelde günlük hayatta sorun teşkil eden bir problemi çözmeyi hedeflemektedir.

Konuyu Kapsayıcı Bir Başlık Belirlenmesi: Seçilen başlık araştırmanın konusunu, sınırlarını açık ve net bir şekilde ortaya koymalıdır. Başlık, yapılan çalışmanın referansı olduğundan başlığın kısa, net ve anlaşılır olmasına dikkat edilmelidir.

Konu İle İlgili Âyetlerin Toplanması: Araştırmacı çalışmaya başlarken ilk olarak konuyla ilgili bütün âyetleri bir araya toplaması ve bu âyetleri incelerken öncelikle bulundukları sûre bağlamında daha sonra Kur'ân'ın bütünlüğü içerisinde değerlendirmelidir.

Âyetlerin Tarihi Bağlamına Göre Sıraya Konulması: Toplanan âyetleri nüzûl sırasına göre düzenlemek, âyetlerin hangi ortamda nasıl bir topluluğa hitap ettiğini bilmek âyetlerin daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

⁶³ Demir, "Kur'anî Konu, Kavram ve Sure Tefsirine Metodik Bir Yaklaşım", s. 119.

⁶⁴ Hicazî, *et-Tefsiru'l-Mevduiyyetu fi'l-Kur'ani-l'Kerim*, s. 31; Şimşek, *Günümüz Tefsir Problemleri*, s.140; Güven, *Konulu Tefsir Metodu*, s. 186-203.

Kavramların Etimolojik ve Semantik Tahlilinin Yapılması: Araştırılacak kavram sözlüklere ve Kur'ân'daki değişik kullanımlarına bakılarak ona göre yorumlanması gerekir.

Konunun Bölümlere ve Alt Başlıklara Ayrılması: Toplanan âyetler bulundukları sûre bağlamında incelendikten sonra, konu bütünlüğünün sağlanması için bölüm ve alt bölümlere ayrılır.

Âyetler Arası Zahirî İhtilafların Giderilmesi: Kur'ân'da asla bir ihtilaf söz konusu değildir.⁶⁵ Ancak âyetler bulundukları bağlamdan ayırıp tek başına okunduğunda sanki âyetler arası zahirî bir ihtilaf varmış gibi görünebilir ancak Kur'ân bütünlüğünde incelendiğinde âyetler arası hiçbir ihtilaf olmadığı görülecektir.

Konunun Kapsamlıca İşlenilerek Genel İlkelerle Ulaşılması: Âyetlerden ayrıntılı hükümler çıkarıldıktan sonra konu kapsamlıca işlenerek genel ilkeler çıkarılmalıdır.

Sünnetten ve Geçmiş Kültürel Birikimden İstifade Edilmesi: Âyetlerin tefsirinde Kur'ân'dan sonra başvurulacak en önemli kaynak sünnettir. Çünkü Kur'ân'ın mübelliği ve mübeyyini Hz. Peygamber (s.a.s.)'dir. Bununla beraber konulu tefsir çalışması yapan kimse geçmişte yapılan farklı tefsirlerden de faydalanmalıdır. Bunları belli bir süzgeçten geçirerek bir araya getirmelidir. Ayrıca konuyla ilgili diğer İslamî ilimlerden de istifade edilmelidir.

Konunun Uzmanlarıyla İşbirliği Yapmak: Çalışmanın doyurucu, eksiksiz ve mükemmel olabilmesi için konunun uzmanlarıyla işbirliği yapılmalıdır. Mesela insanın gelişimi ile ilgili âyetler incelenirken tıp uzmanlarına, astronomi ile ilgili âyetler incelenirken astronomi âlimlerine başvurmak gerekir. Konu Kur'ân'ın temel hedefi çerçevesinde ele alınmalı ve çalışma bir tıp veya bir astronomi çalışmasına dönüştürülmemelidir.

Bilimsel Araştırma Metotlarının Kullanılması: Çalışma ilmî, sistemli ve bilimsel araştırma metotlarına uygun olması gerekmektedir.

⁶⁵ Nisa, 4/82.

1.8. Sûre Tefsirlerine Genel Bakış

1.8.1. Sûre Tefsirlerine Duyulan İhtiyaç

Allah Teâlâ'nın Kur'ân-ı Kerim üzerinde düşünmeyi emretmesi⁶⁶ ve bu işi yapmayanları zemmetmesi⁶⁷ Kur'ân tefsirine olan ihtiyacı göstermektedir. Özellikle hicrî ikinci asırdan itibaren Ali b. Ebi Talha, Mukâtil b. Süleyman, Süfyan es-Sevrî, Abdurrezzak b. Hemmâm gibi müelliflerin tefsirlerini görmekteyiz. Bunlar arasında Kur'ân-ı Kerim'i baştan sona ilk tefsir eden Mukâtil b. Süleyman'dır. Dolayısıyla bu tarihe kadar olan tefsir hareketleri “Müstakil Sûre Tefsirleri” hakkında bir kanaat oluşturmaktadır.⁶⁸ Ancak bugünkü anlamda “Müstakil Sûre Tefsirleri” çok daha sonraları ortaya çıkmış ve yaygınlaşmıştır.

İhlâs Sûresi'nin “Kur'ân'ın üçte birine denk olması”⁶⁹ ve Yâsin Sûresi'nin “Kur'ân'ın kalbi olması”⁷⁰ vb. sûrelerin fazilet ve ehemmiyetlerine dair hadisler müstakil sûre tefsirlerinin ortaya çıkması ve yaygınlaşmasında etkili olmuştur. Bununla beraber Kur'ân'ın tamamının tefsirine maddeten ve mânen güç bulamama, müellifin yaşının ilerlemiş olması sebebiyle hiç olmazsa bir sûrenin müfessiri olma suretiyle Allah'ın huzuruna çıkma isteği de tefsir âlimlerini “Müstakil Sûre Tefsirleri” yazmaya sevk eden sebepler arasında zikredilmektedir.⁷¹

Mustafa Müslim, Muhammed Mahmud Hicazî, Abdulhayy Feramâvî ve Seyyid Mürsî gibi âlimler sûre tefsirini konulu tefsirin bir kısmı olarak kabul etmiştir. Günümüz meselelerine ışık tutma, konulu tefsir metoduyla daha kolay ve etkili olacağından konulu tefsirin bir bölümü sayılan sûre tefsirlerine duyulan ihtiyaç da göz ardı edilemez. Ayrıca günümüz insanı yoğun dünya meşguliyetleri sebebiyle Kur'ân-ı Kerim'in tamamını her zaman okuyamayabilir. Allah Teâlâ Kur'ân'ın temel hedeflerini tüm sûrelere yerleştirmiş ve her bir sûreyi küçük bir Kur'ân haline getirmiştir. Böylelikle okunan bir sûre tefsiriyle Kur'ân'ın temel mesajları özet olarak da olsa alınmış olur.⁷²

⁶⁶ Nahl, 16/44.

⁶⁷ Muhammed, 47/24.

⁶⁸ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, TDV Yay., Ankara 2012, s. 283.

⁶⁹ Tirmizi, *Fedâilü'l-Kur'an*, 11.

⁷⁰ Ahmet b. Hanbel, *Müsned*, V, 26.

⁷¹ Bkz. Faruk Tuncer, *Hakka Suresi Tefsiri*, Işık Akademi Yay., İzmir 2010, s. 22.

⁷² Polat, *Tin Suresinin Tefsiri ve Sure Işığında Kutsal Zaman ve Mekân Mefhumu*, s. 14.

Müstakil sûre tefsirlerine örnek olarak, Muhammed Abduh'un *Tefsiru'l-Fatiha* ve *Tefsiru Sûreti'l-Asr*'ı, Reşit Rıza'nın *Tefsiru'l-Fatiha*, Şevki Dayf'ın *Sûretü'r-Rahman* ve *suver kısar* adlı eserleri örnek olarak gösterilebilir.⁷³

1.8.2. Bir Sûreyi Konulu Tefsire Göre Araştırma Yöntemleri

Konulu tefsire göre bir sûreyi tefsir etmek; sûreyi bir bütün olarak ele alıp onun genel manasını ortaya koyma demektir. Kur'ân sûrelerinin her birinin ele aldığı müstakil bir veya birden fazla konusu vardır. Bir sûreyi konulu tefsire göre araştırırken şu hususlara dikkat etmek gerekir:⁷⁴

1. *Sûreye giriş yapmak*: Bir sûrenin tefsirine başlamadan önce sûrenin ilk olarak sebebi nüzulü, sûrenin indiği dönem, sûrenin isimleri, özellikleri, âyet sayısı ve faziletlerinden söz edilir.

2. *Sûrenin temel hedefini ve çevresinde döndüğü eksenini belirlemeye çalışmak*: Bu aşamaya ilk olarak sûrenin vahiy yoluyla veya Hz. Peygamber (s.a.s.)'den gelen nasslarla sabit olan isimlerinin anlamını öğrenmekle bu işe başlanabilir. Sûrenin ele aldığı temel konular da araştırmacıya yardımcı olabilir. Ayrıca sûrenin nüzul ortamına bakmak da sûrenin temel hedefini belirlemede yol gösterici olacaktır.

3. *Sûreye bütün olarak bakmak*: Sûrenin temel hedefini bulabilmek için sûreye bütün olarak bakmak gerekir. Genellikle sûrenin başında, sûrede işlenen konuya çok kısa bir giriş yapılır. Daha sonra konu yardımcı konularla birlikte geniş bir şekilde işlenir.

4. *Sûrenin ya da âyetlerin sebebi nüzulünü ortaya koymak*: Sûrenin veya sûredeki âyetlerin nüzul sebeplerini bilmek, sûrenin genel esaslarını belirlemede oldukça önemlidir.

5. *Sûrelerin konularından bahseden kitaplara bakılmaması*: Her araştırmacının bilgi, maharet ve gayretine göre bir sûredeki hâkim konuyu tespiti farklı olabilir. Onun için araştırma yaptıktan sonra bu tür kitapları incelemesi şartlanmayı önleyecektir.

⁷³ Mehmet Suat Mertoğlu, "Tefsir" md., *DİA*, XL, 290.

⁷⁴ Aydüz, *Tefsir Tarihi, Çeşitleri ve Konulu Tefsir*, s. 180.

1.8.3. Kâri'a Sûresi Üzerine Yapılan Çalışmalar

Yaptığımız araştırmalarda sûrenin müstakil bir tefsirine rastlamadık. Ancak biri İngilizce olmak üzere iki makaleye ulaşabildik. Bunlar; Esra Gözeler'in kaleme aldığı "*Kur'ân'ın Retorik Analizi: Kâri'a Sûresi Örneğinde Michel Cuypers'in Kur'ân'ı Anlama Metodu*"⁷⁵ ve Michael Sells tarafından İngilizce yazılan "*Sound and Meaning in Surat al-Qari'a*" (Kâri'a Sûresi'ndeki fonetik özellikler ve ses-anlam uyumu).⁷⁶ "Kâri'a Sûresi Bağlamında Kıyamet Sahneleri" isimli bu çalışmamızda konuya giriş mahiyetinde bu bilgilerle yetinip asıl konumuz olan Kâri'a Sûresi ve Kıyamet sahnelerine geçiyoruz.

⁷⁵ Esra Gözeler, "Kur'an'ın Retorik Analizi: Kâri'a Suresi Örneğinde Michel Cuypers'in Kur'an'ı Anlama Metodu", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, LI/2, Ankara 2010.

⁷⁶ M. Sells, "Sound and Meaning in Surat al-Qari'a", *Arabica Dergisi*, XL/3,1993.

II. BÖLÜM: SÛRENİN TEFSİRİ

2.1. Sûrenin İsmi

Tefsir kitaplarında سُورَةُ الْقَارِعَةِ “Sûretü’l-Kâri’a” olarak geçen sûrenin, sahabe ve tabiîn kelimasında başka isimle adlandırıldığı görülmemiştir.⁷⁷

Sûreye ismini veren الْقَارِعَةُ “el-Kâri’a”, ق-ر-ع “k-r-a” kelimesinden türemiş olup, el-Kâri’a; “bir şeyle diğer bir şeye vuran”⁷⁸ demektir. Müfessirler; korkusuyla insanları çarpmasından dolayı kıyametin isimlerinden birinin de “el-Kâria” olduğuna ittifak etmişlerdir.⁷⁹

Kur’ân-ı Kerim’in korkutucu mesajlar ihtiva eden âyetleri, kâri’a kelimesinin çoğul şekliyle قَوَارِعُ الْقُرْآنِ “kavâriu’l-Kur’ân” diye adlandırılır. Bu âyetler, gerek üslûp gerekse anlam bakımından kıyamet olayının büyüklüğünü ve şiddetini ifade ettikleri gibi kıyametin ne zaman meydana geleceğinin bilinemeyeceğini de belirtmektedirler.⁸⁰

Kur’ân-ı Kerîm’de beş kere geçen kâri’a kelimesi Ra’d Sûresi’nde nekre olarak قَارِعَةً şekliyle büyük felaket anlamında kullanılmıştır:

⁷⁷ Mücahid, Ebü’l-Haccâc İbn Cebr, *Tefsîru Mücahid*, (thk. Muhammed Abdüsselâm Ebü’n-Nil), Dârü’l-Fikri’l-İslâmiyyi’l-Hadîse, Mısır, I. Baskı, 1989, s. 745; Taberî, Ebu Cafer Muhammed İbn Cerîr, *Câmiu’l-Beyân fî Te’vîli’l-Kur’ân*, (thk. Ahmed Muhammed Şakir), Müessesetü’r-Risâle, I. Baskı, 2000, XXIV, 571; Zemahşerî, Ebü’l-Kasım Mahmud İbn Ömer İbn Ahmed, *el-Keşşaf an Hakâiki Gavâmidit-Tenzîl*, Dârü’l-Kitâbi’l-Arabî, Beyrut, III. Baskı, 1407 (h), IV, 789; Kurtubî, Ebu Abdillâh Muhammed İbn Muhammed İbn Ebibekir, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, (thk. Ahmed el-Berdûnî ve İbrahim Etfiyyîş), Dârü’l-Kütübi’l-Misriyye, Kahire II. Baskı, 1964, XX, 164; Bikâî, İbrahim İbn Ömer İbn Hasan, *Nazmü’d-Dürrer fî Tenâsübi’l-Âyâtî ve’s-Süver*, Dârü’l-Kütübi’l-İslâmî, Kahire, ts., XXII, 220; Âlûsî, Şihabüddin Mahmud İbn Abdillâh el-Hüseynî, *Ruhu’l-Me’ânî fî Tefsiri’l-Kur’ânî’l-Azîm ve’s-Seb’i’l-Mesânî*, (thk. Ali Abdülbari Atiyye), Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, I. Baskı, 1415 (h), XIV, 447; İbn Âşûr, Muhammed Tahir İbn Muhammed, İbn Muhammed Tâhir, *et-Tahrîrü’l-Ma’nâ’s-Sadîd ve Tenvîrü’l-Akli’l-Cedîd min Tefsiri’l-Kitâbi’l-Mecîd*, Dârü’t-Tunusiyye, Tunus, 1984, XXX, 509.

⁷⁸ İsfehânî, el-Müfredât fî Ğaribi’l-Kur’ân, ‘k-r-‘a’ md., s. 666.

⁷⁹ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XXIV, 573; Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, XX, 164 ve Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, (çev. İsmail Karaçam, Emin Işık, Nusrettin Bolelli, Abdullah Yücel, Nedim Yılmaz), Azim Dağıtım, İstanbul ts., IX, s. 385; Ebü’l-Ferec el-Cevzî, Cemalüddin Abdurrahman İbn Ali İbn Muhammed, *Zâdû’l-Mesîr fî İlmi’t-Tefsir*, (thk. Abdurrezzak el-Mehdî), Dârü’l-Kütübi’l-Arabî, Beyrut, I. Baskı, 1422 (h), IV, 328 ve Süyutî, Celâlüddîn Abdurrahman İbn Ebî Bekr, *ed-Dürrü’l-Mensûr fî’t-Tefsiri bi’l-Me’sûr*, Dârü’l-Fikir, Beyrut, ty, VIII, 605; İbn Kuteybe, Ebu Muhammed Abdullâh İbn Müslim ed-Dineverî, *Ğaribü’l-Kur’ân*, (thk. Said el-Lühâm), s. 467.

⁸⁰ M. Kamil Yaşaroğlu, “Kâria Suresi” md., *DİA*, XXIV, 489-490.

وَلَوْ أَنَّ قُرْآنًا سُيِّرَتْ بِهِ الْجِبَالُ أَوْ قُطِّعَتْ بِهِ الْأَرْضُ أَوْ كُلِّمَ بِهِ الْمَوْتَىٰ بَلْ لِلَّهِ الْأَمْرُ جَمِيعًا أَفَلَمْ
يَأْيُسِ الَّذِينَ آمَنُوا أَنْ لَوْ يَشَاءُ اللَّهُ لَهْدَى النَّاسَ جَمِيعًا وَلَا يَزَالِ الَّذِينَ كَفَرُوا تُصِيبُهُمْ بِمَا صَنَعُوا قَارِعَةٌ أَوْ
تَحُلُّ قَرِيبًا مِنْ دَارِهِمْ حَتَّىٰ يَأْتِيَ وَعْدُ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ لَا يُخْلِفُ الْمِيعَادَ

“Kendisiyle dağların yürütüleceği veya yeryüzünün parçalanacağı, ya da ölülerin konuşurulacağı bir Kur’ân olacak olsaydı (o yine bu kitap olurdu). Fakat bütün emir yalnız Allah’ındır. İman edenler anlamadılar mı ki, Allah dileseydi bütün insanları doğru yola eriştirirdi. Allah’ın sözü yerine gelinceye kadar, inkâr edenlere yaptıkları işler sebebiyle devamlı olarak, ya büyük bir felaket gelecek veya o felaket yurtlarının yakınına inecektir. Şüphesiz Allah, verdiği sözden dönmaz.”⁸¹ âyetinde inkâr edenlere gelecek büyük felaket kâri’ a kelimesiyle anlatılmıştır.

Kâri’ a ve Hâkka Sûreleri’nde ise ma’ rife şekliyle kıyametin isimlerinden biri olarak kullanılmıştır:

كَذَّبَتْ ثَمُودُ وَعَادٌ بِالْقَارِعَةِ

“İşte Semûd ve Ad milletleri de o kâfalaraya çarpan kıyameti yalan saymışlardı.”⁸²

2.2. Sûrenin Nüzûl Sebebi, Yeri ve Âyet Sayısı

Kâri’ a Sûresi’ nin nüzûl sebebiyle ilgili yaptığımız araştırmalarda esbabu’ n-nüzûl kaynaklarında herhangi bir bilgiye ulaşamadık.⁸³

Kureyş Sûresi’nden sonra, Kıyâmet Sûresi’nden önce Mekke’de inen Kâri’ a Sûresi’ nin Mekke’de olduğu hususunda bütün müfessirler ittifak etmişlerdir.⁸⁴ Sûre Mekke ve Medine ekolüne göre on, Şam ve Basra ekolüne göre sekiz, Kufe ekolüne göre ise on bir âyettir.⁸⁵ Kur’ân-ı Kerim’deki sûrelerdeki âyet sayılarındaki bu farklılık âyetlerin eksiklik veya fazlalığından değil şu sebeplerden kaynaklanmaktadır: “Hz. Peygamber (s.a.s.) âyet

⁸¹ Ra’ d, 13/31.

⁸² Hakka, 69/4.

⁸³ Bkz. Vahidi, *Esbabu’ n-Nüzul*, Daru’ l-Kütübi’ l-İlmiyye, Beyrut 1991; Suyûtî, *Lübâbü’ n-Nükûl fî Esbâbi’ n-Nüzul*, Müessesetü’ l-Kütübi’ s-Sakafiyye, Beyrut 2002, Bedreddin Çetiner, *Esbab-ı Nüzul*, Çağrı Yay., İstanbul 2002, 2/966.

⁸⁴ İbn ‘Atiyye, *el-Muharrarü’ l-Vecîz*, V, 516; Âlûsî, *Ruhu’ l-Me’ânî*, XV, 447; Ebü’ l-Ferec el-Cevzî, *Zâdü’ l-Mesîr*, IV, 483; Süyutî, *ed-Dürri’ l-Mensûr*, VIII, 605.

⁸⁵ İbn Âşûr, *et-Tahrîrü’ l-Ma’ nâ’ s-Sadîd ve Tenvîrü’ l-Akli’ l-Cedîd min Tefsiri’ l-Kitâbi’ l-Mecîd*, XXX, 509.

başlarında vahye uygun olarak vakfederdi. Âyet başı olarak vakfedilen yer öğrenilince vaslederdi ve mana tamam olurdu. Bunu sonradan duyan kimse Hz. Peygamber (s.a.s.)'in önceki durduğu yerin fâsıla olmadığını zannederdi. Bu da âyet sayılarındaki farklılığın temel nedenlerinden biri olmuştur. Bismelenin âyet sayılıp sayılmaması konusundaki tartışmalar ile sûre başlarındaki mukattaa harflerinin âyet olup olmadığı ile ilgili görüşler de âyet sayılarındaki farklılığın sebeplerindendir. Mevcut mushafta tek âyet olarak yer alan bazı âyetlerin bir kısım âlimlerce iki veya üç âyet sayılması ve ayrı ayrı iki âyet olarak yer alan âyetlerin birleştirilerek tek âyet sayılması da âyetlerin sayısı ile ilgili ihtilafların bir diğer nedeni olmuştur.⁸⁶

Hz. Osman Mushaf'ında yüz birinci, Ubey b. Kab'ın Mushaf'ında seksen sekizinci, İbn Mes'ud'un Mushaf'ında ise doksan dördüncü sûre olarak geçmektedir. Nüzûl sırasına göre Hz. Osman Mushaf'ında otuzuncu, Ubey ibn Kab'ın Mushaf'ında yirmi sekizinci, İbn Mesud'un Mushaf'ında ise yirmi dokuzuncu sûredir.⁸⁷

2.3. Sûrenin Kendisinden Önceki ve Sonraki Sûrelerle Münasebeti

Yaklaşık yirmi üç yıllık bir süreçte muhtelif yer ve zamanlarda, parça parça indirilen Kur'ân-ı Kerim'in âyet ve sûreleri arasında tam bir uygunluk ve tutarlılık olması, onun ilahî bir kelam olduğunun delilidir. Âyetler öyle uyum içindedir ki âyetlerden birinin çıkarılması veya yerinin değiştirilmesi mümkün değildir hemen kendini hissettirir. Sûre ve âyetler arasındaki bu uyuma “tenasübü'l-âyet ve's-süver”, “münasebetü'l-Kur'ân”, “münasebetü'l-âyet ve's-süver” denir.⁸⁸ Fahrettin Râzî, Carullah Zemahşerî, Alusî, Burhaneddin Bikaî gibi âlimler eserlerinde sûre ve âyetlerin birbiriyle münasebetine önem vermişlerdir. Bu âlimlere göre sûrelerin başlarıyla sonları ve bir sûrenin sonuyla diğer sûrenin başı arasında mana bakımından makul bir irtibat ve insicam mevcuttur.⁸⁹

Münâsebâtü'l-âyet ve's-süver'i; tefsir ilminin bir dalı sayanların yanında bu görüşe karşı çıkan ve böyle bir disiplinin gereksizliğini ileri süren tefsir âlimleri de olmuştur. İzzeddin b. Abdüsselâm yirmi üç yıl gibi uzun bir zaman diliminde farklı konularda, farklı

⁸⁶ Hasan Keskin, “Âyetlerin Sayısı Hakkındaki İhtilaf Nedenleri”, *CÜ İFD*, Sivas 2009, XIII/2, s. 61-65; Bkz. Demirci, *Tefsir Usûlü*, s. 101; Abdurrahman Çetin, *Kur'an İlimleri ve Kur'an-ı Kerim Tarihi*, Dergah Yay., İstanbul 2012, s. 328.

⁸⁷ Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, s. 84-88.

⁸⁸ Çetin, *Kur'an İlimleri ve Kur'an-ı Kerim Tarihi*, s. 328.

⁸⁹ Muhsin Demirci, “Münasebatü'l-Kuran” md., *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, MÜ İFAV Yay., İstanbul 2012, s. 212.

sebeplerden dolayı inen âyet ve sûreler arasında irtibat kurulamayacağı görüşündedir.⁹⁰ Aynı görüşte olan Şevkânî, bu tür münasebetleri gösterme hususunda en çok gayret sarf eden Bikaî'nin çalışmaları başta olmak üzere bu yöndeki gayretleri boşuna zaman harcama, ortaya atılan görüşleri de “Allah'ın kitabıyla ilgili konularda yasaklanmış olan re'y” olarak değerlendirir.⁹¹ Ona göre uzun vahiy sürecinde ortaya çıkan hadiseler çok farklı ve birbiriyle ilgisiz olduğundan bunlarla bağlantılı olarak inen âyetler ve sûreler de birbirinden bağımsızdır.⁹²

Biz burada sûreler arasında uyum olduğunu söyleyenlerin görüşlerine yer vereceğiz. Kâri'a Sûresi'yle önceki sûre Âdiyat Sûresi ve sonraki sûre Tekâsür Sûresi arasındaki münasebete gelince şöyle özetlemek mümkündür:

İnsanların ruhsal durumlarına ve kıyametteki ahvaline işaret eden Âdiyât Sûresi ile kıyametin vafsinı ve şiddetini bildiren Kâri'a Sûresi arasında fazlaca bir irtibat vardır. Âdiyat Sûresi'nde insanoğlunun Rabbine karşı nankörlüğü, dünya malına aşırı meyilli olması ve geçici ni'metlerin kalıcı nimetlere engel olmaması hatırlatılarak, insanların kabirlerinden dışarı çıkarılacakları, kalplerde olanların ortaya döküleceği ve yapılan her şeyin haber verileceği bir günden⁹³ söz edilmektedir. Kâri'a Sûresi'nde ise o günün Kâri'a yani kıyamet günü olduğu zikredilerek o günün özellikleri, kısa ve etkileyici bir tasviri yapılmaktadır.⁹⁴

Kıyametin korku ve dehşet verici sahnelerinden sonra mizan, mizanda sevap tartıları ağır gelenlerin durumu ve sûrenin sonunda sevapları hafif, günahları ağır gelenlerin cehenneme baş aşağı gitmeleri anlatılmaktadır. Kâri'a Sûresi'nden sonra gelen Tekâsür Sûresi'nde ise tartıları hafif gelenlerin gidecekleri cehennemin muhakkak görüleceği ve mizanda insanoğlunun dünyada verilen tüm nimetlerden hesaba çekileceği hatırlatılmaktadır.⁹⁵

⁹⁰ İzzüddîn Abdulazîz b. Abdusselâm b. Ebi'l-Kâsım b. Hasan b. Muhammed b. Mühezzeb es-Sülemî, *el-İşâre ila'l-Îcâz fî Ba'zi Envâi'l-Mecâz*, İstanbul 1895, s. 221.

⁹¹ Şevkani, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Fethu'l-Kadir*, Beyrut 1991, I, 77-79.

⁹² Mehmet Faik Yılmaz, “Münâsebâtü'l-Âyât Ve's-Süver” md., *DİA*, XXXI, 569.

⁹³ Adiyat, 100/11

⁹⁴ Celal Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, Anadolu Yayınları, XIII, 6953; Yaşaroğlu, “Kari'a Suresi” md., *DİA*, XXIV, 489; Fahreddin Razî, *Tefsir-i Kebir Mefatihü'l Gayb*, (çev. Suat Yıldırım, Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç, Sadık Doğru), Akçağ Yayınları, Ankara 1999, XXIII, 358; Celaleddin Suyuti, *Tenasüku'd-Dürer fi Tenasübü'Süver*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1987, s.143.

⁹⁵ Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, XIII, 6970.

2.4. Sûrenin Konusu ve Temel Mesajları

Genel itibariyle kıyametten bahsedilen sûrenin ilk beş âyetinde kıyametin ilk safhasında gerçekleşecek dehşetli hadiselerden, kıyametin dehşetinden dolayı uçuşan pervaneler gibi olan insanlardan, atılmış renkli yün haline gelecek dağlardan söz edilmektedir.⁹⁶ Sonraki âyetlerde insanların dünya hayatındaki davranışlarından dolayı âhirette karşılaşacakları mükâfat ve cezalardan bahsedilerek, tartıları ağır gelenlerin memnun edici bir hayata kavuşacağı, tartıları hafif gelenlerin ise kızgın bir ateşe atılacakları haber verilmektedir. Böylece sûrede, kıyamet gününün gerçekliği çarpıcı sahnelerle gözler önüne serilerek hem müjdeleyici hem de korkutucu mesajlara yer verilmiş, öte yandan sorumluluk ilkesine vurgu yapılarak dünya hayatındaki davranışların karşılıksız kalmayacağı bildirilmiştir.⁹⁷

Sûreden çıkaracağımız temel mesajları ise şöyle özetlemek mümkündür; kıyamet insanoğlunun idrak edemeyeceği şekilde dehşetli olacak insanlar korku ve şaşkınlıktan dolayı uçuşan kelebekler gibi dağılacak, dağlar ise atılmış yün gibi savrulacaktır. Kıyamet günü ameller tartılacak iyi amelleri ağır basanlar kurtulup cennete, iyilikleri hafif gelenler ise cehenneme gireceklerdir.

2.5. Sûredeki Kırâat İhtilafları

Birinci ve ikinci âyet çoğunluk tarafından merfu olarak okunmuşken, İsa tarafından ikisi de mansub okunmuştur. Onuncu âyetten on birinci âyete vasıl halinde Hamza, Kisaî, Yakub ve İbn Muhaysın tarafından burası “ما هي النار...” şeklinde çoğunluk tarafından ise “ما هي النار...” şeklinde okunmuştur.⁹⁸ İbn Mesud’un ve Said b. Cübeyr’in; “O gün dağlar atılmış renkli yün gibi olurlar” âyetini “كالمصوف” şeklinde okudukları nakledilmiştir.⁹⁹

⁹⁶ Yaşaroğlu, “Kâria Suresi” md., *DİA*, XXIV, 489-490; Sabunî, Muhammed Ali, *Safvetü't-Tefasir*, (çev. Sadrettin Gümüş, Nedim Yılmaz) Ensar Neşriyat, İstanbul 1992, VII, 401.

⁹⁷ Yaşaroğlu, “Kâria Suresi” md., *DİA*, XXIV, 489-490; Bkz. Heyet, *Kur’ân Yolu Tefsiri*, V, 627.

⁹⁸ Süleyman Ateş, *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul ts., XI, 67.

⁹⁹ Buharî, *Tefsiru'l-Kur’an*, 101; Ferra, *Meani'l-Kur’an*, III, 286.

2.6. Sûrenin Fazileti

Kur'ân'ın bir kısmının diğer kısımlarından üstün olup olmayacağı hususu âlimler arasında öteden beri tartışma konusu olmuşsa da Hz. Peygamber (s.a.s.)'in beyanlarına baktığımızda bazı sûre ve âyetlerin¹⁰⁰ faziletlerine dair birçok hadis karşımıza çıkmaktadır.¹⁰¹ Ancak Kâri'a Sûresi'nin faziletine dair Vahidî ve Fîrûzâbâdî'nin eserlerinde naklettiği iki hadis göze çarpmaktadır. Kâri'a Sûresi'nin faziletine dair Vahidî şu hadisi nakleder:

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: وَمَنْ قَرَأَ سُورَةَ الْقَارِعَةِ ثَقَّلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ بِهَا مِيزَانَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ

Resulullah (s.a.s.) buyurdu ki: Kim Karia Sûresi'ni okursa Allah kıyamet gününde o kişinin mizanını ağırlştırır.¹⁰²

Fîrûzâbâdî ise eserinde;

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَعَلِي: يَا عَلِيَّ مَنْ قَرَأَهَا فَكَأَنَّمَا ذَبَحَ أَلْفَ بَدَنَةٍ بَيْنَ الرُّكْنِ وَالْمَقَامِ،
وَلَهُ بِكُلِّ آيَةٍ قَرَأَهَا ثَوَابُ الْمَرَابِطِينَ، وَبِكُلِّ حَرْفٍ دَرَجَةٌ فِي الْجَنَّةِ، وَكُتِبَ عِنْدَ اللَّهِ مِنَ الْخَاشِعِينَ.

Resulullah (s.a.s.) Hz. Ali'ye (r.a.) şöyle buyurmuştur: “Ey Ali! Kim onu okursa (Kâri'a Sûresi'ni) Rukn ve makam arasında bin deve kesmiş gibidir. Okuduğu her bir âyet için murabıt sevabı verilir, her bir harf için cennette bir derece verilir ve o kişi haşîinden yazılır.”¹⁰³ hadisini nakletmiştir.

¹⁰⁰ Fatiha, Mülk, İhlâs, Ayet el-Kürsi, Bakara son iki ayet gibi Bkz. Suyuti, *el-itkan fî ulumi'l-Kur'an*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiye, Beyrut ts, II, 335-336.

¹⁰¹ M. Halil Çiçek, *Kur'an Nasıl Bir Kitaptır*, Beyan Yay., İstanbul 2012, s. 218.

¹⁰² Vahidî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Ali b. Mütteveyh, *El-Vasît Fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecid*, (nşr: Adil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Muavviz), Daru'l-Kutubi'l-İlmiye Beyrut 1994, 1179, IV, 546 ve el-Fîrûzâbâdî, Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb, *Basâiru zevi't-Temyîz fî Letâifi'l-Kitâbi'l-Azîz*, (thk. Muhammed Ali en-Neccâr), İhya-i Turasi'l-İslamiye, Kahire, 1996, I, 539.

¹⁰³ Fîrûzâbâdî, *Basâiru zevi't-Temyîz*, I, 539.

2.7. Sûredeki Tabir, Istılah ve Ğarîb Lafızlar

2.7.1. القارعة (el-Kâri'a)

Kâri'a, “bir şeyle diğer bir şeye kuvvetle vurmak”¹⁰⁴ anlamına gelen ق-ر-ع “k-r-‘a” kelimesinden türemiştir. قَرَعْتُ بِالْمِقْرَةِ “ona tokmakla vurdum”, قَرَعَ بِالْعَصَا “sopayı başına çaldı”, قَرَعَ بَاب “kapı çalmak”, قَرَعَ بِالسُّيُوفِ ise “kılıçla vuruştı” anlamındadır. Bu şekilde çarpan her şeye kâri'a, çoğulunda kavari' denilir. Büyük felaket ve musibetlere de kâri'a denilmiştir ki¹⁰⁵ قَرَعُوا قَارِعَةً “Küfredenlere, yaptıkları işler sebebiyle bir felaket isabet edecek.”¹⁰⁶ ayetinde bu mânâda kullanılmıştır. Kur'an'ın inzar (korkutma) âyetlerine de “kavâri'u'l-Kur'an” denilir. “el-Kâria”; “el-Hâkka” gibi kıyametin isimlerinden biridir. Dehşet verici halleriyle kalplere korku saldığı ve o günde suçlular cezaya çarptırıldığı için kıyamet gününe “el-Kâri'a” denmiştir.¹⁰⁷

2.7.2. وما أدراك (ve mâ Edrâke)

دَرَى - يَدْرِي - إدْرَاء “bir şeyi bilmek” anlamına gelir.¹⁰⁸ Bu kelime Kur'an-ı Kerim'de şu şekilde geçmektedir:

إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ وَيُنَزِّلُ الْغَيْثَ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْأَرْحَامِ وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ مَّاذَا تَكْسِبُ غَدًا وَمَا تَدْرِي
نَفْسٌ بِأَيِّ أَرْضٍ تَمُوتُ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ

“Kıyamet vakti hakkındaki bilgi, ancak Allah'ın katındadır. Yağmuru O yağdırır, rahimlerde olanı O bilir. Hiç kimse yarın ne kazanacağını bilemez. Yine hiç kimse nerede öleceğini bilemez. Şüphesiz Allah, her şeyi bilendir, her şeyden haberdardır.”¹⁰⁹

وَمَا يُدْرِكُ o kalıbıyla o bir şeyi bildirmek, haber vermek anlamındadır. إدْرَى - يَدْرِي - إدْرَاء şeyin idrak edilemeyeceğini veya çok zor idrak edilebileceğini belirtirken,

¹⁰⁴ İsfahânî, *el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'an*, 'k-r-‘a' md., s. 666.

¹⁰⁵ Hasan İzzeddin b. Hüseyin b. Abdulfettah Ahmed el-Cemel, *Mu'cem ve Tefsiru'l-Lügaviy likelimati'l-Kur'an*, el-Hey'etu'l-Misriyyetu'l-âmmetu li'l-Küttâb, Mısır 2008, III, 343.

¹⁰⁶ Ra'd, 13/31

¹⁰⁷ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, IX, 385.

¹⁰⁸ Ahmet Muhtar Abdulhamid Ömer, *Mu'cemu'l-Lugati'l-Arabiyyeti'l-Muassıra*, Alemü'l-Kütüb, Beyrut 2008, I, 742.

¹⁰⁹ Lokman, 31/34.

kalıbında ise bahsi geçen şeyin kesinlikle idrak edilemeyeceği ifade edilir.¹¹⁰ Nitekim Kur’ân-ı Kerim’de ر- د- ي kökünden وَمَا أَذْرَاكَ kalıbında sorulan sorularda akabinde açıklaması yapılmıştır.¹¹¹ Bununla beraber وَمَا يُدْرِيكَ sözünün zikredildiği yerlerde ise herhangi bir açıklama gelmemiştir.¹¹²

2.7.3. الفراش الميثوث (el-Ferâşi’l-Mebsus)

Kelime kökü olan ferş; sermek, döşemek demek olup serilen sergiye mefrûş ve firâş denilir.¹¹³ “El-Ferâş”; “ferâşe”nin çoğuludur. Ferâşe; kelebek¹¹⁴, geceleri ılık ve ateş etrafında çırpınıp uçarak kendisini ateş içine atan¹¹⁵ ve Farsça’da olduğu gibi dilimize de pervane diye bilinen küçük haşerata denir ki bir kavle göre ise sivrisinek, çekirge gibi uçuşan haşerat da bu isimle anılır.¹¹⁶

“el-Mebsus” ise ayırmak ve rüzgârın tozu toprağı savurması gibi bir şeyi saçıp savurmak anlamına gelen بَّ fiilinden türemiş olup; yayılan, dağılan, savrulan demektir.¹¹⁷ Bu kelime özellikle ferâşenin çokluğunu, dağılışı ve yayılışlarını ifade etmektedir.¹¹⁸

2.7.4. العهن المنفوش (el-‘Ihni’l-Menfuş)

el-‘Ihn; çeşitli renkleri olan veya boyanmış yün demektir.¹¹⁹ Renkleri farklı olan dağların parçalandıktan sonraki halleri renkli yüne benzetildiğinden el-‘Ihn kelimesi âyette özellikle kullanılmıştır.¹²⁰

¹¹⁰ Ahmet Muhtar Abdulhamid Ömer, *Mu’cemu’l-Lugati’l-Arabiyyeti’l-Muassıra*, I, 743.

¹¹¹ Bkz. Hakka, 69/3; Müddessir, 74/27; Mürselat, 77/14; İnfitar, 82/17; Mutaaffifin, 83/8; Mutaaffifin, 83/19; Tarık, 86/2; Beled, 90/12; Kadir, 97/2; Kari’a, 101/3; Kari’a, 101/10; Hümeze, 104/5.

¹¹² Ebu’l Hasan Mukatil b. Süleyman b. Beşir el-Ezdî el-Horasanî el Belhî, *Tefsiru Mukatil b. Süleyman*, Daru ihya’i-tturas, (h)1423, IV, 811. Bkz. Ahzab, 33/63; Şura, 42/17; Abese, 80/3.

¹¹³ İsfahânî, *el-Müfredât fî Ğaribi’l-Kur’ân*, “f-r-ş” md., s. 630.

¹¹⁴ İsfahânî, *el-Müfredât fî Ğaribi’l-Kur’ân*, “f-r-ş” md., s. 630.

¹¹⁵ Cevherî, *es-Sihah*, III, 1015.

¹¹⁶ Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, IX, 387.

¹¹⁷ İsfahânî, *el-Müfredât fî Ğaribi’l-Kur’ân*, “b-s-s” md., s. 108; Hasan İzzeddin b. Hüseyin b. Abdulfettah Ahmed el-Cemel, *Mu’cem ve Tefsiru’l-Lügaviy likelimali’l-Kur’ân*, el- Hey’etu’l-Mısriyyetu’l-âmmetu li’l-Küttâb, Mısır 2008, “b-s-s” md., I, 152.

¹¹⁸ Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, IX, 387; Davut Ayduz, *Kısa surelerin Tefsiri*, Işık Yay., İstanbul 2002, s. 119.

¹¹⁹ Ebu Ubeyde Ma’mer b. el-Musenna et-Teymî, *Mecazu’l-Kur’ân*, II, 309; İbn Kuteybe, *Garibu’l-Kur’ân*, I, 467.

¹²⁰ İsfahânî, *el-Müfredât fî Ğaribi’l-Kur’ân*, “ı-h-n” md., s. 592.

نَفْس، yünü sermek demektir.¹²¹ “Menfuş” ise yünün elle veya aletle didilerek, en hafif rüzgârda dahi uçuşacak hale gelmesidir.¹²² Bu kavram bir şeyin parmaklarla birbirinden ayrılıp dağıtılmasını veya hallaçla atılıp zerre zerre uçuştğu hali ifade eder.¹²³

2.7.5. موازين (Mevâzîn)

“Mevâzîn” kelimesinin anlamına dair iki görüş vardır.¹²⁴ Ferrâ’ya ait olan birinci görüşe göre tartılan anlamına gelen “mevzûn” kelimesinin çoğulu olup Allah katında değeri ve kıymeti olan kişiye ait ameller demektir.

İkinci görüşe göre ise tartı aleti manasında “mîzân” kelimesinin çoğuludur. İbn Abbas şöyle der: “Mîzânın bir dili iki kefesi vardır. Orda sadece ameller tartılır. İtaatkâr insanların haseneleri tartılır. Haseneleri ağır bastığında bu kişi cennetlik olur. Kâfirlerin de seyyieleri tartılır. Hasene kefesi hafif olduğundan o da cehenneme sokulur.”

Kur’an-ı Kerim’de “mîzân” kavramının tekil biçimiyle kullanıldığı âyetlerde hesaba çekilenlerin tekliği, çoğul kullanıldığı ayetlerde ise hesaba çekilenlerin çokluğu vurgulanmıştır.¹²⁵

2.7.6. عيشة راضية (‘İşetin Râdiyeh)

el-‘Ayş; canlılara özgü hayat demek olup, el-Hayat kavramına göre daha dar anlamlıdır. Çünkü el-Hayat hem Yüce Allah, hem melekler hem de diğer canlı varlıklar için kullanılır. Kendisiyle yaşanan şey anlamında الْمَعِيشَةُ kelimesi¹²⁶ de عَيْش kelimesinden türemiştir.¹²⁷

فَهُوَ فِي عِيشَةٍ رَاضِيَةٍ ayeti ise “Artık o hoşnut bir yaşayış içindedir” anlamındadır. Hoşnutluk yaşayışın değil de o yaşayış sahibinin sıfatı iken “râdiye” yani hoşnut olan ve “merdıyye” yani kendisinden hoşnut olunan mertebelerinin hepsine birden işaret olmak üzere

¹²¹ İsfahânî, *el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur’ân*, “n-f-ş” md., s. 819.

¹²² Muhammed Abduh, *Tefsiru Cüz-i Amme*, Kahire (h) 1322, s. 146.

¹²³ Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, IX, 389; Hasan İzzeddin b. Hüseyin b. Abdulfettah Ahmed el-Cemel, *Mu’cem ve Tefsiru'l-Lügaviy likelimati'l-Kur’an, el- Hey’etu'l-Misriyyetu'l-âmmetu li'l-Küttâb*, Mısır 2008, V, 96.

¹²⁴ Razî, *Tefsir-i Kebir Mevâtihi'l Gayb*, XXIII, 364.

¹²⁵ İsfahânî, *el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur’ân*, ‘v-z-n’ md., s. 868.

¹²⁶ Bkz. Zuhurf, 43/32; Taha, 20/124, A’raf, 7/10, Hicr, 15/20.

¹²⁷ İsfahânî, *el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur’ân*, ‘a-y-ş’ md., s. 596.

pekiştirme ifade etmesi için yaşayışın kendisine nisbet edilerek “hoşnut bir yaşayış” denilmiştir.¹²⁸ عيشة راضية tabiri Kur’ân-ı Kerim’de ayrıca Hakka Sûresi’nde geçmekte olup bu hoşnut hayatın amel defteri sağdan verilenlerin yaşayacağı cennet hayatı olduğu şu şekilde zikredilmektedir:

فَأَمَّا مَنْ أُوْتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ فَيَقُولُ هَؤُلَاءِ أَقْرَأُوا كِتَابِيَهٗ إِنَّي ظَنَنْتُ أَنِّي مُلَاقٍ حِسَابِيَهٗ فَهُوَ فِي عِيشَةٍ رَاضِيَةٍ
فِي جَنَّةٍ عَالِيَةٍ قُطُوفُهَا دَانِيَةٌ كُلُوا وَاشْرَبُوا هَنِيئًا بِمَا أَسْلَفْتُمْ فِي الْأَيَّامِ الْخَالِيَةِ

“İşte o vakit, kitabı kendisine sağından verilen kimse der ki: "Gelin, kitabımı okuyun! Çünkü ben, hesabımla karşılaşacağımı zaten biliyordum." Artık o, hoşnut bir hayat içindedir. Yüksek bir cennettir. Onun meyveleri sarkar (kolaylıkla devşirilebilir). (Onlara şöyle denir:) "Geçmiş günlerde yaptıklarınıza karşılık, afiyetle yiyin, için."¹²⁹

2.7.7. امه هاوية (Ümmühü Hâviyeh)

هوي يهوي هويا Bir şeyin yukardan aşağı düşmesi demektir.¹³⁰ ise yeryüzündeki derinliği bilinmeyecek şekilde derin kuyu anlamına gelmektedir.¹³¹ İnsanlar Cehennem’e düşecekleri için ona bu isim verilmiştir.¹³²

Müfessirlere göre “ümm” yani anne; çocuğun barınağı ve korku anında sığınacağı yer olduğu için Yüce Allah cehennemi “ümm” olarak isimlendirmiştir.¹³³ Bu durumda çocuklar annelerine sığındığı gibi cehennem ateşi de o suçluları barındırır; anne çocuklara kucak açtığı gibi cehennem ateşi de onlara kucak açar.¹³⁴ “Ümmühü haviyeh” tabirini İbn Abbas, Katade ve Ebu Salih; (tartısı hafif gelenler) “cehenneme başı üstü yuvarlanacaklardır” şeklinde açıklamışlardır. İbn Cerir Taberî ise ondan başka kaçıp kurtulacak yer olmaması sebebiyle cehennemin bu şekilde tavsif edildiğini belirtmiştir.¹³⁵

¹²⁸ Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, VIII, 315.

¹²⁹ Hakka, 69/19-24

¹³⁰ İsfahânî, *el-Müfredât fî Ğaribi’l-Kur’ân*, ‘h-v-y’ md., s. 849.

¹³¹ Hasan İzzeddin b. Hüseyin b. Abdulfettah Ahmed el-Cemel, *Mu’cem ve Tefsiru’-Lügaviy likelimati’l-Kur’an*, el- Hey’etu’l-Misriyyetu’l-âmmetu li’l-Küttâb, Mısır 2008, V, 173-174.

¹³² Sabunî, *Safvetü’t-Tefasir*, VII, 402.

¹³³ Reşid Rıza, *Tefsiru’l-Menar*, XIV, 442.

¹³⁴ Sabunî, *Safvetü’t-Tefasir*, VII, 404. Heyet, *Kur’an Yolu Tefsiri*, V, 676. Bkz. İbn Aşur, *et-Tahrir ve’t-Tenvir*, XXX, 514-515; İbn Kuteybe, *Garibu’l-Kur’an*, I, 467.

¹³⁵ Taberî, *Camiü’l-Beyan an Te’vili Ayi’l-Kur’an*, XXIV, 575.

Araplar bir kimsenin yok olmasına dua makamında kinaye yoluyla هَوَتْ أُمُّهُ derler ki, “anası ağlayıp düşesi, bayılası!” demek gibidir. Zira bir kimse düştüğü, helak olduğu zaman anası ağlar, merakından düşer bayılır. Bu ifade bizim “anası ağladı” yahut “anası ağlayasica” deyimlerimizi andırır. Bununla beraber “kahrolası, Allah canını alası” قَاتَلَهُ اللَّهُ duaları gibi هَوَتْ أُمُّهُ duası da her zaman vaki olması istenilen dualardan olmayıp, hayrete düşme ve methetmek için de söylenir.¹³⁶

Yine Katade, Ebu Salih, İkrime, Kelbî’den rivâyet edilen bir başka görüşe göre “ümm”, beyin ve başın aslı, kökü manasına gelmektedir. Bu durumda “beyninin kökü haviye olmuştur” veya “tepe taklak hâviyeye yuvarlanmıştır” anlamına gelir. Çünkü tepesi aşağı olarak cehenneme atılacaktır.¹³⁷

2.7.8. حامية (Hamiyeh)

حمي: Ateş ve güneş gibi kızgın cevherlerden ve canlıların bedenlerindeki sıcak kuvveden doğan sıcaklık demektir. “Hâmiyeh”, ısının şiddeti manasında kızgın ve kızışgın anlamına gelmektedir. “Gün kızıştı.” حَمِيَ النَّهَارُ “Demiri kızdırdıkça kızdırdım.” anlamına gelmektedir.¹³⁸ حَمِيَ الْوُطَيْسُ “Fırın kızıştı” demek olduğu gibi, حَمِيَ الشَّمْسُ “Güneş ve ateş kızıştı, hararetleri şiddetlendi” anlamındadır. Ateş zaten kızgın iken النار kelimesinin حامية ile tavsifi diğer ateşlerin buna oranla soğukmuş gibi hafif kalacağına işaret eden bir kuvvetlendirmedir.¹³⁹ Kur’ân-ı Kerim’de

حَتَّىٰ إِذَا بَلَغَ مَغْرَبَ الشَّمْسِ وَجَدَهَا تَغْرُبُ فِي عَيْنٍ حَمِئَةٍ

“Nihâyet Batıya ulaştığında, güneşi adeta kara bir balçıkta batar vaziyette buldu.”¹⁴⁰ âyetinde حَمِئَةٍ kelimesi bazı kıraatlerde¹⁴¹ “...kaynamış (sımsıcak) bir su pınarında...” şeklinde okunmuştur.¹⁴²

¹³⁶ Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, IX, 395.

¹³⁷ Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, IX, 395.

¹³⁸ İsfahânî, *el-Müfredât fî Ġarîbi’l-Kur’ân*, “h-m-y” md., s. 258.

¹³⁹ Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, IX, 396.

¹⁴⁰ Kehf, 18/86.

¹⁴¹ İbn Amir, Kisai, Halef, Şu’be ve Ebu Cafer’in kıraatidir.

¹⁴² Taberî, *Câmiu’l-Beyân fî Te’vîli’l-Kur’ân*, XVIII, 95.

يَوْمَ يُحْمَى عَلَيْهَا فِي نَارِ جَهَنَّمَ

“Yığılan bu altın ve gümüş cehennem ateşinde kızdırılır.”¹⁴³ âyetinde de kelime ateşte kızdırma anlamında kullanılmıştır.

2.8. Sûrenin İcmali Tefsiri

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

القَارِعَةُ * مَا الْقَارِعَةُ * وَمَا أَدْرَاكَ مَا الْقَارِعَةُ * يَوْمَ يَكُونُ النَّاسُ كَالْفَرَاشِ الْمَبْثُوثِ * وَتَكُونُ
الْجِبَالُ كَالْعِهْنِ الْمَنْفُوشِ * فَأَمَّا مَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ * فَهُوَ فِي عِيشَةٍ رَاضِيَةٍ * وَأَمَّا مَنْ خَفَّتْ
مَوَازِينُهُ * فَأُمُّهُ هَاوِيَةٌ * وَمَا أَدْرَاكَ مَا هِيَهْ * نَارٌ حَامِيَةٌ *

Sûrenin Meali

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla

Yürekleri hoplatan büyük felaket! Nedir o yürekleri hoplatan büyük felaket? Yürekleri hoplatan büyük felaketin ne olduğunu sen ne bileceksin? O gün insanlar, her biri bir tarafa uçuşan küçük kelebekler gibi olacaktır. Dağlar da atılmış renkli yünler gibi olacaktır. İşte o vakit, kimin tartıları ağır gelmişse, Artık o, hoşnut olacağı bir hayat içinde olacaktır. Ama kimin de tartıları hafif gelirse, İşte onun anası (varacağı yer) Hâviye'dir. Sen Hâviye'nin ne olduğunu ne bileceksin? O, kızgın bir ateştir.

¹⁴³ Tevbe, 9/35.

الْقَارِعَةُ * مَا الْقَارِعَةُ * وَمَا أَدْرَاكَ مَا الْقَارِعَةُ

Yürekleri hoplatan büyük felaket! Nedir o yürekleri hoplatan büyük felaket? Yürekleri hoplatan büyük felaketin ne olduğunu sen ne bileceksin?

Kıyamet sahnelerinin çok canlı ve veciz bir şekilde anlatıldığı bu sûre “kâri’a” kelimesiyle başlamakta, ses tonuyla hiç beklenmedik bir andaki çarpmayı hissettirmekte ve kıyametteki o korkunç manayı vermektedir.¹⁴⁴ Kâri’a; “bir şeyi diğer bir şeye sert şekilde çarpmak” anlamındaki “k-r-‘a” kökünden türemiş olup “çarpan, kapıyı çalan”, mecazî olarak da “dehşetten yürekleri hoplatan” manasına gelir.¹⁴⁵ Âyette geçen çarpmadan kaynaklanan ses, kıyametin koptuğunu bildiren sestir. Bu ses kalplere ve kulaklara öyle şiddetli şekilde çarpar ki; insanın her yanını korku kaplar. Onun için bu sese “kâri’a” denmiştir.¹⁴⁶ Marife olarak el-Kâri’a; el-Hâkka ve el-Gâşiye kelimeleri gibi kıyametin isimlerinden biri kabul edilir.

Ve sonraki âyette gelen soru korkuyu daha da artırmaktadır. “*Nedir o yürekleri hoplatan, felaket kapısını çalacak olan.*” Ardından gelen “*O felaket kapısını çalacak olanın ne olduğunu bilir misin sen?*” sorusuyla kıyametin idrak edebileceğimizin üstünde bir hadise olduğuna dikkat çekiliyor.¹⁴⁷ Hz. Peygamber (s.a.s.)’e “*Sen Kâri’a’nın ne olduğunu nereden bileceksin?*” denilmesi kıyamet hadisesinin şiddet ve dehşetinin bizzat yaşanmadıkça Resulullah (s.a.s.) tarafından dahi gerçek anlamda idrak edilemeyeceğine işaret eder.¹⁴⁸ Bu âyetler, gerek üslûp gerekse anlam bakımından kıyamet olayının büyüklüğünü ve şiddetini ifade ettiği gibi kıyametin ne zaman meydana geleceğinin bilinemeyeceğini de göstermektedir.¹⁴⁹ Kuşkusuz kıyamet o kadar büyük ve korkunçtur ki, insan aklı onu kavrayamaz, mahiyetini idrak edemez. Yüce Allah kıyametin dehşetini pekiştirmek ve hiç kimsenin kavrayamayacağı derecede insan idrakinin üstünde olduğunu

¹⁴⁴ Seyyid Kutub, *Kur’an’da Kıyamet Sahneleri*, İşaret Yay., İstanbul 2011, s. 86.

¹⁴⁵ Kamiloğlu, “Kari’a Suresi” md., *DİA*, XXIV, 489; İbn Kesir, *Tefsiru’l-Kur’ani’l-Azim*, VIII, 447. (Kıyametin diğer isimleriyle ilgili çalışmamızın üçüncü bölümünde Kıyametin Kur’an-ı Kerim’deki diğer isimleri başlığı altında bilgi verilecektir.)

¹⁴⁶ İbni Acibe el-Hasenî, *Kısa surelerin Tefsiri*, Semerkand Yay., İstanbul 2014, s.158.

¹⁴⁷ Seyyid Kutub, *Fi Zilali Kur’an*, XVI, 335.

¹⁴⁸ Kamiloğlu, “Kari’a Suresi” md., *DİA*, XXIV, 489.

¹⁴⁹ Heyet, *Kur’an Yolu*, V, 628.

anlatmak için وما ادراك ما القارعة¹⁵⁰ buyurmuştur. Bu tafsilatı, Cenâb-ı Hakk'ın haber vermeleri ve beyanı dışında, hiç kimse bilme imkânına sahip değildir.¹⁵¹

Sûrenin başındaki “el-Kâri’a” kelimesi sonrasında gelen “*Kâri’a nedir?*” ve “*Kâri’a’nın ne olduğunu sen nereden biliyorsun?*” soruları ile bilinmezlik ve insandaki korku son noktaya varınca bu defa devamındaki âyetler Kâri’a’yı açıklamakta fakat korkuyu daha da artırmaktadır.¹⁵²

يَوْمَ يَكُونُ النَّاسُ كَالْفَرَاشِ الْمَبْثُوثِ

O gün insanlar, her biri bir tarafa uçuşan küçük kelebekler gibi olacaktır.

El-Ferâş; kelebek¹⁵³, geceleri ışık ve ateş etrafında çırpınıp uçarak kendisini ateş içine atan¹⁵⁴ ve Farsça’da olduğu gibi dilimize de pervane diye bilinen küçük kelebeklere denir ki bir kavle göre ise sivrisinek, çekirge gibi uçuşan haşerata da bu isim verilir.¹⁵⁵

Mebsus ise ayırmak, rüzgârın tozu toprağı savurması gibi bir şeyi saçıp savurmak anlamına gelen بَثَّ fiilinden türemiş olup; yayılan, dağılan, savrulan demektir.¹⁵⁶ Özellikle onların çok olmalarını ve dağılışı, yayılışı hallerini ifade etmektedir.¹⁵⁷

Bazı müfessirlere göre bu sahne, insanların kabirlerden korka korka çıktıkları gün meydana gelir. Bu halleriyle insanlar sanki oraya buraya dağılmış, şiddetli korku ve dalgınlıktan dolayı dalga dalga birbirlerine giren kelebeklere benzer.¹⁵⁸ Âyetteki yayılmış pervaneler tabiri, bu zavallı hayvanların ateş çevresinde çırpınıp sonunda yanarak yere serilmesini ifade edebilir. Bundan o günün dehşetinden dolayı insanların korkudan düşüp bayılacakları, şaşkın, bitkin bir halde bulunacakları anlaşılır.¹⁵⁹ Aynı zamanda Allah’ın huzuruna çağırarak olan sûrun ilk sesinin ruhlarda uyandıracağı korku da anlatılmaktadır. O sesi duyanlar pek azı hariç bayılır, yerlere serilir. İkinci ses duyulunca da hesap vermek

¹⁵⁰ Sabunî, *Safvetü't-Tefasir*, VII, 403.

¹⁵¹ Razî, *Tefsir-i Kebir Mefatihu'l Gayb*, XXIII, 360-361.

¹⁵² Kutub, *Kur'an'da Kıyamet Sahneleri*, s. 87.

¹⁵³ İsfahânî, *el-Müfredât fî Ğaribi'l-Kur'an*, ‘f-r-ş’ md., s. 630.

¹⁵⁴ Cevherî, *es-Sihah*, III, 1015.

¹⁵⁵ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, IX, 387.

¹⁵⁶ İsfahânî, *el-Müfredât fî Ğaribi'l-Kur'an*, ‘b-s-s’ md., s. 108.

¹⁵⁷ Aydüz, *Kısa Surelerin Tefsiri*, s. 119.

¹⁵⁸ Sabunî, *Safvetü't-Tefsir*, VII, 404

¹⁵⁹ Ateş, *Kur'an Ansiklopedisi*, VI, 194-195.

üzere Allah'ın huzuruna koşarlar.¹⁶⁰ Bazı âlimlere göre bu benzetme kâfirler içindir; çünkü kelebeklerin ateşe düşmeleri gibi kâfirler de cehenneme düşeceklerdir.¹⁶¹

Mahşerde insanlar; dağılmaları, kararsız olmaları, şaşkınlıktan bilinçsiz olarak gidip gelmeleri bakımından yayılan pervanelere yahut sivrisinek, çekirge gibi haşerelere benzetilmişlerdir. İnsanlar mahşere çağrıldıklarında çağıran davetçiye doğru koşuşmakta ve nizamsız geliş gidişteki perişanlıkta, zayıflık ve düşkünlükte, çokluk ve yayılmada uçuşup çırpınan kelebeklere benzetilmiştir. Bu manada Kamer Sûresi yedinci âyette de kıyamet günü insanlar yayılan çekirgelere (جراد منتشر) benzetilmiştir.¹⁶² Her iki teşbihte de kıyamet günü insanların dehşetten dolayı durumları anlatılmaktadır. Çekirgeler bir tarafa doğru yığılırken, kelebekler ise her biri değişik yönlerde dağılır. Bu nedenle insanların kıyamet günü dehşetten farklı yönlerde dağılışını “yayılan kelebekler”, insanların bir yöne sevk edilişleri ise “yayılan çekirgeler” tabiriyle ifade edilmiştir.¹⁶³ İnsanların kıyamet günündeki bu durumlarını Hz. Muhammet (s.a.s.) şöyle anlatıyor:

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَثَلِي وَمَثَلُكُمْ كَمَثَلِ رَجُلٍ أَوْقَدَ نَارًا، فَجَعَلَ الْجَنَادِبُ وَالْفَرَاشُ يَقَعْنَ فِيهَا، وَهُوَ يَذُبُّهُنَّ عَنْهَا، وَأَنَا آخِذٌ بِحُجَزِكُمْ عَنِ النَّارِ، وَأَنْتُمْ تَفَلَّتُونَ مِنْ يَدَي.

Resulullah (s.a.s.) şöyle buyurdu: “Benimle sizin misaliniz, ateş yakan bir adamın misali gibidir ki; hemen pervaneler, kelebekler o ateşin içine düşmeye başlarlar. O adam bunları ateşten uzaklaştırmaya çalıştığı gibi ben de ateşten korumak için sizin eteğinizden tutuyorum. Hâlbuki siz elimden kaçıyorsunuz.”buyurdu.¹⁶⁴

İnsanların pervaneler gibi ateşe uçtuğuları gün dağların durumu ise devamındaki âyette tasvir ediliyor:

وَتَكُونُ الْجِبَالُ كَالْعِهْنِ الْمَنْفُوشِ

Dağlar da atılmış renkli yünler gibi olacaktır.

¹⁶⁰ Aydüz, *Kısa Surelerin Tefsiri*, s. 119-120.

¹⁶¹ İbni Acibe el-Haseni, *Kısa surelerin Tefsiri*, s.160.

¹⁶² Ateş, *Kur'an Ansiklopedisi*, VI, 194-195; İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, VIII, 447.

¹⁶³ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, IX, 389; Razî, *Tefsir-i Kebir Mefatihü'l Gayb*, XXIII, 362.

¹⁶⁴ Müslim, *Fedail*, 19.

El-‘İhn; çeşitli renkleri olan veya boyanmış yün demektir.¹⁶⁵ نفش, yünü sermek demektir.¹⁶⁶ Menfûş ise yünün elle veya aletle didilerek, en hafif rüzgârda dahi uçuşacak hale gelmesidir ki¹⁶⁷ bu kavram bir şeyin parçalarının parmaklarla birbirinden ayrılıp dağıtıldığı veya hallaçla atıldığı, zerre zerre uçuştugu hali anlatmaktadır.¹⁶⁸

Bu âyetlerin tefsirine geçmeden önce Kur’ân-ı Kerim’deki dağlardan bahseden âyetlere de değinmek istiyoruz. Kur’ân-ı Kerim dağları ifade için iki kelime kullanır: Birincisi الْجِبَال ve bir diğeri de dağların sağlamlığını ifade eden رَوَاسِي kelimesidir.

Yeryüzü yaratılırken oraya yerleştirilen dağların fonksiyonları Kur’ân-ı Kerim’de birçok âyette anlatılmaktadır. Dağların dünyanın şiddetli bir şekilde sarsılmasını engellediği ve canlılar için birer yaşam alanı olduğu zikredilmektedir:

وَجَعَلْنَا فِي الْأَرْضِ رَوَاسِي أَنْ تَمِيدَ بِهِمْ وَجَعَلْنَا فِيهَا فِجَاجًا سُبُلًا لَّعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ

“Onları sarsmasın diye yere de sabit dağlar yerleştirdik ve (varacakları yere) yol bulabilsinler diye ondan geçitler, yollar meydana getirdik.”¹⁶⁹

خَلَقَ السَّمَوَاتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا وَالْقَى فِي الْأَرْضِ رَوَاسِي أَنْ تَمِيدَ بِكُمْ وَبَثَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ وَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجٍ كَرِيمٍ

“Allah, gökleri görebileceğiniz direkler olmaksızın yarattı. Yeryüzüne de, sizi sarsmasın diye sabit dağlar yerleştirdi ve orada her türlü canlıyı yaydı. Gökten de yağmur indirip orada her türden güzel ve faydalı bitki bitirdik.”¹⁷⁰

Tefsirlerde “O (Allah), sizi sarsmaması için yere sağlam dağlar yerleştirdi” ifadesi açıklanırken, dünyanın önce dümdüz ve üzerinde ikamet edilemeyecek kadar hareketli olduğu, daha sonra Allah'ın emriyle dağların yerleştirilmesi sayesinde yerin istikrarlı bir hale getirildiği ifade edilir. Özellikle yeryüzünün dağlık kısımlarında zemin sağlam olduğundan yapıların depremlerde daha az hasar görmesine karşılık vadilerin ve ovaların

¹⁶⁵ İsfahânî, *el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'ân*, “ı-h-n” md., s. 592.

¹⁶⁶ İsfahânî, *el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'ân*, “n-f-ş” md., s. 819.

¹⁶⁷ Muhammed Abduh, *Tefsiru Cüz-i Amme*, s. 146.

¹⁶⁸ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, IX, 389.

¹⁶⁹ Enbiya, 21/31. Ayrıca bkz. Hicr, 15/19; Neml, 27/61; Murselat, 77/27.

¹⁷⁰ Lokman, 31/10.

nisbeten daha riskli olduğu da bilinmektedir. Bilinen bir diğerk husus da dağların yer hareketlerinde denge ve düzeni sağlama işlevinin bulunduğudur.¹⁷¹

Peki, yaşadığımız dünyanın şiddetli bir şekilde sarsılmasını engelleyen bu dağlar kıyamet gününde ne olacak? Konuyla ilgili olarak şöyle buyruluyor:

وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْجِبَالِ فَقُلْ يَنْسِفُهَا رَبِّي نَسْفًا * فَيَذَرُهَا قَاعًا صَفْصَفًا * لَا تَرَى فِيهَا عِوَجًا وَلَا أَمْتًا

(Ey Muhammed!) Sana dağların (kıyamet günündeki) hâlini soruyorlar. De ki: “Rabbim onları toz edip savuracak. Onların yerlerini dümdüz, boş bir alan hâlinde bırakacaktır. Orada hiçbir çukur, hiçbir tümsek göremeyeceksin.”¹⁷² ayetinde dağların toz haline geleceğı ve yerle bir edileceğı bildirilmektedir.

Kıyamet günü dağların yürütüleceğı, yeryüzünün şiddetle sarsılmasından dağların saçılmış toz gibi olup ufalanacağı sonra kum yığını haline geleceğı ise şu şekilde anlatılmaktadır:

وَيَوْمَ نُسَيِّرُ الْجِبَالَ وَتَرَى الْأَرْضَ بَارِزَةً وَحَشَرْنَاهُمْ فَلَمْ نُغَادِرْ مِنْهُمْ أَحَدًا

Dağları yürüteceğimiz ve senin yeryüzünü çırılçıplak göreceğın günü bir hatırla. Biz onları mahşerde toplarız da içlerinden hiçbirini bırakmayız.¹⁷³

إِذَا رُجَّتِ الْأَرْضُ رَجًّا * وَبُسَّتِ الْجِبَالُ بَسًّا

Yeryüzü şiddetle sarsıldığı, dağlar parça parça dağılıp saçılmış toz olduğı zaman.¹⁷⁴

Âyetlerde şiddetli sarsıntı ile beraber dağların birbirine çarptırılacağı ve bu çarpışma ile dağların kum yığını haline geleceğı belirtilmektedir:

وَحُمِلَتِ الْأَرْضُ وَالْجِبَالُ فَدُكَّتَا دَكَّةً وَاحِدَةً

Ve dağlar kaldırılıp birbirine bir çarptırıldığı zaman¹⁷⁵

¹⁷¹ Heyet, *Kur'an Yolu*, V, 628.

¹⁷² Taha, 20/105-107.

¹⁷³ Kehf, 18/47. Ayrıca bkz. Tur, 52/10.

¹⁷⁴ Vakı'a, 56/4-5. Ayrıca bkz. Fecr, 89/21

¹⁷⁵ Hakka, 69/14.

يَوْمَ تَرْجُفُ الْأَرْضُ وَالْجِبَالُ وَكَانَتِ الْجِبَالُ كَثِيبًا مَهِيلاً

*Yerin ve dağların sarsılacağı ve dağların akıp giden kum yığını olacağı günü (kıyameti) hatırla.*¹⁷⁶

Kâri'a Sûresi'nde ise dağların الْعُيُنُ الْمُنْفُوشِ yani atılmış, didilmiş renkli yün¹⁷⁷ gibi olacağı anlatılmaktadır. Dağların renkli yüne benzetilmesi, görünürde dağların çeşitli renklerde olmasından, bazısının beyaz, bazısının kırmızı, bazısının da siyah görünmesindendir.¹⁷⁸ Yüce Allah, kıyamet günü koca dağların didilmiş yün haline geleceklerine işaret edip ardından insanların o gün karşılaşacakları zorluklara dikkat çekmiştir.¹⁷⁹

İlk beş âyette âhiret hayatının birinci safhasını oluşturan; insanların korkudan düşüp bayıldığı, yeryüzünün dümdüz edilip dağların yün gibi savrulduğu kıyametin dehşeti anlatılıp, sonraki âyetlerde ise ikinci safha olan diriliş sonrası gerçekleşecek hesap sahnelerine geçilmektedir.

فَأَمَّا مَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ * فَهُوَ فِي عِيشَةٍ رَاضِيَةٍ

İşte o vakit, kimin tartıları ağır gelmişse, Artık o, hoşnut olacağı bir hayat içinde olacaktır.

“Mevazin” hem “mizan” hem de “mevzun” kelimelerinin çoğuludur.¹⁸⁰ Birinci görüşe göre; eşyanın ağırlığını ölçmeye yarayan terazi anlamına gelen “mizan” kelimesinin çoğuludur. Buna göre mevazinin ağır olması Allah'ın adaletli mizanında iyilik tarafının kötülüğe göre daha ağır gelmesi; mevazinin hafif olması ise iyilik kefesinin kötülük kefesine göre hafif olmasıdır.

İkinci görüşe göre ise tartılan şey anlamına gelen “mevzun” kelimesinin çoğuludur ve Allah (c.c.) huzurunda ağırlık taşıyan ve mükâfata müstahak olan ameller anlamına

¹⁷⁶ Müzzemmil, 73/14.

¹⁷⁷ Kari'a, 101/5.

¹⁷⁸ Ayduz, *Kısa Surelerin Tefsiri*, s. 120.

¹⁷⁹ Sabunî, *Safvetü't-Tefasir*, VII,404.

¹⁸⁰ Mevdudî, Ebü'l-A'lâ, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, (çev. Muhammed Han Kayanî, Yusuf Karaca, Nazife Şişman, İsmail Bosnalı, Ali Ünal ve Hamdi Aktaş), İnsan Yayınları, İstanbul, 1996, VII, 215; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, IX, 390; Razî, *Tefsir-i Kebir Mefatihü'l Gayb*, XXIII, 360.

gelir. Bu şekilde mevazinin ağır ve hafif olmasının anlamı iyi amellerin kötü amellere karşı ağır ya da hafif olmasıdır. Çünkü Allah'ın indinde yalnız iyi ameller ağırlık taşır ve onların bir değeri vardır.

Kur'ân'da pek çok âyette örneği bulunan “tecsim” metoduna uygun olarak çırpınıp yayılan pervaneler gibi olan insanların olduğu sahneye, manevi amelleri tartmak için maddi teraziler konulmuştur.¹⁸¹ Bu âyetle ilgili yorumlarda, âhirette amellerin cisim haline getirilerek tartılacağı belirtildiği gibi mevâzin kelimesinin mecazî anlamda kullanıldığı ve bununla insanların davranışlarına takdir edilecek ceza veya mükâfatta tam adaletin geçerli olacağının kastedildiği de belirtilmektedir.¹⁸²

Â'raf Sûresi'nde âhirette veznin yani insanların amellerinin tartılmasının muhakkak gerçekleşeceği bildirilmektedir:

وَالْوَزْنُ يَوْمَئِذٍ الْحَقُّ فَمَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ * وَمَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ فَأُولَٰئِكَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ بِمَا كَانُوا بِآيَاتِنَا يَظْلِمُونَ

*“O gün, dünyada yapılan işlerin tartılması kesin gerçekleşecek. Artık kimin iyilikleri kötülüklerinden ağır gelirse, işte onlar muratlarına ereceklerdir. Kimin de sevap tartıları hafif gelirse, onlar da âyetlerimizi hiçe sayıp haksızlık etmelerinden ötürü kendilerini en büyük ziyana uğratacaklardır”*¹⁸³

Mü'minin Sûresi'nde de tartıları ağır gelenlerin kurtuluşa ereceği, tartıları hafif gelenlerin ise dünyada yaptıklarından dolayı cehenneme girecekleri belirtilmektedir:

فَمَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ وَمَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ فَأُولَٰئِكَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ فِي جَهَنَّمَ خَالِدُونَ

¹⁸¹ Kutub, *Kur'an'da Kıyamet Sahneleri*, s. 86.

¹⁸² Kamiloğlu, “Kari'a Suresi” md., *DİA*, XXIV, 489.

¹⁸³ A'râf, 7/ 6-9

“Artık kimin tartıları ağır gelirse, işte onlar kurtuluşa erenlerin ta kendileridir. Kimlerin de tartıları hafif gelirse, işte onlar da kendilerini ziyana uğratanların ta kendileridir. Onlar cehennemde ebedî kalacaklardır.”¹⁸⁴

Ayrıca kurulacak terazilerin hardal tanesi ağırlığınca olan şeyleri dahi tartacağı kimseye en ufak zulmedilmeyeceği bildirilmiştir:

وَنَضَعُ الْمَوَازِينَ الْقِسْطَ لِيَوْمِ الْقِيَمَةِ فَلَا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَيْئًا وَإِنْ كَانَ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ أَتَيْنَا بِهَا وَكَفَى

بِنَا حَاسِبِينَ

“Kıyamet günü için adalet terazileri kuracağız. Öyle ki hiçbir kimseye zerre kadar zulmedilmeyecek. (Yapılan iş) bir hardal tanesi ağırlığınca da olsa, onu getirip ortaya koyacağız. Hesap görücü olarak biz yeteriz.”¹⁸⁵

Peki, mizan tüm insanlar için kurulacak mıdır? Bu sorunun cevabı Kehf Sûresi’nde verilmekte, Rabbini ve âhiret gününü inkâr edenler için mizan kurulmayacağı ifade edilmektedir:

الَّذِينَ ضَلَّ سَعِيَّهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَهُمْ يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعًا أُولَٰئِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ

وَلِقَائِهِ فَحَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فَلَا نُقِيمُ لَهُمْ يَوْمَ الْقِيَمَةِ وَزَنًا

“Dünya hayatında bütün çabaları boşa gitmiş olan ve kendileri de iyi iş yaptıklarını sanan kimseler, işte onlar Rablerinin âyetlerini ve O'na kavuşmayı inkâr eden, bu yüzden amelleri boşa çıkan kimselerdir. Kıyamet günü onlar için bir terazi kurmayız.”¹⁸⁶

Âyetten anlaşılacağı gibi küfür üzere ölenler için âhiret gününde iyilik ve kötülüklerin tartılması diye bir fasıl olmayacaktır. Zira onların kendi anlayış ve iddiaları doğrultusunda işledikleri iyilikler bütünüyle boşa gitmiştir. Öyle ki, onlar bunun karşılığını dünyada elde etmişlerdir. Yaptıklarında âhirete yönelik bir niyet taşımadıkları ve Allah rızasını hedeflemediklerinden âhiret gününde onların bu iyilikleri karşılıksız kalacaktır.

¹⁸⁴ Mü’minun, 23/102-103.

¹⁸⁵ Enbiya, 21/47.

¹⁸⁶ Kehf, 18/104-105

Geriye yalnız inkâr, tuğyan haklara tecavüz ve benzeri kötülükler kalmaktadır ki, tartılmaya değer bir anlam ve hüküm söz konusu değildir.¹⁸⁷

Bu âyetlerden anlaşılıyor ki, küfür hali ve bunun yanı sıra hakkı inkâr, kötülük kefesini ağır bastıracak kadar büyük bir kötülüktür. Kâfirlerin hiçbir iyiliği kötülük kefesini kaldıramayacaktır. Fakat mü'minin terazisinde öncelikle imanın ağırlığı olacak, bunun yanı sıra dünyada yaptığı iyilikler de ağırlık yapacaktır. Diğer taraftan yaptığı kötülükler öbür kefeye konarak iyilik yönünün mü kötülük yönünün mü ağır bastığı görülecektir.¹⁸⁸

Amellerin tartılması sonucu haseneleri ağır gelenler *Artık o hoşnut ve memnun bir yaşayış içindedir*. el-'Ays; canlılara özgü hayat demek olup, el-hayat kavramına göre daha dar anlamlıdır. Çünkü hayat kavramı hem yüce Allah, hem melekler hem de canlı varlıklar için kullanılır.¹⁸⁹

فَهُوَ فِي عِيشَةٍ رَاضِيَةٍ ayeti ise "*Artık o hoşnut bir yaşayış içindedir*" anlamındadır. Hoşnutluk yaşayışın değil de o yaşayış sahibinin sıfatı iken "râdiye" yani hoşnut olan ve "merdiyye" yani kendisinden hoşnut olunan mertebelerinin hepsine birden işaret olmak üzere pekiştirme ifade etmesi için yaşayışın kendisine nisbet edilerek "hoşnut bir yaşayış" denilmiştir.¹⁹⁰ 'İşetin râdiyeh tabiri Kur'ân-ı Kerim'de ayrıca Hakka Sûresi'nde geçmekte olup, bu hoşnut hayatın amel defteri sağdan verilenlerin yaşayacağı cennet hayatı olduğu Hakka Sûresi'nde zikredilmektedir:

فَإِمَّا مَن أَوْتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ فَيَقُولُ هَؤُلَاءِ أَقْرَأُوا كِتَابِيَهُ إِنَّي ظَنَنْتُ أَنِّي مُلَاقٍ حِسَابِيَهُ فَهُوَ فِي عِيشَةٍ رَاضِيَةٍ
فِي جَنَّةٍ عَالِيَةٍ قَطُوفُهَا دَانِيَةٌ كُلُوا وَاشْرَبُوا هَنِيئًا بِمَا أَسْلَفْتُمْ فِي الْأَيَّامِ الْخَالِيَةِ

"İşte o vakit, kitabı kendisine sağından verilen kimse der ki: "Gelin, kitabımı okuyun! Çünkü ben, hesabımla karşılaşacağımı zaten biliyordum." Artık o, hoşnut bir

¹⁸⁷ Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, XIII, 6967-6968.

¹⁸⁸ Mevdudî, *Tefhimu'l-Kur'an*, VII, 216

¹⁸⁹ İsfahânî, *el-Müfredât fî Garibi'l-Kur'ân*, 'a-y-ş' md., s. 596.

¹⁹⁰ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VIII, 315.

hayat içindedir. Yüksek bir cennettir. Onun meyveleri sarkar (kolaylıkla devşirilebilir). (Onlara şöyle denir:) "Geçmiş günlerde yaptıklarınıza karşılık, afiyetle yiye, için."¹⁹¹

وَأَمَّا مَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ * فَأُمُّهُ هَاوِيَةٌ

Ama kimin de tartıları hafif gelirse, İşte onun anası (varacağı yer) Hâviye'dir.

Tartıları ağır gelenlerin karşılaşacağı sahne kısaca anlatıldıktan sonra günahları ağır sevapları hafif gelenlerin karşılaşacağı sahneye geçiliyor ve bu sahneler önceki sahneye göre daha uzunca anlatılıyor. Genelde Kur'an-ı Kerim'de azap sahneleri nimet sahnelerinden daha çok ayrıntılı anlatılır. Çünkü azabı anlatırken uzatmak, hisse daha çok tesir eder, ruhta daha çok korku uyandırır.¹⁹² Bu durum Kâri'a Sûresi'nde de söz konusudur. Gidilecek yerin korkunçluğunu artırmak için Kur'an'da daha önce geçmemiş olan "أُمُّهُ" ifadesi kullanılarak bu sağlanmıştır.

Ameller tartıldığında sevabı olmayan veya günahları ağır gelip, sevapları hafif gelenler ise Hâviye'ye girecektir. Hâviye; هوي يهوي هويا kökünden, bir şeyin yukardan aşağı düşmesi demektir.¹⁹³ Hâviye kelimesi ise yeryüzündeki derinliği bilinmeyecek şekilde derin kuyu demektir.¹⁹⁴ El-Hâviye ise Cehennemin bir adıdır ve insanlar oraya düşecekleri için bu isim verilmiştir.¹⁹⁵

"Ümmühû hâviyeh" tabirinin kullanılmasıyla ilgili olarak; anne, çocuğun barınağı ve korku anında sığınacağı yer olduğu için Yüce Allah cehenneme "م" yani "anne" demiştir. Bu durumda çocuklar annelerine sığındığı ve anneleri tarafından korunduğu gibi cehennem ateşi de o suçluları barındırır; annenin çocuğuna kucak açıp bağrına basmaya can attığı gibi cehenneminde suçlulara kucak açarak onları içine almak için iştiaqla beklediğini ifade eden kinayeli bir anlatımdır.¹⁹⁶

¹⁹¹ Hakka, 69/19-24

¹⁹² Kutup, *Kur'an'da Kıyamet Sahneleri*, s. 87.

¹⁹³ İsfahânî, *el-Müfredât fî Ğaribi'l-Kur'an*, "h-v-y" md., s. 849.

¹⁹⁴ Hasan İzzeddin b. Hüseyin b. Abdulfettah Ahmed el-Cemel, *Mu'cem ve Tefsiru'l-Lügaviyy likelimati'l-Kur'an*, el- Hey'etu'l-Mısriyyetu'l-âmmetu li'l-Küttâb, Mısır 2008, V, 173-174; Mevdudî, *Tefhimu'l-Kur'an*, VII, 216

¹⁹⁵ Sabunî, *Safvetü't-Tefasir*, VII, 402.

¹⁹⁶ Sabunî, *Safvetü't-Tefasir*, VII,404; Heyet, *Kur'an Yolu Tefsiri*, V, 676. Bkz. İbn Aşur, *et-Tahrir ve't-Tenvir*, XXX, 514-515; M. Abduh, *Tefsiru'l-Menar*, XIV,442; İbni Acibe el-Haseni, *Kısa surelerin Tefsiri*, s.160.

هَوَتْ أُمَّهُ Ayrıca Araplar, bir kimsenin yok olmasını istediklerinde kinaye yoluyla derler ki, “anası ağlayıp düşesi, bayılası!” demek gibidir. Zira bir kimse düştüğü, helak olduğu zaman anası ağlar, merakından düşer bayılır. Bu ifade bizim, “anası ağlasın”, yahut “anası ağladı”, yahut “anası ağlayasica” deyimlerimizi andırır. Bununla beraber, “kahrolası, Allah canını alası” اللَّهُ قَاتِلْهُ duaları gibi هَوَتْ أُمَّهُ duası da her zaman vaki olması istenilen dualardan olmayıp, hayrete düşme ve methetmek için de söylenir.¹⁹⁷

Katade'den, Ebu Salih'den, İkrime, Kelbî'den rivâyet edilen bir başka görüşe göre “ümm”, beyin ve başın aslı, kökü manasına gelmektedir ki, bu şekilde “beyninin kökü haviye olmuştur” yahut “tepe taklak hâviyeye yuvarlanmıştır” anlamına gelir. Çünkü tepesi aşağı olarak cehenneme atılacaktır.¹⁹⁸

Sadece Nesâî'nin rivâyet ettiği şu hadiste de bu kavram ذَهَبَ بِهِ امَهُ الْهَوَايَةِ şeklinde geçmektedir ve gideceği yerin cehennem olduğunu anlatmak için kullanılmıştır:

قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِذَا حُضِرَ الْمُؤْمِنُ أَتَتْهُ مَلَائِكَةُ الرَّحْمَةِ بِحَرِيرَةٍ بَيْضَاءَ فَيَقُولُونَ: اخْرُجِي رَاضِيَةً مَرْضِيًّا عَنْكَ إِلَى رَوْحِ اللَّهِ، وَرِيحَانٍ، وَرَبِّ غَيْرِ غَضَبَانَ، فَتَخْرُجُ كَأَطْيَبِ رِيحِ الْمِسْكِ، حَتَّى أَنَّهُ لَيَنَاولُهُ بَعْضُهُمْ بَعْضًا، حَتَّى يَأْتُونَ بِهِ بَابَ السَّمَاءِ فَيَقُولُونَ: مَا أَطْيَبَ هَذِهِ الرِّيحَ الَّتِي جَاءَتْكُمْ مِنَ الْأَرْضِ، فَيَأْتُونَ بِهِ أَرْوَاحَ الْمُؤْمِنِينَ فَلَهُمْ أَشَدُّ فَرَحًا بِهِ مِنْ أَحَدِكُمْ بِغَائِبِهِ يَقْدَمُ عَلَيْهِ، فَيَسْأَلُونَهُ: مَاذَا فَعَلَ فُلَانٌ؟ مَاذَا فَعَلَ فُلَانٌ؟ فَيَقُولُونَ: دَعُوهُ فَإِنَّهُ كَانَ فِي غَمِّ الدُّنْيَا، فَإِذَا قَالَ: أَمَا أَنَا كُمْ؟ قَالُوا: ذَهَبَ بِهِ إِلَى أُمِّهِ الْهَوَايَةِ، وَإِنَّ الْكَافِرَ إِذَا احْتَضَرَ أَتَتْهُ مَلَائِكَةُ الْعَذَابِ بِمِسْحٍ فَيَقُولُونَ: اخْرُجِي سَاحِطَةً مَسْحُوطًا عَلَيْكَ إِلَى عَذَابِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ، فَتَخْرُجُ كَأَنْتِ رِيحٌ جِيفَةٍ، حَتَّى يَأْتُونَ بِهِ بَابَ الْأَرْضِ، فَيَقُولُونَ: مَا أَنْتِ هَذِهِ الرِّيحُ حَتَّى يَأْتُونَ بِهِ أَرْوَاحَ الْكُفَّارِ.

Ebu Hüreyre (r.a)'den rivâyete göre, Rasûlullah (s.a.s.) şöyle buyurdu: “Mü'minin ölüm anı geldiğinde, rahmet melekleri beyaz ipek elbiselerle gelirler ve Mü'minin ruhuna hitaben: “Sen Rabbinden razı, O da senden razı olarak, sana karşı gazaplı olmayan Rabbinin rahmetine ve katına çık” derler. Ve o Mü'minin ruhu en güzel misk kokusu gibi

¹⁹⁷ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, IX, 395.

¹⁹⁸ İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, VIII, 448.

vücudundan çıkar. Sonra melekler bu ruhu elden ele aktararak semanın kapısına kadar getirirler ve Mü'minlerin ruhlarının yanına getirirler. Mü'minlerin ruhları, gelen mü'minin ruhuna birinizin uzaktaki sevdiği birine kavuşmasından daha çok sevinirler ve o şekilde karşılarlar ve falan filan nasıldır?" diye sorarlar. Bir kısmı da: "Bırakın onu, dünya zevkine dalmıştı o derler. O yeni gelen ruh: "O kimse ölüp size kavuşmadı mı?" der. Onlar da *anası olan Cehenneme* götürülmüştür derler. Kâfir kimse de ölüm anı yaklaştığında ise azâb melekleri ona gelir ve kıldan yapılmış kalın bir elbise getirirler ve şöyle derler: "Haydi sen Rabbinin azabına, O sana gazaplanmış olduğu halde çık." Kâfirin ruhu da en kötü pislik kokusu gibi çıkar. Melekler onu gideceği yerin kapısına getirirler ve: "Bu ne kötü kokudur diyerek kâfirlerin ruhlarının yanına götürürler."¹⁹⁹

وَمَا أَدْرَاكَ مَا هِيَ * نَارٌ حَامِيَةٌ

Sen Hâviye'nin ne olduğunu ne bileceksin? O, kızgın bir ateştir.

وَمَا أَدْرَاكَ مَا هِيَ Sen onun ne korkunç bir şey olduğunu nerden bileceksin demektir. Âyetteki bu soru Hâviye'nin büyük ve korkunç olduğunu gösteren bir sorudur. مَا inkârî istifhamdır. هِيَ ise هَاوِيَةٌ ye râcî müennes zamirdir. Aslı مَا هِيَ dir; o da "mahiyeti neden ibarettir" demektir.²⁰⁰ Bu soru üçüncü âyette de geçtiği gibi konuyu idrak ve tasavvur sınırlarından çıkarmak için Kur'ân'ın bilinen korku verme ve bilinmez olduğunu ifade etme sorusudur. Ve ardından gelen cevap o bilinmezliği sonlandırmaktadır. "O kızgın bir ateştir." İşte tartısı hafif gelenin anası (sığınağı) budur, varıp sığınacağı kucak budur. Ana kucağından insan huzur ve rahatlık bulur ama onlar bu vardıkları kucakta ne bulmaktadırlar? Haviye'yi... Ateşi... Hem de kızgın... Bu son âyet çok ani olarak gelen ve son derece kesin olan bir gerçeği gözler önünde canlandırmaktadır.²⁰¹

حمي: Ateş ve güneş gibi kızgın cevherlerden ve canlıların bedenlerindeki sıcak kuvveden doğan sıcaklık demektir. وَحَمِيَ النَّهَارُ "Gün kızıştı." أَحْمَيْتُ الْحَدِيدَةَ إِحْمَاءً "Demiri kızdırdıkça kızdırdım." anlamında kullanılmaktadır.²⁰² حَامِيَةٌ, ısının şiddeti manasında kızgın, şiddetli ve kıızıskan ateş demektir. نَارٌ ile beraber حَامِيَةٌ nin de zikredilmesi

¹⁹⁹ Nesai, *Cenaiz*, 1833.

²⁰⁰ Aydüz, *Kısa Surelerin Tefsiri*, s. 123.

²⁰¹ Kutub, *Fi Zilali'l-Kur'an*, XVI, 336.

²⁰² İsfahânî, *el-Müfredât fî Ğaribi'l-Kur'ân*, 'h-m-y' md., s. 258.

Hâviye'nin sıcaklığının diğer ateşlere göre şiddetinin çok daha kuvvetli olduğunu anlatmaktadır.²⁰³

Cehennem ateşi bilinen sıcaklık sınırlarını aşan son derece sıcak bir ateştir. Hangi ateş yakılsa ve içine en büyük yakıtlar atılsa, yine de onun sığağı cehennem sığağına denk olmaz.²⁰⁴ Cehennem ateşinin şiddetiyle ilgili Ebu Hureyre'nin naklettiği bir hadiste Resulullah (s.a.s.) şöyle buyuruyor: “Yaktığınız ateş var ya, bu cehennem ateşinin yetmiş cüzünden bir cüzdür!” Bunun üzerine yanındakiler: “Zaten bu ateş, vallahi yeterliydi” dediler. Hz. Peygamber (s.a.s.) : “Cehennem ateşi öbürüne altmış dokuz kat üstün kılındı. Her bir katın hararetı, bunun mislindedir.” buyurmuştur.²⁰⁵

Azabı bu şekilde uzun tasvir eden bu ifade çeşidi, hem sanatsal esaslara hem de dini gayelere uyum arz etmektedir. Buradaki sahne, ifadeyi uzatma yöntemiyle uzunca sunulmaktadır. Çünkü sunulan sahnenin hayal gücünün önünde uzun süre beklemesi, hisse tesir etmesi ve ruha korku vermesi bakımından daha etkilidir.²⁰⁶

²⁰³ Elmahlı, *Hak Dini Kur'an Dili*, IX, 396; Ayduz, *Kısa Surelerin Tefsiri*, s. 124.

²⁰⁴ Sabunî, *Safvetü't-Tefasir*, VII, 404.

²⁰⁵ Buhârî, *Bed'ü'l-Halk*, 10; Müslim, *Cennet*, 29.

²⁰⁶ Kutup, *Kur'an'da Kıyamet Sahneleri*, s. 87

III. BÖLÜM: KÂRİ'A SÛRESİ BAĞLAMINDA KIYAMET SAHNELERİ

Kıyamet sahnelerinin çoğu Mekkî sûrelerde bulunmakla beraber, Kur'ân sûrelerinin büyük çoğunluğuna serpiştirilmiştir. Bazen bir sûre uzun ve kısa birden fazla sahne içerebilmektedir. Seyyid Kutup *Kur'ân'da Kıyamet Sahneleri* isimli kitabında 114 sûrenin 80 sûresine serpiştirilmiş 150 sahneyi aktarmaktadır.

Kur'ân-ı Kerim'in pek çok âyetinde bu kıyamet sahneleri çarpıcı bir üslupla anlatılır. İyilerin ve kötülerin akıbetleri gözler önüne serilir. Âhiret gününe, hesap ve mîzâna inananlar, hem kendilerinin hem de inanmayanların sonlarını âdetâ gözleriyle görürler. Bu durum karşısında inananlar hayatlarına çekidüzen verir; Allah'a bağlılıkları artar, onun emirlerine uyup yasaklarından kaçınırlar. İnanmayanlardan akıl ve idrak sahibi olanlar kendilerine gelir, kurtuluş ve ebedî saadet yolu olan imana ve İslam'a yönelirler.²⁰⁷

İbn Sînâ gibi İslam Filozofları ile Muhammed Hamidullah ve Muhammed Esed gibi bazı düşünürler Kur'an-ı Kerim'de geçen kıyamet ile ilgili kavram ve sahnelerin aslında sadece iyi amelleri teşvik, kötü işlerden ise caydırmak amaçlı birer sembolik anlatım olduğunu söylemişlerdir. Gazzâlî; İbn Sînâ gibi filozofların bu düşüncelerinin nassa aykırı olduğunu Tehâfütü'l-felâsife adlı eserinde gerekçeleriyle açıklamıştır. Bu şekilde düşünmenin insanı küfre sokacağını belirtmiştir.

İbn Sînâ *er-Risâletü'l-Adhaviyye fî Emri'l-Meâd* eserinde şöyle demektedir: “İslam dini insanların, keyfiyetini anlamakta zorlandıkları melekler âlemi ile âhiret hallerini sembolik olarak anlatmıştır. Onun için mesela ‘melekler’ halkın hoşuna gitsin diye onlar en güzel şekillerde tasvir etmiştir. Hâlbuki onlar, filozoflardan başka kimsenin aklının ermediği sırf aklî manalar ve ruhanî simalardır. Yani hazlar; cennette güzel meyveler, ölümsüz güzel gençler, maîn kaynağından doldurulmuş kadehler, zemininden süt, bal, şarap ve su nehirlerinin aktığı hoş manzarası olan mekânlar, tahtlar, yeryüzü ile gökyüzü kadar geniş cennetler şeklinde tasvir edilirken, âhiret mutsuzluğu ise cehennem ateşinin çılgınlığı, zebaniler, yandıkça yenilenen deriler, günahkârların başlarından dökülen kaynar sular, aşırı soğuk ve sıcakta yapılan eziyetler, diken ve irinli içecekler şeklinde tasvir edilmiştir. Bütün bu sembolik anlatımlar; cennet ve cehennemdeki bu hissî, ruhanî elem ve

²⁰⁷ İmâm Nevevî, *Riyâzüs-Sâlihîn*, (Tercüme ve Şerh: M. Yaşar Kandemir vd.), Erkam Yay., İstanbul 2009, III, 40.

lezzetleri avamın zihinlerine yakınlaştırmak içindir. Avam bu akli lezzet ve elemeleri ancak bu misallerle anlayabileceğinden nasslarda mesele insanın anlayabileceği sembolik ifadelerle anlatılmıştır.²⁰⁸

Gazzâlî İbn Sînâ'nın bu görüşlerini aklî ve naklî delillerle çürütmüş, böyle bir iddianın peygamberliği ve şeriatı açıkça inkâr anlamına geleceğini söylemiştir.²⁰⁹ Gazzâlî âhiret hayatının ne şekilde gerçekleşeceğini belirlemenin akılla değil nassla mümkün olduğunu, Kur'an'ın haşirle ilgili müjdeleyici, özendirici ve güven verici, aynı zamanda uyarıcı, korkutucu ve caydırıcı nitelikteki tasvirlerini sadece avamı teşvik veya te'dib eden sembollerden ibaret saymanın Ehl-i sünnet akidesiyle bağdaşır bir yanı bulunmadığını belirtmiştir.²¹⁰

Muhammed Hamidullah da kıyamet ve âhiret ile ilgili kavramların semboller olmadan anlatılamayacağını, mesela insanların dünyada yapmış olduğu fiillerin âhirette ağırlığı olan nesnelere dönüştürülerek mizanda tartılmasının, Cehennem azabı ve Cennetin hazlarının anlatımında kullanılan sembolik anlatımların iyi amelleri teşvik etmek, kötü davranışlardan vazgeçirmek için olduğunu söylemiştir.²¹¹

Muhammed Esed de *“İşte onlara, içlerinden ırmaklar akan Adn cennetleri vardır. Orada tahtlar üzerine kurularak kendilerine altın bilezikler takılacak, ince ve kalın ipekten yeşil elbiseler giyecekler. Tahtlara kurulacaklar. Ne güzel mükâfattır bunlar ve ne güzel bir meskenidir o cennet!”*²¹² âyetindeki altın bilezikler, yeşil ipekli elbiseler ve yumuşak tahtların inananların dünya hayatındaki fedakârlıkların karşılığı olarak ebedi hayatın görkemini ve rahatlığını tasvir eden birer sembol olduğunu bunların âhirette bildiğimiz manada bir gerçekliklerinin olmadığını söylemektedir.²¹³ Ayrıca *“O cennetlikler, astarları kalın atlastan döşeklere yaslanırlar.”*²¹⁴ âyetindeki halılara uzanmanın mutlak rahatın ve

²⁰⁸ İbn Sînâ, *el-Adhaviyye fî Emri'l-Meâd*, (nşr. Hasan Âsî), el-Müessesetü'l-Câmia, Beyrut 1987. s. 111-113; İbn Sina, *eş-Şifa*, (thk. Muhammed Yusuf Musa) el-Hey'etü'l-amme li-Şuuni'l-Matabii'l-Emiriyye, Kahire 1960, s. 423.

²⁰⁹ Gazzâlî, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed Et-Tusî, *Tehafütü'l-Felasife*, (thk. Süleyman Dünya), Daru'l-Maarif, Kahire ts., s. 225.

²¹⁰ Gazzâlî, *Tehafütü'l-Felasife*, s. 282.

²¹¹ Muhammed Hamidullah, “İslam'da Sembolik Anlatım”, (çev. Sadık Kılıç), *Diyanet Dergisi*, Ankara 1989, XXV/1, s.8

²¹² Kehf, 18/31.

²¹³ Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı Meal-Tefsir*, (çev. Cahit Koytak-Ahmet Ertürk), İşaret Yay., İstanbul 1999, II, 592.

²¹⁴ Rahman, 55/54.

zihin dinginliğinin sembolü olduğunu belirtmiştir.²¹⁵ Ayrıca cennetlikler ile cehennemliklerin birbirlerine sorular sormalarının²¹⁶ da mecazî olduğunu ve bunun bireysel bilincin öteki dünyadaki devamını vurgulamayı amaçladığını söylemektedir. Cehennemdeki hamîmi²¹⁷ (kaynar su) yakıcı ümitsizlik şeklinde te'vil ederek öteki yorumların temelsiz olduğunu söylemektedir. ماء صديد (irinli su)²¹⁸ terkibi için de irin gibi tiksinti verici anlamına geldiğini söylemektedir. Aynı şekilde cehennemin de cehennemin yedi kapısının günah işlemenin farklı yolları anlamında olduğunu belirtmiştir.²¹⁹

Kıyameti tasvir eden âyet ve hadislerde insanların göz, yüz, baş, ayak gibi organlarından bahsedilmesi, cennet ve cehennem hayatıyla ilgili olarak ancak bedenle yerine getirilebilecek fonksiyonlardan söz edilmesi, haşrin cismanî olarak gerçekleşeceğine ilişkin açık delillerdir. Bu cismanî tasvirlerin sembolik ifadeler şeklinde kabul edilmesi, bâtinî yöntemi andıran aşırı bir te'vil olur ki bunun vahyin amacıyla bağdaştırılması mümkün görünmemektedir. Nasslarda yer alan ifadelerle hem etkili bir tasvir yapılmak hem de âhiretin tıpa tıp dünyaya benzemediği anlatılmak istenmiştir.²²⁰

Kur'ân'da âhiret âlemi apaçık bir hakikat olarak çeşitli sahneler halinde sunulmuştur ve bu sahnelerin bazı özellikleri vardır.²²¹

İlk olarak bu sahneler, dünyamızdan alınmış canlı sahnelerdir. Bu sahneler insanların ruhlarında etki yapacak şekilde resmedilir.

İkinci özellik, bu sahnelerin gözle görülür ve hissedilir şekilde canlandırılmasıdır. Bu şekilde ruhta çok büyük etki yapar. Böylelikle dünya ile âhiret arasındaki uzak mesafe, yakınlaşmakta bazen de arada bu mesafe kalmamaktadır. Bazen de âhiret öylesine bir hale gelir ki, dinleyenler dünyanın uzak bir geçmişte kaldığını düşünürler.

Kıyamet sahnelerindeki bir diğer özellik de uyumdur. Bu uyum sahnelerin her bir bölümünde, kelimelerin ses tonunda, sahnenin bütün kelimelerinin ses tonunun ve manalarının ritminin sunulduğu bağlamda uygunluk arz etmesinde kendini gösterir.

²¹⁵ Esed, *Kur'an Mesajı*, III, 1100.

²¹⁶ Saffat, 37/50.

²¹⁷ Sad, 38/57.

²¹⁸ İbrahim, 14/16.

²¹⁹ Esed, *Kur'an Mesajı*, II, 520.

²²⁰ Süleyman Toprak, "Haşir" md., *DİA*, XVI, 416-417.

²²¹ Kutup, *Kur'an'da Kıyamet Sahneleri*, s. 48-51.

Kur'ân'daki bu sahnelerde kıyamet günündeki dehşetli korku, ölümden sonraki diriliş, nimet ve azaptan önceki hesap sahneleri, cennetteki nimet ve cehennemdeki azap sahneleri tasvir edilmektedir. Ayrıca müşriklerin tapmış olduklarıyla, önderlerin onlara tabi olanlarla, günahkârların kendi arasındaki ve cennetliklerle, mü'minlerin mü'minlerle ve meleklerle olan sohbetleri de bu sahnelerde anlatılmaktadır. Kur'ân-ı Kerim'deki bu kıyamet sahnelerinin sunumu değişik şekillerde gerçekleşir.²²²

Bazen bu sahnelerin başlangıcı dünyada sonu ise âhirettedir. Sahneler araya fasıla girmeden devam eder.

*“İnsanın üzerinden, henüz kendisinin anılan bir şey olmadığı uzun bir süre geçmedi mi? Gerçek şu ki, biz insanı katışık bir nutfeden yarattık; onu imtihan edelim diye, kendisini iştir ve görür kıldık. Şüphesiz biz ona (doğru) yolu gösterdik. İster şükredici olsun ister nankör. Doğrusu biz, kâfirler için zincirler, demir halkalar ve alevli bir ateş hazırladık. İyiler ise, kâfir katılmış bir kadehten (cennet şarabı) içerler. (Bu,) Allah'ın has kullarının içtikleri ve akıttıkça akıttıkları bir pınardır.”*²²³ âyetinde insanın yaratılışı ile başlayan sahne âhirette sonlanmaktadır.

Bazen bu sahnelerde dünya ve âhiret aynı anda hazırmış gibi gösterilir. Cehennemin kendilerini kuşattığı halde Peygamberden azabı acele olarak isteyen bir topluluğun durumunu anlatan âyette olduğu gibi:

*Senden azabı çarçabuk (getirmeni) istiyorlar. Hiç şüpheleri olmasın, cehennem kâfirleri çepeçevre kuşatmıştır.*²²⁴

Bazen bir sahne dünyada başlar ve devamı biz âhirette iken gelir. Firavun'un dünyada iken önderlik yaptığı kavmine cehennemde de önderlik yapacağını anlatan şu sahne gibi:

Andolsun ki Musa'yı da mucizelerimizle ve apaçık bir delille Firavun'a ve onun ileri gelenlerine gönderdik. Fakat onlar Firavun'un emrine uydular. Oysa Firavun'un emri

²²² Kutup, *Kur'an'da Kıyamet Sahneleri*, s. 48-50.

²²³ İnsan, 76/1-6.

²²⁴ Ankebut, 29/54.

*doğru değildi. Firavun, kıyamet gününde kavminin önüne düşecek ve onları (çekip) ateşe götürecektir. Varacakları yer ne kötü yerdir!*²²⁵

Bazen de dünya sahneleri ile âhiret sahneleri eşleştirilir ve bu sahneler aynı anda hazırmış gibi tek bir akış olarak zikredilir:

*Yıldızların ışığı söndürüldüğü, gökkubbe yarıldığı, dağlar ufalanıp savrulduğu ve peygamberlerin (ümmetleri hakkında şahitlik) vakti tayin edildiği zaman (artık kıyamet kopmuştur). (Bu alâmetler) hangi vakte ertelenmiştir? Ayırım gününe. (Resûlüm!) Ayırım gününün ne olduğunu sen nereden bileceksin! O gün (Peygamber'i ve âhireti) yalan sayanların vay haline! Biz, (bunlar gibi inkârcı olan) öncekileri helâk etmedik mi? Sonra arkadakileri de onların ardına takacağız. İşte biz suçlulara böyle yaparız! O gün, (hakikatleri) yalan sayanların vay haline! (Ey insanlar!) Biz sizi dayanıksız bir sudan yaratmadık mı? İşte o suyu, belli bir süreye kadar sağlam bir yere yerleştirdik. Biz buna güç yetirmişsizdir. Ve bizim gücümüz ne büyüktür! O gün (hakikatleri) yalan sayanların vay haline! Biz, yeryüzünü dirilere ve ölümlere toplanma yeri yapmadık mı? Yeryüzünde haşmetli dağlar yarattık, sizlere tatlı sular içirdik. O gün, (hakikatleri) yalan sayanların vay haline! (İnkârcılara o gün şöyle denilir:) yalan saydığınız azaba doğru gidin! Üç kola ayrılmış, (ama) ne gölgelendiren ne de alevden koruyan bir gölgeye gidin. O, saray gibi kocaman kıvılcım saçar. Her bir kıvılcım, sanki birer sarı deve gibidir. O gün, (hakikatleri) yalan sayanların vay haline!*²²⁶

Bu sahnelerin bazılarında ise dünyadan olup bitmiş bir mazi gibi bahsederken, âhiretten ise şu an yaşanıyormuş gibi söz eder:

*O küfredenler, bölük halinde cehenneme sürülür. Nihâyet oraya geldikleri zaman kapıları açılır, bekçileri onlara: Size, içinizden Rabbinizin âyetlerini okuyan ve bugüne kavuşacağınızı ihtar eden peygamberler gelmedi mi? derler. «Evet, geldi» derler ama azap sözü kâfirlerin üzerine hak olmuştur.*²²⁷

Bazen ise okuyucu bu sahnelerdeki hitabın kendisine yöneldiğini ve konuşmanın kendisine yapıldığını hayal eder:

²²⁵ Hud, 11/96-98.

²²⁶ Mürselat, 77/8-34

²²⁷ Zümer, 39/71.

Vakti geldiğinde ölüm sekeratı başlayınca, can çekiştiği sırada insana “İşte” denir, “senin en çok nefret edip kaçtığın şey!” Sûra üfürülür kalk borusu çalar. İşte bu da tehdit edilen azabın günüdür. O gün herkes beraberinde bir muhafız, bir de şahit olarak Yüce Divana gelir. Allah ona buyurur: “Sen bundan gaflet içindeydin. İşte gözünün önünden perdeyi kaldırdık, şimdi artık gözün pek keskindir!” Yanındaki arkadaşı “İşte!” der, “onun defteri! Her ne yapmışsa, burada yazılı!” Allah muhafızla şahide veya cehennem görevlisi iki meleğe: “Atın, atın cehenneme, her nankör, inatçı kâfiri! Hayra mani olan, haddi aşır azan, şüpheye dalanı! Allah'ın yanı sıra başka bir tanrı benimseyeni! Atın onu o çetin azaba!” buyuracak. Yanındaki arkadaş: “Ya Rabbi,” der, “onu ben saptırmadım, kendisi zaten haktan iyice uzak bir sapıklık içinde idi.” “Çekişmeyin huzurumda!” buyurur Allah, “Çünkü Ben daha önce gelecek tehlikeyi size bildirmiştim. Benim verdiğim kararlar değiştirilmez. Ben, kullarıma asla zulmetmem!”²²⁸

Kur’ân’ın kıyamet sahnelerini insanı derinden sarsan, son derece etkili, çarpıcı bir üslup ve anlatım tarzıyla tasvir ettiği görülür. Kur’ân âhireti yalnızca tasvir etmekle kalmamış, o kadar etkili, canlı ve bâriz bir dille anlatmıştır ki, ilk muhataplar âhiret âlemini tam anlamıyla canlı bir olay gibi yaşamış, sahnelerini görmüş ve bundan derin bir biçimde etkilenmişlerdir. Kur’ân’ın nübüvvetin başlangıç yıllarında inen sûrelerinde kıyamet gününde olacaklar kısa fakat çarpıcı ifadelerde anlatılmıştır.²²⁹

Çalışmamızın bu bölümünde kıyamet sahnelerini Kâri’a Sûresi bağlamında vereceğimizden, Kâri’a Sûresi’nin âyetlerini gruplar halinde vererek o âyetlerle ilgili kavramları ve âyetlerle bağlantılı kıyamet sahnelerine de akabinde yer vereceğiz.

* * *

²²⁸ Kâf, 50/19-29.

²²⁹ Kutup, *Kur'an'da Kıyamet Sahneleri*, s.49.

1-3. Âyetler

الْقَارِعَةُ * مَا الْقَارِعَةُ * وَمَا أَدْرَاكَ مَا الْقَارِعَةُ

*Yürekleri hoplatan büyük felaket! Nedir o yürekleri hoplatan büyük felaket?
Yürekleri hoplatan büyük felaketin ne olduğunu sen ne bileceksin?*

3.1. Kıyametin Tanımı ve Mahiyeti

Kâri'a Sûresi, kıyametin isimlerinden biri olan “Kâri'a” kelimesiyle başlamakta ve Kâri'a'nın ne olduğu sorularak üzerinde düşünmemiz istenmektedir. Bu nedenle bizde çalışmamızın bu bölümüne başlarken kıyametin sözlük ve terim anlamları, kıyametin Kur'ân-ı Kerim'deki diğer isimleri ile kitap ve sünnet ekseninde kıyametin özelliklerine değineceğiz.

3.1.1. Kıyametin Sözlük Anlamı

Kıyamet “قام- يقوم” fiilinin masdarı olup, sözlükte; “kalkmak, dikilmek, doğrulmak ve yükselmek”²³⁰, “gürültü, patırtı, büyük musibet ve bütün ölülerin âhir zamanda haşr ve neşr olması, âlemin bozulması”²³¹, “bütün yaratılmışların Hayy ve Kayyum olan Allah'ın huzurunda kalkması”²³², “dirilip mezardan kalkma, Allah'ın huzurunda durma”²³³ gibi anlamlara gelir. Sülasî olarak ق-و-م “ka-ve-me” fiilinden müştak olan قِيَامَة “kıyamet” kelimesi, “قام” fiilinin mastarı olarak “insanın bir çırpıda ayağa kalkması” manasına gelir. Sonundaki müenneslik edatı olan “te” ise bu kalkmanın aniden meydana gelmesi²³⁴ anlamını ifade etmesinin yanı sıra mübalağa anlamı da içermekte²³⁵ kalkışın büyüklüğünü²³⁶ ifade etmektedir. İnsanların öldükten sonra Rablerinin huzurunda kalkacakları gün de bu isimle isimlendirilmiştir. Muttaffî'nin Sûresi'nde kelime bu anlamıyla kullanılmıştır:

²³⁰ İsfahânî, *el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'ân*, 'k-v-m' md., s. 691.

²³¹ Şemseddin Sami, *Kamus-i Türkî*, 'Kıyamet' md., İkdâm Matbaası, Dersaadet (h) 1317, s. 1123.

²³² İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 'k-v-m' md. XII, 506.

²³³ Bekir Topaloğlu, “Kıyamet” md., *DİA*, XV, 516.

²³⁴ İsfahânî, *el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'ân*, 'k-v-m' md., s. 691.

²³⁵ Kurtubî, *Et-Tezkire bi Ahvâli'l-Mevtâ ve Umûri'l-Ahire*, (thk., Sâdık b. Muhammed b. İbrahim), Mektebetü Daru'l-Minhac, Riyad (h) 1425, s. 547.

²³⁶ Tuncer, *Hakka Suresi Tefsiri*, s. 116.

أَلَا يَظُنُّ أُولَئِكَ أَنَّهُمْ مَبْعُوثُونَ لِيَوْمٍ عَظِيمٍ يَوْمَ يَقُومُ النَّاسُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ

“Onlar, büyük bir gün; insanların, âlemlerin Rabbinin huzurunda duracakları gün için diriltileceklerini sanmıyorlar mı?”²³⁷

İnsanların Allah’a hesap vermek üzere kabirlerinden kalkmalarından dolayıdır ki; âlemdeki nizamının bozulmasından sonra başlayacak olan zaman, kıyamet günü olarak isimlendirilmiştir.²³⁸

3.1.2. Kıyametin İstilah Anlamı

Terim olarak; “dünyanın bağlı olduğu kozmik sistemde meydana gelecek değişimin ardından ölümlerin dirilmesiyle başlayıp ebediyen devam edecek âlem”²³⁹ olarak tanımlanan kıyamet ayrıca “birey ve toplum olarak insan hayatının sona ermesi, Allah’ın dünya için belirlemiş olduğu sürenin sonunda kâinat ve dünya düzeninin bozulması ve insanların hesap vermek için yeniden diriltilerek kabirlerinden kalkmaları”²⁴⁰ anlamına gelmektedir.

Râğıb el-İsfahânî ise kıyameti, “dünyanın sonu ve bütün ölümlerin tekrar dirilip toplanacakları zaman” olarak tanımlamakta ve insanın ölümünü küçük kıyamet, herhangi bir asırda yaşayan insanların toptan helâkini orta kıyamet ve hesaba çekilmek için bütün insanların öldürülüp diriltilmelerini ise büyük kıyamet olmak üzere üçe ayırmaktadır.²⁴¹ Buna göre kişinin ölümü onun kıyametidir. Bir milletin tarih sahnesinden silinmesi de onun kıyametidir. Ayrıca evrenin yıkılması, her şeyin yok olması ve yerine âhiretin kurulması ise asıl kıyamettir.²⁴²

²³⁷ Mutaffifin, 83/4-6.

²³⁸ Yener Öztürk, *İmkânı ve Lüzumu Açısından Kur’an’da Ahiret*, Işık Yay., İzmir 2004, s. 15.

²³⁹ Bekir Topaloğlu, "Kıyamet" md., *DİA*, XXV, 516.

²⁴⁰ Demirci, *Kur’an’ın Ana Konuları*, s. 292.

²⁴¹ İsfahânî, *el-Müfredât fî Ğarîbi ’l-Kur’ân*, ‘k-v-m’ md., s. 691.

²⁴² İsmail Yakıt, *İslam’ı Anlamak*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2009, s. 194.

3.1.3. Kur'ân-ı Kerim'de Kıyametin İsimleri

Kur'ân'da kıyamet ile ilgili olarak pek çok tabir kullanılmıştır. Beş sûre ismini bu tabirlerden almıştır.²⁴³ Sayısı yirmiyi bulan bu tabirlerin her biri kıyametin bir yönünü tavsif eden teknik ifadelerdir.²⁴⁴

يوم الدين, (es-Sâ'ah)²⁴⁷, الساعة (Yevmu'l-ba's)²⁴⁶, يوم البعث, (yevmu'l-kıyame)²⁴⁵, يوم القيامة (yevmu't-telâk)²⁴⁸, يوم التلاق, (yevmu'l feth)²⁵⁰, يوم الفتح, (yevmu'l-hisab)²⁴⁹, يوم الحساب, (yevmu'l-hulûd)²⁵¹, يوم الخلود, (yevmu'l-cem'i ve yevmi't-teğabun)²⁵², يوم الجمع و يوم التغابن, (yevmu'l-hulûd)²⁵³, يوم التناد, (yevmu'l-hasret)²⁵⁵, يوم الحسرة, (yevmu'l-hurûc)²⁵⁴, يوم الخروج, (yevmu't-tenâd)²⁵⁶, يوم الازفة, (et-Tâmme)²⁵⁸, الطامة, (es-Sâhha)²⁵⁹, الصاخة, (el-hâka)²⁶⁰, الحاقة, (el-Gaşiye)²⁶¹, الغاشية, (el-Vakıa)²⁶², الواقعة. Bu tabirlerden bir kısmını şu şekilde açıklayabiliriz:

(يوم القيامة) **Yevmü'l Kıyame:** Kur'ân'da kıyamet kelimesi; (يوم) “yevm” kelimesiyle birlikte (يوم القيامة) “yevmu'l kıyameh” şeklinde yetmiş âyette²⁶³ geçmekte olup bu âyetlerin hepsinde ikinci sûr'dan sonraki âhiret hayatı kastedilir.

²⁴³Kıyame, Hakka, Gaşiye, Vakıa, Karia Sureleri

²⁴⁴ Yakıt, *İslam'ı Anlamak*, s. 193; Öztürk, *İmkânı ve Lüzumu Açısından Kur'an'da Ahiret*, s. 17.

²⁴⁵ Kıyamet (kalkış) günü; Zümer, 39/60.

²⁴⁶ Diriliş günü; Rum, 30/56.

²⁴⁷ Kıyamet saati; Kamer, 54/1.

²⁴⁸ Karşılıkların verileceği gün; Fatiha 1/4.

²⁴⁹ Hesap günü; Mü'min, 40/37.

²⁵⁰ Fetih günü; Secde, 32/29.

²⁵¹ Kavuşma günü; Mü'min, 40/15.

²⁵² Toplanma ve aldanmanın anlaşıldığı gün; Teğabun, 64/9.

²⁵³ Ebedilik günü; Kaf, 50/34.

²⁵⁴ Çıkış günü; Kaf, 50/42.

²⁵⁵ Hasret günü; Meryem, 19/39.

²⁵⁶ Çağrışıp bağrışma günü; Mü'min, 40/32.

²⁵⁷ Yaklaşan gün; Necm, 53/57

²⁵⁸ Dehşet günü; Naziat, 79/34-35.

²⁵⁹ Korkunç ses; Abese, 80/33.

²⁶⁰ Hak olan; Hakka, 69/1-3.

²⁶¹ Herşeyi kaplayan gün; Gaşiye, 88/1.

²⁶² Vukuu kesin olan; Vakıa, 56/1-3.

²⁶³ M. Fuad Abdulbakî, *el-Mu'cemu'l-Müfrehes li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Daru'l-Kütübi'l-Mısriyye, Kahire 1945, s. 571.

(الساعة) **es-Sâ'ah**: Kıyametin isimleri arasında en çok kullanılan (الساعة) “es-Sâ'ah” kelimesi sözlükte “kısa zaman, an, gece ile gündüzün oluşturduğu yirmi dört zaman diliminden her biri” anlamına gelmektedir.²⁶⁴ Kur'ân-ı Kerim'de kırk âyette kıyamet saati manasına gelen harfi tarifli (الساعة) “es-Sâ'ah” şeklinde geçer.²⁶⁵ Bunların dışında sekiz âyette ise zaman, vakit, müddet, süre, an gibi anlamlara gelen harfi tarifsiz (ساعة) “Sâ'ah” şeklinde geçmektedir.

وَأَنَّ السَّاعَةَ آتِيَةٌ لَا رَيْبَ فِيهَا وَأَنَّ اللَّهَ يَبْعَثُ مَنْ فِي الْقُبُورِ

“*Ve şunu da bilin ki o kıyamet saati kesinlikle gelecek ve Allah kabirlerde olanları diriltecektir.*”²⁶⁶ âyeti kıyamet anlamında kullanımına örnek olarak verilebilir. Rağıp el-İsfahânî kıyametteki yargılanmanın hızlı olması sebebiyle onun (الساعة) “es-Sâ'ah” olarak isimlendirildiğini söylemektedir.²⁶⁷

(الحاقة) **el-Hâkka**: Hak, hukuk, hesap, her şeyin ortaya çıkacağı ve gerçekleşeceği gün anlamlarına gelen bu kelime daha çok, önceden haber verilen bir sıkıntı veya musibetin başa gelmesiyle ilgili olarak kullanılır. Kıyamet gününde haşr, mizan, hesap, cezalandırma ve mükâfatlandırma gibi Allah'ın önceden haber verdiği durumlar gerçekleşip bütün ameller tam karşılığını bulacağından kıyamet gününe bu isim verilmiştir.²⁶⁸

الْحَاقَّةُ * مَا الْحَاقَّةُ * وَمَا أَدْرَاكَ مَا الْحَاقَّةُ

“*Gerçekleşecek olan kıyamet! Nedir o gerçekleşecek olan kıyamet? Gerçekleşecek olan kıyametin ne olduğunu sen ne bileceksin?*”²⁶⁹ âyetlerinde kıyametin gerçekleşecek bir olay olarak takdir edildiği vurgulanmaktadır.

(الواقعة) **el-Vakı'a**: “Meydana gelen, olacak olan olay, mutlaka gerçekleşecek olan” anlamındadır. Kur'ân-ı Kerim'de (و-ق-ع) kökünden türeyen kelimelerin çoğu azap ve bela

²⁶⁴ Bekir Topaloğlu, “sâat” md., *DİA*, XXXV, 322; Kurtubî, *Et-Tezkire bi Ahvâli'l-Mevtâ ve Umûri'l-Ahire*, s.546.

²⁶⁵ Abdülbâkî, *el-Mu'cemu'l-Müfrehresli Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s. 370.

²⁶⁶ Hac, 22/7.

²⁶⁷ İsfahânî, *el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'ân*, “sa'at” md., s. 434.

²⁶⁸ Emin Işık, “Hakka Suresi” md., *DİA*, XV, 202.

²⁶⁹ Hakka, 69/1-3.

bağlamında kullanılmıştır.²⁷⁰ el-Vakı’a, kesin gerçekleşecek olan kıyameti ifade etmek için kullanılır.

إِذَا وَقَعَتِ الْوَاقِعَةُ * لَيْسَ لَوْفَعَتِهَا كَاذِبَةٌ

“Kesin gerçekleşecek (olan Kıyamet) koptuğu zaman, onun kopuşunu yalanlayacak kimse olmayacaktır.”²⁷¹ âyetinde kıyametin kesin gerçekleşeceği vurgulanmaktadır.

(القارعة) **Kâri’a**: “Bir şeyi diğer bir şeye sert şekilde çarpmak” anlamındaki kar‘ kökünden türetilen kâri’a sözlükte “çarpan, kapıyı çalan”, mecâzî olarak da “dehşetten yürekleri hoplatan” manasına gelir,²⁷² kıyametin artık kapıya dayandığını ve hatta kapıyı şiddetli bir şekilde çalmakta olduğunu ifade eder. Kıyametin bu ismi 101. sûrenin ismi olmuştur ve bu sûrede üç defa geçmektedir.

الْقَارِعَةُ * مَا الْقَارِعَةُ * وَمَا أَدْرَاكَ مَا الْقَارِعَةُ

“Kapıyı şiddetle çalan, nedir kapıyı şiddetle çalan? Kapıyı şiddetle çalanın ne olduğunu sen nereden bileceksin.”²⁷³

(الصاخة) **Es-Sâhha**: “Çıglık, sağır edici ses, korkunç gürültü” anlamlarına gelen es-Sâhha, kıyametin dehşetini ifade eden kelimelerden biridir.²⁷⁴ Müfessirler, “sâhha” ile kıyamet sayhasının, yani sûra son üflenişin kastedildiğini söylemişlerdir: Arapça’da “sâhh”, dürtmek, vurmak ve yarmak demektir. Nitekim birisi birisinin başını taşla yardığı zaman, صَخَّ رَأْسُهُ بِحَجَرٍ denilir. O halde “sâhha”, o müthiş sesiyle insanların kulaklarına çarpan demektir. Son nefhanın, “sâhha” kelimesi ile tavsif edilişi mecazîdir. Çünkü insanlar ona kulak kesilirler.²⁷⁵

فَإِذَا جَاءَتِ الصَّاخَةُ * يَوْمَ يَفِرُّ الْمَرْءُ مِنْ أَخِيهِ * وَأُمُّهُ وَأَبِيهِ * وَصَاحَتِهِ وَبَنِيهِ

* لِكُلِّ امْرِئٍ مِنْهُمْ يَوْمَئِذٍ شَأْنٌ يُغْنِيهِ

²⁷⁰ İsfahânî, *el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'ân*, ‘v-k-a’ md.,s. 880.

²⁷¹ Vâkı’a, 56/1-2.

²⁷² İsfahânî, *el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'ân*, ‘k-r-a’ md.,s. 666; Yaşaroğlu, “Kâria Suresi” md., *DİA*, XXIV, 489.

²⁷³ Kâri’a, 101/1-3.

²⁷⁴ İsfahânî, *el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'ân*, ‘s-h-h’ md.,s. 476; Cevherî, *es-Sihah*, ‘s-h-h’ md., I, 425.

²⁷⁵ Râzi, *Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb*, XXII, 514-515.

“Kişinin kardeşinden, annesinden, babasından, eşinden ve çocuklarından kaçacağı gün kulakları sağır edercesine şiddetli ses geldiği vakit, işte o gün onlardan herkesin kendini meşgul edecek bir işi vardır.”²⁷⁶ âyetinde kıyamet günü kulakları sağır edecek o sese işaret edilmektedir.

(ط-م-م) **et-Tâmme:** Örtmek, bürümek, kuşatmak manalarına gelen ve (الطامة) kökünden türeyen tâmme; her şeyi bastıran, kendisinin dışındaki bütün belâları unutturan büyük belâ demektir.²⁷⁷ Bütün belâları kapsaması, onun yanında diğer felâketlerin basit kalmasından dolayı kıyamete bu isim verilmiştir. Çoğunlukla kıyamet günü bazen de ikinci nefha olarak açıklanan tâmme, kıyametin isimlerindendir.²⁷⁸ Kıyametin bu ismi Naziat Sûresi’nde şu şekilde geçmektedir:

يَوْمَ يَتَذَكَّرُ الْإِنْسَانُ مَا سَعَى*فَإِذَا جَاءَتِ الطَّامَةُ الْكُبْرَى

“En büyük felaket (kıyamet) geldiği zaman, o gün insan yaptıklarını hatırlar.”²⁷⁹

(الغاشية) **el-Gâşiye:** “Bir şeyi örten, kaplayan, kuşatan, ansızın insanı gelip saran üzücü veya sevindirici haber”²⁸⁰ anlamlarına gelen gâşiye, dehşeti her tarafı saracağından kıyametin adı olmuştur. Kıyamet her şeyi bütün cihetlerden kuşattığı, onu bürüdüğü, ansızın geleceği, korku ve dehşetiyle önceki ve sonraki bütün insanları kuşatacağından bu isimle adlandırılmıştır.²⁸¹ Bir başka görüşe göre gâşiye; cehennem ateşi veya ateş ehli olup, bunları ateşi bürüyecek ve onun içine düşeceklerinden kıyamete gâşiye ismi verilmiştir.²⁸²

(الازفة) **el-Âzife:** “Bir şeyin vaktinin yaklaşması, zaman darlığı ve acele etmek”²⁸³ manalarına gelen âzife (ازف) kökünden türetilmiş müennes bir ism-i fail ve sıfat olup “yaklaşan, vukuu yakın olan” demektir.²⁸⁴

²⁷⁶ Abese, 80/33-37.

²⁷⁷ İsfahânî, *el-Müfredât fî Ğaribi'l-Kur'an*, ‘t-m-m’ md.,s. 523.

²⁷⁸ Ömer Faruk Yavuz, *Kur'an ve Kıyâmet*, Marifet Yayınları, İstanbul, 1997, s. 162-163.

²⁷⁹ Naziat, 79/34-35.

²⁸⁰ İsfahânî, *el-Müfredât fî Ğaribi'l-Kur'an*, ‘ğ-ş-y’ md.,s. 607, Bekir Topaloğlu, “Gâşiye Suresi” md., *DİA*, XIII, 399.

²⁸¹ Bkz. Ankebût, 29/55, Yusuf, 10/107.

²⁸² Bkz. İbrahim, 14/50, Araf, 7/41; Râzi, *Tefsir-i Kebir Mefâtihi'l-Gayb*, XXIII, 93.

²⁸³ İsfahânî, *el-Müfredât fî Ğaribi'l-Kur'an*, ‘e-z-f’ md.,s. 75.

²⁸⁴ Elmalılı, *Hak Dîni Kur'an Dili*, VIII, s. 826; Bekir Topaloğlu, “Âzife” md., *DİA*, IV, 326.

Kur’ân-ı Kerîm’de iki kez geçen bu kelime; kıyamet günü, ölümün gelip çattığı gün veya zalimlerin cehenneme gireceği gün diye tefsir edilen (يوم الأُزفة) “yevmu’l-âzife” (yaklaşan gün) şeklinde

وَأَنْذِرْهُمْ يَوْمَ الْأُزْفَةِ إِذِ الْقُلُوبُ لَدَى الْحَنَاجِرِ كَآظِمِينَ مَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ حَمِيمٍ وَلَا شَفِيعٍ يُطَاعُ

“Onları, yaklaşan güne karşı uyar! Yürekler ağza gelir, yutkunur da yutkunurlar. O zalim kâfirlerin ne dostları, ne de sözüne itibar edilir şefaathçileri olmaz.”²⁸⁵ âyetinde geçmektedir. Bir diğer âyette ise

أَزَفَتِ الْأُزْفَةُ

“O yaklaşan (kıyamet) yaklaştı.”²⁸⁶ şeklinde geçmektedir. Müfessirler sonraki âyetlere de bakarak “Âzife” kıyamet olduğunu söylemişlerdir.

Âlimler, kıyametin Kur’ân-ı Kerim’deki bu isimlerinin yanında başka isimlere de eserlerinde yer vermişlerdir. Mesela Gazzâlî’nin *İhya-u Ulumu’d-Din* adlı eserinde yevm kelimesiyle oluşturduğu kelime ve terkiplerin sayısı yüzü bulmakta²⁸⁷, Muhammed b. Ahmed Kurtubî ise *et-Tezkire* adlı eserinde birkaçı hadislerden alınan elli kadar isme yer vermektedir.²⁸⁸ İbn Kesir’in ise *en-Nihaye el-Fiten ve’l-Melahim* eserinde bu isimler doksana yaklaşmaktadır.²⁸⁹ Bu müelliflerin kaydettikleri isimler genellikle “yevm” kelimesiyle oluşturulan terkipler ve kıyametin hallerini anlatan sıfatlar şeklindedir.²⁹⁰ Maturidî bu kavramların taşıdıkları anlamla söz konusu olayların oluş biçimleri, özellikleri ve kendilerinden bahsedilirken güdülen maksatlar arasında uygunluk bulunduğunu ifade etmektedir.²⁹¹

²⁸⁵ Mü’min, 40/18.

²⁸⁶ Necm, 53/57.

²⁸⁷ Bkz. Gazzâlî, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed et-Tusî, *İhya-u Ulumu’d-Din*, Darul-Marife, Beyrut ts., IV, s.516.

²⁸⁸ Bkz. Kurtubî, *Et-Tezkire bi Ahvâli’l-Mevtâ ve Umûri’l-Ahire*, s. 538-579.

²⁸⁹ Bkz. İbn Kesir, *en-Nihaye el-Fiten ve’l-Melahim* (thk. Muhammed ez-Zeyni), Kahire 1969, I, 255-256.

²⁹⁰ Bekir Topaloğlu, “Kıyamet” md., *DİA*, XXV, 517.

²⁹¹ Adil Bebek, “Maturidî’nin Kelam Sisteminde Ahiret İnancı”, *MÜ İFD*, XIX, İstanbul 2000, s. 6.

3.1.4. Kur'ân-ı Kerim'de Kıyametin Özellikleri

Kur'an-ı Kerim'de kıyametle ilgili bir kısım bilgilere yer verilmektedir. Kur'an-ı Kerim'de kıyametin ne zaman kopacağı haber verilmemiş, ancak ansızın kopacağı bildirilerek insanların her an kıyamete hazır olmaları vurgulanmıştır. Kıyametin vaktinin Allah'tan başkasının bilemeyeceği birçok âyette belirtilmiştir. Bu konuda ne Hz. Peygamber(s.a.s.) ne ona vahiy getiren Cebrâil ne de zamanı gelince kıyamet olayını fiilen gerçekleştirmekle görevlendirilecek olan İsrâfil bilgiye sahiptir. Kıyamet vaktini sadece Allah'ın bildiği âyette şöyle belirtilmiştir:

وَتَبَارَكَ الَّذِي لَهُ مُلْكُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا وَعِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ

*Göklerin, yerin ve ikisi arasındaki her şeyin hükümrânlığı kendisine ait olan Allah yücedir! Kıyametin bilgisi de yalnız O'nun katındadır ve yalnızca O'na döndürüleceksiniz.*²⁹²

Kıyametin zamanı insanlarca hep merak edilmiş ve bu konu Hz. Peygamber (s.a.s.)'e de sorulmuştur. Allah Teâlâ da kıyametin vaktinin sadece kendisi tarafından bilindiğini şu âyetlerde bildirmiştir:

يَسْأَلُكَ النَّاسُ عَنِ السَّاعَةِ قُلْ إِنَّمَا عِلْمُهَا عِنْدَ اللَّهِ وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّ السَّاعَةَ تَكُونُ قَرِيبًا

*İnsanlar sana kıyametin vaktini soruyorlar. De ki: “Onun ilmi ancak Allah katındadır.” Ne bilirsin, belki de kıyamet yakında gerçekleşir.*²⁹³ Bir başka âyette ise şöyle buyrulmaktadır:

يَسْأَلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ أَيَّانَ مُرْسِيهَا قُلْ إِنَّمَا عِلْمُهَا عِنْدَ رَبِّي لَا يُجَلِّيهَا لِوَقْتِهَا إِلَّا هُوَ ثَقُلَتْ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ لَا تَأْتِيكُمُ إِلَّا بَغْتَةً يَسْأَلُونَكَ كَأَنَّكَ حَفِيفٌ عَنْهَا قُلْ إِنَّمَا عِلْمُهَا عِنْدَ اللَّهِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ

Sana kıyametin ne zaman geleceğini sorarlar. De ki: “Onun ne zaman geleceğine dair bilgi yalnız Rabbimin nezdindedir. Vaktini O'ndan başkası açıklayamaz. O kıyamet öyle bir meseledir ki, ne göklerde ve ne de yerde ona tahammül edecek hiç kimse yoktur!”

²⁹² Zuhurf, 43/85. Ayrıca bkz. Lokman, 31/34.

²⁹³ Ahzap, 33/63.

*O size ansızın gelecektir. Sen sanki onu biliyormuşsun gibi onu sana soruyorlar. De ki: “Ona dair gerçek bilgi yalnız Allah'ın nezdindedir; ama insanların çoğu bunu bilmezler.”*²⁹⁴ Bu âyetler kıyametin vaktinin sadece Allah tarafından bilindiğini açıkça ortaya koymaktadır.

Cibrîl hadisi diye bilinen hadiste de Cebrâil iman, İslâm ve ihsan kavramlarının ne anlama geldiğini Hz. Peygamber (s.a.s.)’e sorduktan sonra kıyametin ne zaman kopacağını sormuş ve şu cevabı almıştır: *“Bu meselede kendisine soru sorulan, sorandan daha bilgili değildir.”*²⁹⁵ Bu cevapla kendisinin de Cebrail’in de bu konu hakkında bilgi sahibi olmadığını belirtmiştir. Müslüman için önemli olan, kıyametin ne zaman kopacağını bilmek değil onun kopmasıyla başlayacak olan ebedî hayata gerektiği şekilde hazırlanabilmektir ki kıyametin ne zaman kopacağını bilmek mümkün değildir. Hz. Peygamber (s.a.s.) bazı hadisleriyle onun yaklaştığını gösteren alâmetlerden insanları haberdar etmiştir. İnsanların pek çoğu her an biraz daha yaklaşan kıyametin çok uzaklarda olduğunu sanmakta, kendilerinin bir gün aniden yakalayacak olan kıyametin sanki vuku’ bulmayacağı vehmine kapılmaktadır. Allah Teâlâ bu hususla ilgili şöyle buyurmaktadır:

إِنَّ السَّاعَةَ لَأْتِيَةٌ لَا رَيْبَ فِيهَا وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يُؤْمِنُونَ

*Kıyamet günü mutlaka gelecektir, bunda hiç şüphe yoktur. Fakat insanların çoğu buna inanmazlar.*²⁹⁶ Bir başka âyette kıyametin yaklaştığı ve belirtilerinin ortaya çıkmaya başladığı ve bir gün ansızın gerçekleşeceği ise şöyle anlatılmaktadır:

فَهَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا السَّاعَةَ أَنْ تَأْتِيَهُمْ بَغْتَةً فَقَدْ جَاءَ أَشْرَاطُهَا فَأَنَّى لَهُمْ إِذَا جَاءَتْهُمْ ذِكْرُهُمْ

*Onlar kıyametin kendilerine ansızın gelmesinden başka bir şey beklemiyorlar. Muhakkak onun alametleri gelmiştir (ama öğüt almıyorlar). Kıyamet kendilerine gelip çattınca öğüt almaları kendilerine ne fayda verecek?*²⁹⁷

Âyet ve hadislerde kıyametin tam zamanı bildirilmemekle beraber Hz. Muhammet (s.a.s.) kıyamete yakın zamanda meydana gelecek bazı hâdiselerden ve alâmetlerden bahsederek, mü’minleri devamlı uyanık tutmaya ve hazırlıklı bulunmaya teşvik etmiştir.

²⁹⁴ A’raf, 7/187.

²⁹⁵ Buhârî, *Îmân*, 37; Müslim, *Îmân*, 1; Ebû Dâvûd, *Sünnet*, 15.

²⁹⁶ Mü’min, 40/59.

²⁹⁷ Muhammed, 47/18.

Kıyamete kadar yaşama garantisi olmayan insanın öncelikle kendi kıyametine yani ölüme hazırlıklı olması gerekir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s.) bir defasında kıyametin vaktini soran birisine: “Onun için ne hazırladın?” sorusuyla cevap vermiş²⁹⁸, kıyametin zamanını bilmekten çok ona hazır olmanın önemine dikkat çekmiştir.²⁹⁹

Kur’ân-ı Kerim’de kıyametin ansızın, birdenbire geleceği, göz kırpması kadar veya daha kısa süreceği belirtilmekte ve bu durum âyetlerin çoğunda بَغْتَةً kelimesiyle ifade edilmektedir:

أَفَأَمِنُوا أَنْ تَأْتِيَهُمْ غَاشِيَةٌ مِنْ عَذَابِ اللَّهِ أَوْ تَأْتِيَهُمُ السَّاعَةُ بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ

“Yoksa Allah tarafından kendilerini kuşatacak bir azabın gelmeyeceğinden veya onlar farkında olmadan kıyametin ansızın gelip çatmayacağından emin mi oldular?”³⁰⁰ Bir başka âyette ise kıyametin göz kırpması kadar veya daha az süreceği belirtilmiştir:

وَلِلَّهِ غَيْبُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا أَمْرُ السَّاعَةِ إِلَّا كَلَمْحِ الْبَصَرِ أَوْ هُوَ أَقْرَبُ إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

Göklerin ve yerin gaybı Allah'a aittir. Kıyamet'in kopması, bir göz kırpması gibi veya daha az bir zamandır. Şüphesiz Allah, her şeye hakkıyla gücü yetendir.³⁰¹

Kıyamet her geçen gün, her geçen saat biraz daha yaklaşmaktadır. Resulullah (s.a.s.) de “Kıyametle benim gönderilmem şu iki parmak gibi yakındır.” demiş ve şahadet parmağı ile orta parmağını işaret etmiştir.³⁰² Kıyametin yaklaştığı Kamer ve Enbiya Sûreleri’nin ilk âyetlerinde şöyle belirtilmektedir:

إِقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَانْشَقَّ الْقَمَرُ

Kıyamet yaklaştı ve ay yarıldı.³⁰³

إِقْتَرَبَ لِلنَّاسِ حِسَابُهُمْ وَهُمْ فِي غَفْلَةٍ مُعْرِضُونَ

İnsanların hesaba çekilmeleri yaklaştı. Hâlbuki onlar gaflet içinde yüz çevirmekteler.³⁰⁴

²⁹⁸ Buhârî, Edeb, 96.

²⁹⁹ Şerafettin Gölçük ve Süleyman Toprak; Kelam, Tekin Dağıtım, Konya 2001, s. 460.

³⁰⁰ Yusuf, 12/107.

³⁰¹ Nahl, 16/77. Ayrıca bkz. Hacc, 22/55; Zuhurf, 43/66; A’raf, 7/187.

³⁰² Buhârî, Rikak, 38; Müslim, Cuma, 37.

³⁰³ Kamer, 54/1.

Kur’ân-ı Kerim’de kıyametin dehşetini bütün ayrıntıları ile anlatan çok sayıda kıyamet sahnesi mevcuttur. Âyetlerde bu korkunun tesiriyle insanların en yakınlarından dahi kaçacağı, herkesin derdinin kendini meşgul etmeye yeteceği anlatılmaktadır:

فَإِذَا جَاءَتِ الصَّاعَةُ * يَوْمَ يَفِرُّ الْمَرْءُ مِنْ أَخِيهِ * وَأُمِّهِ وَأَبِيهِ * وَصَاحِبَتِهِ وَبَنِيهِ
* لِكُلِّ امْرِئٍ مِنْهُمْ يَوْمَئِذٍ شَأْنٌ يُغْنِيهِ

“Kişinin kardeşinden, annesinden, babasından, eşinden ve çocuklarından kaçacağı gün kulakları sağır edercesine şiddetli ses geldiği vakit, işte o gün onlardan herkesin kendini meşgul edecek bir işi vardır.”³⁰⁵ Âyetlerin devamında bazı yüzlerin güleceği bazılarının (kâfir ve günahkârların) ise yüzlerinin kapkara kesileceği zikredilmektedir.³⁰⁶

Kıyametin dehşeti ile ilgili sahneler Hz. Peygamber (s.a.s.)’i derinden etkilemiştir. Öyle ki; Hz. Ebu Bekir (r.a.) Peygamberimiz (s.a.s.)’in saçlarının kısa süre içinde ağardığını görünce Peygamberimiz (s.a.s.)’e “(Erken) ihtiyarladığını görüyorum.” veya “İhtiyarladın ey Allah’ın Peygamberi!” demiş, bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s.) “Beni Hud Sûresi ve kardeşleri ihtiyarlattı.” cevabını vermiştir.³⁰⁷ “Hûd Sûresi’nin kardeşleri”, rivâyetlerde değişiklik göstermekte ve bu farklı rivâyetler bir araya getirildiğinde bunların Vâkı’a, Hâkka, Kıyâme, Mürselât, Nebe, Tekvîr, İnşikak, İnfitâr ve Kâri’a olmak üzere toplam dokuz sûre olduğu görülmektedir. Kurtûbî, Hûd Sûresi’nin kardeşleri sadedinde Hâkka, Meâric, Tekvîr ve Kâri’a Sûreleri’ni zikreder. Hem Hûd Sûresi hem de kardeşleri olarak zikredilen dokuz sûrenin tamamı Mekkîdir ve bunların hepsi kıyamet sahnelerini içermekte, kıyametin dehşetli hallerini, âhiret azabını anlatmaktadır.³⁰⁸

³⁰⁴ Enbiya, 21/1.

³⁰⁵ Abese, 80/33-37.

³⁰⁶ Bkz. Abese, 80/38-42.

³⁰⁷ Tirmizî, *Tefsir*, 57; Hâkim en-Nisaburî, *el-Müstedrek 'ale's-Sahihayn*, Daru' Kütüb'il-ilmîyye, Beyrut 1990, II, 374.

³⁰⁸ Hikmet Koçyiğit, “Ortak Sure İsimleri”, *Uludağ Üniversitesi İFD*, XXI/2, Bursa 2012, s. 49.

4-5. Âyetler

يَوْمَ يَكُونُ النَّاسُ كَالْفَرَاشِ الْمَبْثُوثِ * وَتَكُونُ الْجِبَالُ كَالْعِهْنِ الْمَنْفُوشِ

O gün insanlar, her biri bir tarafa uçuşan küçük kelebekler gibi olacaktır. Dağlar da atılmış renkli yünler gibi olacaktır.

3.2. Kıyametin Aşamaları

Kâri'a Sûresi'nde dördüncü âyetle beraber insanların kelebekler gibi uçuştığı, dağların atılmış yünler gibi savrulduğu kıyamet sahneleri başlıyor. Buna benzer sahneler Kur'ân-ı Kerim'de ayrıntılı olarak birçok sûrede geçmektedir. Kıyametle ilgili bu sahnelere baktığımızda kıyametin kopuşunun sûr'a üfürölme ile başladığı görülmektedir.

3.2.1.Sûr'a İlk Üfürölüş

Sözlükte “seslenmek, ses çıkarmak, eğmek” manasına gelen صور “savr” kökünden türeyen “sûr” ses çıkaran eğri boynuz demektir.³⁰⁹ Sûr kelimesi, meyl yani eğrilik anlamı içermektedir. Buna göre sûr üflenilen ve yapısında eğrilik bulunan bir şeydir ki Araplar boynuzda da eğriliğinden dolayı “sûr” demişlerdir.³¹⁰ Kelime on âyette “üfürmek, üflemek” anlamına gelen nefh kökünden gelen kelimelerle kullanılmakta; bunların üçünde göklerin ve yerin mevcut düzeninin bozulacağı, diğerlerinde ise insanların kabirlerinden kalkıp huzur-ı ilahiye gidecekleri belirtilmektedir.³¹¹

Sûr'un ve ona üflemenin mâna ve mahiyeti konusunda âlimlerin farklı görüşleri vardır. Büyük çoğunluğa göre sûr gerçek anlamda bir boynuz, boru veya borazan, üfürme ise ona üflendiğinde korkunç, sarsıcı ve kulakları sağır edici bir ses çıkarmasıdır. Bazılarına göre ise sûret kelimesinin çoğulu olup, üfürme de “can verme” demektir. Bu durumda “nefh-i sûr”, “ruhların bedenlere iade edilmesi” anlamına gelir. Ancak bu yorum hem dil âlimleri hem müfessirler tarafından kabul edilmemiştir. Zira sûret kelimesinin

³⁰⁹ İsfahânî, *el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'ân*, “s-v-r” md., s. 497; İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, “s-v-r” md., IV, 473.

³¹⁰ Cevherî, *es-Sıhah*, II, 716.

³¹¹ M. F. Abdalbaki, *el-Mu'cemu'l-Müfrehes li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, “sur” md, s. 416.

çoğulu sûr değil Kur'ân'da da geçtiği gibi³¹² “suver”dir. Ayrıca çeşitli hadis rivâyetlerinde sûrun boynuz veya borazandan ibaret olduğu ifade edilmiştir.³¹³

Râzî de ikinci görüşün dil açısından tutarsızlığına temas ettikten sonra ilgili âyetlerde yer alan nefh-i sûrdan maksadın ruhların cesetlere iadesi olsaydı Cenâb-ı Hakk'ın bunu doğrudan doğruya kendi zâtına nisbet edeceğine dikkat çeker. Nitekim Kur'ân'da Hz. Âdem'in yaratılışı anlatılırken “ona şekil verdiğim ve ruhumdan üflediğim zaman ...”³¹⁴ buyrulmuştur. Benzer ifade Hz. Meryem'in Hz. İsmâ'ya hamile kalması hususunda da kullanılmıştır.³¹⁵ Boynuz veya borazandan ibaret bulunduğunu kabul edenlerin sûrun şekli konusunda fikir beyan etmemelerine karşılık Ebû Hüreyre'den gelen bir rivâyette onun yerle gök arası genişliğinde çok büyük bir şey olduğu nakledilmiştir.³¹⁶ Sûrun nurdan veya kristal saflığında beyaz inciden yapılmış, ruhlar adedince deliği bulunan bir tür boru olduğunu ileri sürenler de vardır.³¹⁷

Maturidî ise “sûr” ve “üfürme” kelimelerinin gerçek ve mecaz anlamıyla kullanımıyla ilgili olarak şunları nakletmektedir: Bu kavramlar gerçek anlamıyla alınacak olursa sûr kelimesi boru, borazan demektir. Müddessir Sûresi 7. âyetteki “nakur” da bu kelimeyle eş anlamlıdır. Ayrıca İbn Ömer'in rivâyetine göre “Sûr”un ne olduğunu soran bir sahabeye Efendimiz “üfürülen bir boynuz” cevabını vermiştir.³¹⁸ Nefha ise üfürme demek olup, görevli meleğin sûr adlı alete üfürmesiyle çıkan sesle Allah kıyameti koparacaktır. Kelimeler mecaz anlamlarıyla alınacak olursa “sûr” kavramıyla insan bedeni kastedilmiş olabilir. Çok kabul görmemekle beraber “sûr”, “Sûret” yani bedenlerin çoğulu da olabilir. Ayrıca “sûr” kelimesinin “Sûret” kelimesinin çoğulu olarak “suver” şeklinde okunması da mümkündür. “Üfürülme” ye gelince bu da mecaz olarak kıyametin bir bağırma veya bir göz kırpması gibi kolay ve kısa zamanda olacağını anlatmak için kullanılmış olabilir.³¹⁹

³¹² Bkz. Mü'min, 40/64; Tegabün, 64/3.

³¹³ Adil Bebek, “Sur” md., *DİA*, XXXVII, 533-534.

³¹⁴ Hicr, 15/29.

³¹⁵ Tahrîm, 66/12.

³¹⁶ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XVI, 216.

³¹⁷ Bkz. Gazzâlî, *İhya-u Ulumu'd-Din*, IV, 636; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XVI, 217; *Et-Tezkire bi Ahvâli'l-Mevtâ ve Umûri'l-Ahire*, I, 277; Suyûtî, *ed-Dürri'l-Mensûr*, Daru'-Fikr, Beyrut ts., VII, 253.

³¹⁸ Tirmizi, *Sıfatu'l-Kiyame*, 8.

³¹⁹ Adil Bebek, “Maturidî'nin Kelam Sisteminde Ahiret İnancı”, s. 17-18.

Sûr'a kaç defa üfürüleceği ile ilgili farklı görüşler vardır.³²⁰

Sadece Maturidî'nin sahibini zikretmeden yer verdiği ve Yasin 49 ve 53. âyetlerine dayanan birinci görüşe göre sûr'a bir kere üflenecektir.

مَا يَنْظُرُونَ إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً تَأْخُذُهُمْ وَهُمْ يَخِصِّمُونَ

“Onlar, birbirleriyle çekişip dururken kendilerini ansızın yakalayacak korkunç bir sesi bekliyorlar.”³²¹

إِنْ كَانَتْ إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً فَإِذَا هُمْ جَمِيعٌ لَدَيْنَا مُحْضَرُونَ

“Olan müthiş bir sestten ibarettir. Bunun üzerine onların hepsi hemen huzurumuzda hazır bulunurlar.”³²²

İkinci görüşe göre sûra iki defa üflenecektir. Yasin Sûresi 49. âyette önce kıyametin kopmasını ifade eden korkunç bir ses ile ardından yeniden diriltme ve inşa için sûr'a üflenmesini ifade eden Yasin Sûresi'nin

وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَإِذَا هُمْ مِنَ الْأَجْدَاثِ إِلَىٰ رَبِّهِمْ يَنْسِلُونَ

“Nihâyet Sûr'a üfürülecek. Bir de bakarsın ki onlar kabirlerinden kalkıp koşarak Rablerine giderler.”³²³ âyeti ve Zümer Sûresi'nin

وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَصَعِقَ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ إِلَّا مَنْ شَاءَ اللَّهُ ثُمَّ نُفِخَ فِيهِ أُخْرَىٰ فَإِذَا هُمْ قِيَامٌ يَنْظُرُونَ

“Sûr'a üflenince, Allah'ın diledikleri müstesna olmak üzere göklerde ve yerde ne varsa hepsi ölecektir. Sonra ona bir daha üflenince, bir de ne göresin, onlar ayağa kalkmış bakıyorlar!”³²⁴ âyetiyle birlikte ayrıca muteber hadis kitaplarında³²⁵ iki üflemeden bahsedilmiş olması bu görüşü desteklemektedir.

³²⁰ Adil Bebek, “Sur” md., DİA, XXXVII, 533-534.

³²¹ Yasin, 36/49.

³²² Yasin, 36/53.

³²³ Yasin, 36/51.

³²⁴ Zümer, 39/68.

³²⁵ Buharî, Tefsiru'l-Kur'an, 39, 78; Müslim, Fiten, 116, 141, Fezail, 159

Üçüncü görüşe göre ise sûr'a üç defa üflenecektir. Üçüncü üfleme Ebu Hüreyre'den rivâyet edilen bir hadiste üç üfleyişten söz edilmesine³²⁶ dayandırılır. Bu görüşe göre ilk üflemede bütün yaratıklar ölür, ikinci de dirilip mezarlarından çıkarlar, üçüncüde ise Allah'ın huzurunda toplanırlar.³²⁷

Kâdî İyâz ile İbn Hazm'a nisbet edilen ve sûra dört defa üfürüleceğini ileri süren dördüncü görüş ise Kur'ân ve Sünnet'te böyle bir beyan bulunmamakla birlikte aksine de işaret edilmediği, kıyametin kopmasından itibaren huzur-ı ilâhîye varacak zamana kadar birçok kozmik olayın vuku bulabileceği şeklinde bir akıl yürütmeye dayandığı söylenebilir.

Sûr'a İsrâfil'in üfureceği şeklinde genel bir kabul bulunmakla birlikte bazı rivâyetlerde bu iş için iki meleğin hazır beklediğinden³²⁸, bazılarında da İsrâfil'in sağında Cebrâil'in, solunda Mîkâil'in bulunduğu³²⁹ söz edilmektedir. Nakledildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.s.)'e sûra iki üfleş arasında ne kadar zaman geçeceği sorulmuş, o da "kırk" diye cevap vermiştir. Râvi Ebû Hüreyre'ye bu rakamla neyin kastedildiği sorulduğunda yıl mı, ay mı yoksa gün mü kastedildiğini sormadığını ifade etmiştir.³³⁰ Bu rivâyete dayanılarak sûr'a iki üfürüş arasında kırk yıl geçeceği hususu genel kabul görmüştür.³³¹

Sûr'a ilk üfleyişle kıyamet kopmaya başlayacak ve kâinattaki düzen bozulacak yani sûr sesi kıyametin habercisi olacaktır. Bu sesle Allah'ın diledikleri dışında herkesin öleceği şu âyette zikredilmektedir:

وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَصَعِقَ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ إِلَّا مَنْ شَاءَ اللَّهُ ثُمَّ نُفِخَ فِيهِ أُخْرَىٰ فَإِذَا هُمْ قِيَامٌ يَنْظُرُونَ

*"Sûr'a üflenir ve Allah'ın dilediği kimseler dışında göklerdeki herkes ve yerdeki herkes ölür. Sonra ona bir daha üflenir, bir de bakarsın onlar kalkmış bekliyorlar."*³³² Âyette geçen kıyametin kopuşu sırasında ölmeyeceği bildirilenlerin kimler olduğu hususunda da farklı görüşler ileri sürülmüştür. Mâturîdî, bunların Allah'ın arşını taşıyan

³²⁶Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, XVI, 216.

³²⁷ Adil Bebek, "Maturîdî'nin Kelam Sisteminde Ahiret İnancı", s. 18.

³²⁸İbn Mâce, *Zühd*, 33.

³²⁹Ebû Dâvûd, *Hurûf*, 1.

³³⁰Buhârî, *Tefsîru'l-Kur'an*, 39, 78; Müslim, *Fiten*, 28.

³³¹Kurtubî, *Et-Tezkire bi Ahvâli'l-Mevtâ ve Umûri'l-Ahire*, I, 287.

³³²Zümer, 39/68.

sekiz meleklerle Cebrâil, Mikâil, İsrâfîl, Azrâil, şehidler ve peygamberler olabileceğini ancak Resûl-i Ekrem'den bu hususta bir beyan gelmedikçe kesin bir hüküm verilemeyeceğini söylemiştir.³³³

Râzî ise bu âyette geçen sûra üflendiğinde Allah'ın ölmesini dilemediği kimselerle ilgili olarak gelen rivâyetleri şu şekilde sıralamıştır.³³⁴ İbn Abbas (r.a.) bunların Cebrail, Azrail, Mikail ve İsrafil olduğunu nakleder. Bunlardan İsrafil dışındakilerde daha sonra öldürülür. En son İsrafil kalır. Ebu Hureyre'nin (r.a.) naklettiği rivâyete göre ise Hz. Peygamber bunların kılıçlarını arşın etrafına asmış şehitler olduğunu söylemiştir.³³⁵ Gazzâlî de bunların Cebrail, Azrail, Mikail ve İsrafil olduğunu ancak en son Azrail'in kalacağını onun da Allah'ın emriyle öleceğini sadece Allah'ın baki kalacağını söyler.³³⁶ Bir başka rivâyete göre ise bunlar huriler, arş ve kürsînin melekleridir.

Sûr'a üflendiğinde kâinatta meydana gelecek olan olaylar ise âyetlerde şöyle geçmektedir:

فَإِذَا نُفِخَ فِي الصُّورِ نَفْخَةٌ وَاحِدَةٌ * وَحُمِلَتِ الْأَرْضُ وَالْجِبَالُ فَدُكَّتَا دَكَّةً وَاحِدَةً * فَيَوْمَئِذٍ وَقَعَتِ الْوَاقِعَةُ

“Sûr'a bir defa üfürülünce, yeryüzü ve dağlar kaldırılıp birbirine bir çarptırılınca, işte o gün olacak olmuş (kıyamet kopmuş)tur.”³³⁷ Sûr sesi ile beraber dağlar ve yeryüzü şiddetli sarsıntılarla, birbirlerine çarptırılmak suretiyle yok edilir.

Âyetlere göre İsrafil (a.s.) sûr'a iki defa üfürecek ilkinde nefha-i feza'(korku üfürüşü) ile Allah'ın diledikleri hariç göklerde ve yerde olan her şey dehşetle sarsılacak³³⁸ ve nefha-i saika (ölüm üfürüşü) ile ölüp yok olacaktır.³³⁹ Sûra üflenişin ilki asıl kıyameti başlatan kozmik olayı ifade etmektedir. İkinci üfleyiş olan nefha-i kıyam'da (kalkış üfürüşü)³⁴⁰ ise insanlar dirilecek ve mahşer yerine Rablerinin huzuruna koşacaklardır.³⁴¹

³³³ Âlûsî, *Ruhu'l-Me'ânî fî Tefsiri'l-Kur'ânî'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî*, XXIII, 28; Adil Bebek, “Sur” md., *DİA*, XXXVII, 533-534.

³³⁴ Râzî, *Tefsir-i Kebir Mefâtihi'l-Gayb*, XIX, 225-226

³³⁵ Buhârî, *Cihad*, 156.

³³⁶ Gazzâlî, *Ölüm ve Sonrası*, (çev. Hüseyin Okur), Semerkand Yay., İstanbul 2015, s. 167.

³³⁷ Hakka, 69/13-15.

³³⁸ Neml, 27/87.

³³⁹ Zümer, 39/68.

³⁴⁰ Yasin, 36/51.

³⁴¹ Kılavuz, *Diyanet İslam İlmihali*, I, s. 124.

إِذَا السَّمَاءُ انشَقَّتْ

Gök yarıldığı zaman...³⁴⁶

وَأَنشَقَّتِ السَّمَاءُ فَهِيَ يَوْمَئِذٍ وَاهِيَةٌ

O gün gök yarılır, parçalanır, iyice kuvvetten düşer.³⁴⁷

Âyetlerde o gün gökyüzünün yarılmasıyla beraber renginin de değişeceği kızarmış yağ ve erimiş maden rengine dönüşeceği belirtilmektedir:

فَإِذَا انشَقَّتِ السَّمَاءُ فَكَانَتْ وَرْدَةً كَالدِّهَانِ

Gök yarılıp da kızarmış yağ renginde gül gibi olduğu zaman,³⁴⁸

يَوْمَ تَكُونُ السَّمَاءُ كَالْمُهْلِ

O gün gökyüzü, erimiş maden gibi olur.³⁴⁹

O gün gökyüzünün Allah Teâlâ tarafından kâğıt tomarları gibi dürrüleceği de bildirilmektedir:

يَوْمَ نَطْوِي السَّمَاءَ كَطَيِّ السِّجِلِّ لِلْكُتُبِ كَمَا بَدَأْنَا أَوَّلَ خَلْقٍ نُعِيدُهُ وَعَدًا عَلَيْنَا إِنَّا كُنَّا فَاعِلِينَ

Yazılı kâğıt tomarlarının dürrülmesi gibi göğü düreceğimiz günü düşün. Başlangıçta ilk yaratmayı nasıl yaptıysak, -üzerimize aldığımız bir vaad olarak- onu yine yapacağız. Biz bunu muhakkak yapacağız.³⁵⁰

Bir başka âyette gökyüzünün o günkü durumu şöyle anlatılmaktadır:

وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ وَالْأَرْضُ جَمِيعًا قَبْضَتُهُ يَوْمَ الْقِيَمَةِ وَالسَّمَوَاتُ مَطْوِيَّاتٌ بِيَمِينِهِ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى

عَمَّا يُشْرِكُونَ

Ama onlar, Allah'ın kudret ve azametini hakkıyla takdir edemediler, O'na lâyük tazimi göstermediler. Hâlbuki bütün bir dünya kıyamet günü O'nun avucunda, gökler âlemi

³⁴⁵ Müzzemmil, 73/18.

³⁴⁶ İnşikak, 84/1.

³⁴⁷ Hakka, 69/15-16.

³⁴⁸ Rahman, 55/37.

³⁴⁹ Mearic, 70/8.

³⁵⁰ Enbiya, 21/104.

de bükülmüş olarak elinin içindedir. Böyle bir azamet ve hâkimiyet sahibi olan Allah, onların uydurdukları ortaklardan yücedir, münezzehtir.³⁵¹

Kur'ân-ı Kerim'de; güneş ve ayın belli bir zamana kadar hareket edecekleri³⁵² ve bu hareketlerinin kıyametin kopuşu ile son bulacağı belirtilmiştir. O gün gökyüzü şiddetle çalkalanacak, güneş ve ay bir araya getirilecek, güneşin ışığı sönecek, ay tutulacaktır. Bu hususlar ise âyetlerde şöyle zikredilmektedir:

يَوْمَ تَمُورُ السَّمَاءُ مَوْرًا

Gün gelecek, gök şiddetle çalkalanacak.³⁵³

Böylece güneş ve ay bir araya getirilecektir:

يَسْأَلُ أَيَّانَ يَوْمُ الْقِيَمَةِ ۖ فَإِذَا بَرَقَ الْبَصَرُ ۖ وَخَسَفَ الْقَمَرُ ۖ وَجُمِعَ الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ

“Kıyamet günü ne zamanmış?” diye sorar. İşte, göz kamaştığı, ay tutulduğu, güneşle ay bir araya getirildiği zaman!³⁵⁴

Ayrıca yıldızlar da kaybolup düşecek ya da bulanıp ışıkları sönecek, dökülüp dağılacaktır:

فَإِذَا النُّجُومُ طُمِسَتْ

“Yıldızların ışığı söndürüldüğü zaman,”³⁵⁵

وَإِذَا النُّجُومُ انْكَدَرَتْ

“Yıldızlar yerlerinden düşüp dağıldığı zaman”,³⁵⁶

وَإِذَا الْكَوَاكِبُ انْتَثَرَتْ

“Yıldızlar parçalanıp etrafa saçıldığı zaman...”³⁵⁷

³⁵¹ Zümer, 39/67.

³⁵² Lokman, 31/ 29; Fâtır, 35/ 13. Ayrıca bkz. Yasin, 36/40.

³⁵³ Tur, 52/9.

³⁵⁴ Kıyamet, 75/6 -9.

³⁵⁵ Mürselat, 77/8.

³⁵⁶ Tekvir, 81/2.

³⁵⁷ İnfitar, 82/2.

Kısacası Kur'ân-ı Kerim'in ifadesiyle o gün yer başka bir yere, gökler de başka göklere dönüştürülecektir.³⁵⁸

3.2.2.2. Yeryüzünün Durumu

Kıyamet günü yeryüzünün durumundan bahseden âyetlere baktığımızda şiddetli sarsılmayı ve param parça olup toz toprak haline gelen dağları görmekteyiz. Kur'an'da kıyamet günü yeryüzünde gerçekleşecek yıkımın, sûr'a üflenmesiyle başlayacak şiddetli sarsıntı ile olacağı anlatılmaktadır.

فَإِذَا نَفَخَ فِي الصُّورِ نَفْخَةً وَاحِدَةً * وَحُمِلَتِ الْأَرْضُ وَالْجِبَالُ فَدُكَّتَا دَكَّةً وَاحِدَةً * فَيَوْمَئِذٍ وَقَعَتِ الْوَاقِعَةُ

*Sûr'a bir defa üfürülünce, yeryüzü ve dağlar kaldırılıp birbirine bir çarptırılınca, işte o gün olacak olmuş (kıyamet kopmuş)tur.*³⁵⁹

Yeryüzündeki yıkımın şiddetini gözler önüne seren sahne Hacc Sûresi'nde şöyle zikredilmektedir:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ إِنَّ زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ شَيْءٌ عَظِيمٌ

*“Ey insanlar! Rabbinize karşı gelmekten sakının. Çünkü kıyamet sarsıntısı çok büyük bir şeydir.”*³⁶⁰

Kıyamet gününün sarsıntısıyla birbirine çarptırılan, şiddetle sarsılan dağlar, o gün sanki atılmış renkli yün gibi olacağı belirtilmektedir:

وَتَكُونُ الْجِبَالُ كَالْعِهْنِ الْمَنْفُوشِ

*Dağlar da atılmış renkli yüne döner o gün.*³⁶¹

Sarsıntının o kadar şiddetlidir ki kelebekler ve çekirgeler gibi sağa sola savrulan insan korkuya kapılıp, ne olduğunu anlamaya çalışır:

إِذَا زُلْزِلَتِ الْأَرْضُ زِلْزَالَهَا * وَأَخْرَجَتِ الْأَرْضُ أَثْقَالَهَا * وَقَالَ الْإِنْسَانُ مَا لَهَا

³⁵⁸ İbrahim, 14/ 48.

³⁵⁹ Hakka, 69/13-15.

³⁶⁰ Hac, 22/1-2.

³⁶¹ Kari'a, 101/5; Bkz.Mearic, 70/9.

*Yer o müthiş depremiyle sarsıldığı zaman... Ve yer bağrındaki ağırlıkları çıkardığı zaman...İnsan şaşkın şaşkın: “Ne oluyor buna!” dediği zaman...*³⁶²

Bu şiddetli sarsıntıyla kâinattaki büyük dağlar dahi toz toprak haline geleceği şu âyetlerle açıklanmıştır:

إِذَا رُجَّتِ الْأَرْضُ رَجًا وَبُسَّتِ الْجِبَالُ بَسًا فَكَانَتْ هَبَاءً مُنْبَثًّا

*“Yer şiddetle sarsıldığı, dağlar parçalandığı, dağılıp toz duman haline geldiği zaman.”*³⁶³ O gün parçalanan dağlar kum yığını haline gelir:

يَوْمَ تَرْجُفُ الْأَرْضُ وَالْجِبَالُ وَكَانَتِ الْجِبَالُ كَثِيبًا مَهِيلاً

*“Gün gelir; yer ve dağlar şiddetle sarsılır ve dağlar dağılan kum yığınları haline gelir.”*³⁶⁴ Yeryüzündeki tümsekler ve çukurlar yok edilecek ve yeryüzü dümdüz edilecektir. Dağlar şiddetli sarsıntı ile yürürcesine hareket ettirilecektir:

وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْجِبَالِ فَقُلْ يَنْسِفُهَا رَبِّي نَسْفًا فَيَذَرُهَا قَاعًا صَفْصَفًا لَا تَرَى فِيهَا عِوَجًا وَلَا أَمْتًا

*(Ey Muhammed!) Sana dağların (kıyamet günündeki) hâlini soruyorlar. De ki: “Rabbim onları toz edip savuracak. Onların yerlerini dümdüz, boş bir alan hâlinde bırakacaktır.” “Orada hiçbir çukur, hiçbir tümsek göremeyeceksin.”*³⁶⁵

Dünyanın büyük kısmını kaplayan denizler de kıyamet günü fişkırtılıp akıtılacak ve ateşlenecektir.³⁶⁶

Gökyüzündeki ve yeryüzündeki bu değişimler Tekvir Sûresi’nde özetle şöyle anlatılmaktadır:

إِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ * وَإِذَا النُّجُومُ انْكَدَرَتْ * وَإِذَا الْجِبَالُ سُيِّرَتْ * وَإِذَا الْعِشَارُ عُطِّلَتْ * وَإِذَا الْوُحُوشُ حُشِرَتْ * وَإِذَا الْبِحَارُ سُجِّرَتْ *

³⁶² Zilzal, 99/1-3.

³⁶³ Vakıa, 56/4-5.

³⁶⁴ Müzzemmil, 73/14.

³⁶⁵ Taha, 20/105-107. Ayrıca bkz. İnşikak, 84/3-4; Kehf, 18/47;

³⁶⁶ Tekvir, 81/6; İnfitar, 83/3.

*Güneş katlanıp dürüldüğünde, yıldızlar (kararıp) döküldüğünde, dağlar (sallanıp) yürütüldüğünde, gebe develer salıverildiğinde, vahşî hayvanlar toplanıp bir araya getirildiğinde, denizler kaynatıldığında ...*³⁶⁷ Tekvir Sûresi'ndeki bu sahnede gökler ve yere ait varlıklar, evcil ve vahşi hayvanlar, insanlara ait durumlar bir aradadır. Etkili bir patlama ile başlayan sahneye, hareketli ve ritmi hızlı bir musikî eşlik ederek sahnenin hayalde canlanmasına katkıda bulunuyor. Işık saçan güneş ansızın yok olmuş, birbirine kenetlenmiş gibi duran yıldızlar dağılmış ve ışıkları sönmüştür. O sabit koskoca dağlar yürütülmüştür. İnsanların titizlikle baktıkları on aylık gebe develer başıboş bırakılmıştır. Vahşi hayvanlar da korkudan bir araya toplanmışlardır. Alışılmış şeylerden rahatlık duyan insan ruhu; bu değişiklikler karşısında tedirgin olur. Kâinattaki büyük değişimleri gören insanın hali korkudan nice olur! Sahnenin bu şekilde korkunç şekilde sunulması, korku ve tedirginliğin etkisini artırmakta ve insanı derin düşüncelere daldırmaktadır.³⁶⁸ Kendisini aşıp, tabiatı saran bu korku tablosu karşısında insan eğer güç yetirebilirse dağları bile bu hale getiren manzarayı hayal etsin.³⁶⁹

3.2.2.3. İnsanların Hali

Allah'ın emriyle göklerin başka göklere, yeryüzünün de başka yere dönüştüğü o gün insanların durumu nasıl olacaktır? O gün insanların başına geleceklerde Kur'an'da ayrıntılı bir şekilde anlatılmaktadır. Kıyamet günü yaşanacak korku o kadar dehşetlidir ki çocukları dahi ak saçlı ihtiyarlara çevirecek şiddettedir. Bu husus şöyle zikredilmektedir:

فَكَيْفَ تَتَّقُونَ إِنْ كَفَرْتُمْ يَوْمًا يَجْعَلُ الْوِلْدَانَ شِيبًا * السَّمَاءُ مُنْفَطِرٌ بِهِ كَانَ وَعْدُهُ مَفْعُولًا

*Peki, inkâr ederseniz, çocukları ak saçlı ihtiyarlara çevirecek o günden kendinizi nasıl koruyabileceksiniz?*³⁷⁰ Gökyüzünün parçalandığı, yeryüzünün şiddetle sarsıldığı o gün insanın hali de tasvir edilmektedir. Bu sahnede kâinattaki korku ile insandaki korku bir arada verilerek o günün dehşeti gözler önüne serilmektedir. İnsan bu sahneyi hayal ettikçe içine korku dolmakta ve kalbi titremektedir.³⁷¹

³⁶⁷ Tekvir, 81/1-13.

³⁶⁸ Kutup, *Kur'an'da Kıyamet Sahneleri*, s. 75.

³⁶⁹ Kutup, *Kur'an'da Kıyamet Sahneleri*, s.66.

³⁷⁰ Müzzemmil, 73/17.

³⁷¹ Kutup, *Kur'an'da Kıyamet Sahneleri*, s.66.

Sarsıntı o kadar şiddetlidir ki o gün insanların durumu Hac Sûresi'nde şöyle geçmektedir:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ إِنَّ زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ شَيْءٌ عَظِيمٌ * يَوْمَ تَرَوُنَّهَا تُذْهِلُ كُلُّ مَرْضِعَةٍ عَمَّا أَرْضَعَتْ وَتَضَعُ كُلُّ ذَاتِ حَمْلٍ حَمْلَهَا وَتَرَى النَّاسَ سُكَارَى وَمَا هُمْ بِسُكَارَى وَلَكِنَّ عَذَابَ اللَّهِ شَدِيدٌ

*Ey insanlar! Rabbinize karşı gelmekten sakının. Çünkü kıyamet sarsıntısı çok büyük bir şeydir. Onu göreceğiniz gün, her emzikli kadın emzirmekte olduğu çocuğundan vaz geçer ve her hamile kadın da karnındaki çocuğunu düşürür. İnsanları sarhoş görürsün; hâlbuki onlar sarhoş değildirler. Ne var ki Allah'ın azabı çok şiddetlidir.*³⁷² Kıyamet sarsıntısı o kadar şiddetlidir ki, çocuğunu emziren anne bu sarsıntının dehşetiyle yavrusunu terk eder, hamile kadınlar çocuklarını düşürür. Kıyametin dehşetinden insanlar sarhoş gibi oldukları için ne yapacaklarını, nereye gideceklerini bilemezler.

O gün insanların yaşayacağı korku gözlerine yansır:

وَلَا تَحْسَبَنَّ اللَّهَ غَافِلًا عَمَّا يَعْمَلُ الظَّالِمُونَ إِنَّمَا يُؤَخِّرُهُمْ لِيَوْمٍ تَشْخَصُ فِيهِ الْأَبْصَارُ * مُهْطِعِينَ مُقْنِعِي رُؤُسِهِمْ لَا يَرْتَدُّ إِلَيْهِمْ طَرْفُهُمْ وَأَفْئَدَتُهُمْ هَوَاءٌ

*Sakin, Allah'ı zalimlerin yaptıklarından habersiz sanma! Allah, onları ancak gözlerin dehşetle bakakalacağı bir güne erteliyor. O gün başlarını dikerek (çağırıldıkları yere doğru) koşarlar. Gözleri kendilerine bile dönmez, kalpleri de bomboştur.*³⁷³

Ve insan o gün kaçacağı ve sığınabileceği bir yer arar:

يَقُولُ الْإِنْسَانُ يَوْمَئِذٍ أَيْنَ الْمَفَرُّ

*O gün insan, "Kaçacak yer neresi!" diyecektir.*³⁷⁴

Kıyamet günün dehşetiyle insanlar kelebekler gibi sağa sola dağılırlar. Bu sahneler de Kur'ân-ı Kerim'de şöyle anlatılmaktadır:

³⁷² Hacc, 22/1-2

³⁷³ İbrahim, 14/42-43

³⁷⁴ Kıyamet, 75/10

يَوْمَ يَكُونُ النَّاسُ كَالْفَرَاشِ الْمَبْثُوثِ

*O gün insanlar, ateşin etrafını sarmış pervaneler gibi olur.*³⁷⁵ O günün dehşetiyle insanlar kabirlerinden çıkarken çekirge sürüleri gibidir:

خُشَّعًا أَبْصَارُهُمْ يَخْرُجُونَ مِنَ الْأَجْدَاثِ كَأَنَّهُمْ جَرَادٌ مُنتَشِرٌ

*O gün, gözleri düşmüş bir hâlde dağılmış çekirgeler gibi kabirlerden çıkarlar.*³⁷⁶

Yüce Allah hiçbir dostluğun ve alışverişin fayda vermediği o gün gelmeden dünyada iken gerekli hazırlığın yapılması emretmektedir:

قُلْ لِّلْعِبَادِ الَّذِينَ آمَنُوا يُقِيمُوا الصَّلَاةَ وَيُنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ سِرًّا وَعَلَانِيَةً مِّن قَبْلِ أَن يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا بَيْعَ فِيهِ وَلَا خِلَالٍ

*İnanan kullarıma söyle, namazı dosdoğru kılınlar, hiçbir alışveriş ve dostluğun bulunmadığı bir gün gelmeden önce kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden Allah yolunda gizlice ve açıktan harcasınlar.*³⁷⁷

Kimse kimseye faydasının olmadığı, herkesin kendi derdine düşeceği o gün; her nefis ancak kendi derdiyle meşgul olur. Kalabalığın ortasında tek başına kalır ve kendini kurtarmaya çalışır. Herkesin yaptığı için karşılığını tastamam aldığı o gün kimseye zerre kadar zulüm yapılmaz.³⁷⁸

يَوْمَ تَأْتِي كُلُّ نَفْسٍ تُجَادِلُ عَنْ نَفْسِهَا وَتُوْفَىٰ كُلُّ نَفْسٍ بِمَا عَمِلَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ

*Herkesin nefsi için mücadele ederek geleceği, kendilerine zulmedilmeksizin herkese yaptığı için karşılığının eksiksiz ödeneceği günü düşün.*³⁷⁹

İnsanın en yakınlarından dahi kaçacağı o günde, insan kendini kurtarmak için en yakınları da dâhil bütün insanları ve yeryüzünde bulunan her şeyi fidye olarak verip kendini kurtarmak isteyecektir:

³⁷⁵ Kari'a, 101/4

³⁷⁶ Kamer, 54/7.

³⁷⁷ İbrahim, 14/31; Ayrıca bkz. Duhan, 44/41; İnfitar, 82/17-19.

³⁷⁸ Kutup, Kur'an'da Kıyamet Sahneleri, s. 231.

³⁷⁹ Nahl, 16/111.

وَلَا يَسْأَلُ حَمِيمٌ حَمِيمًا يُبْصِرُونَهُمْ يَوْمَ الْمُجْرِمِ لَوْ يَفْتَدِي مِنْ عَذَابٍ يَوْمَئِذٍ بَيْنَهُمْ صَاحِبَتُهُ وَأَخِيهِ
وَفَصِيلَتُهُ الَّتِي تُفْرِيه وَمَنْ فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا ثُمَّ يُنْجِيهِ

(O gün) hiçbir samimi dost, dostunu sormaz. Birbirlerine gösterilirler. Günahkâr kimse ister ki, o günün azabından kurtulmak için oğullarını, karısını, kardeşini, kendisini koruyup barındıran tüm ailesini ve yeryüzünde bulunanların hepsini fidye olarak versin de, kendisini kurtarsın.³⁸⁰

Neredeyse kulak zarını yırtacak bir ses tonuna sahip “sâhha” kişinin en yakınlarından kaçıp kurtulmaya çalışacağı sahnede yayılmaktadır. Ve oluşturduğu korkuyla kişi en yakınlarından kaçmaya başlar. Böylece herkes kendisiyle baş başa kalır. O gün herkesin kendine yetecek derdi vardır.³⁸¹

فَإِذَا جَاءَتِ الصَّاحَّةُ * يَوْمَ يَفِرُّ الْمَرْءُ مِنْ أَخِيهِ * وَأُمِّهِ وَأَبِيهِ * وَصَاحِبَتِهِ وَبَنِيهِ
* لِكُلِّ امْرِئٍ مِنْهُمْ يَوْمَئِذٍ شَأْنٌ يُغْنِيهِ

Kişinin kardeşinden, annesinden, babasından, eşinden ve çocuklarından kaçacağı gün kulakları sağır edercesine şiddetli ses geldiği vakit, işte o gün onlardan herkesin kendini meşgul edecek bir işi vardır.³⁸²

Bu sahnelerde gelmesi muhakkak olan o günde, yakınlık ve sevginin derecelerine göre kişinin kendisine en yakın olan kardeşinden, annesinden, babasından, eşinden ve çocuklarından kaçacağı tasvir edilerek, kıyametin dehşeti anlatılmaktadır. O gün herkesin işi başından aşkın olduğundan, başkalarını düşünme ve yardımcı olmaya imkânı olmaz. İnsanlar kendilerine karşı vazifelerini yapmayan en yakınlarının yakasına yapışır.³⁸³

O gün ki orada bütün bağlar ve akrabalık ilişkileri kopar, dünyada aşına olan yakın akrabalar arasında hatta bunların en yakını olan baba ile oğul arasındaki yardımlaşma ortadan kalkar. Kimse bir başkası için bir şey yapmaz, yapamaz.³⁸⁴

³⁸⁰ Mearic, 70/10-14

³⁸¹ Kutup, Kur'an'da Kıyamet Sahneleri, s. 82.

³⁸² Abese, 80/33-37.

³⁸³ İmâm Nevevî, Riyâzüs-Sâlihîn, (Tercüme ve Şerh: M. Yaşar Kandemir vd.), III, 40.

³⁸⁴ Kutup, Kur'an'da Kıyamet Sahneleri, s. 190.

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ وَآخِشُوا يَوْمًا لَا يَجْزِي وَالِدٌ عَنْ وَلَدِهِ وَلَا مَوْلُودٌ هُوَ جَازٍ عَنْ وَالِدِهِ شَيْئًا إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ فَلَا تَغُرَّنَّكُمُ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا وَلَا يَغُرَّنَّكُم بِاللَّهِ الْغُرُورُ

*Ey İnsanlar! Rabbinize karşı gelmekten sakının. Ne babanın evlâdı, ne evlâdın babası nâmına bir şey ödeyemeyeceği günden çekinin. Bilin ki, Allah'ın verdiği söz gerçektir. Sakın dünya hayatı sizi aldatmasın ve şeytan, Allah'ın affına güvendirerek sizi kandırmasın.*³⁸⁵

Dünyada yaşarken âhiretin olmadığını düşünerek secde davetini reddeden kâfirlerin kıyametin dehşetinden korkuya kapılarak secde edememelerini canlı bir şekilde tasvir edilmektedir. Bu sahnede güçleri yeterken yapmadıkları şey, zillete maruz kalarak, kınama ve azarlama ile karşı karşıya kaldıkları bir anda hissettikleri korku anlatılmaktadır.³⁸⁶

يَوْمَ يُكْشَفُ عَنْ سَاقٍ وَيُدْعَوْنَ إِلَى السُّجُودِ فَلَا يَسْتَطِيعُونَ * خَاشِعَةً أَبْصَارُهُمْ تَرْهُفُهُمْ ذِلَّةٌ وَقَدْ كَانُوا يُدْعَوْنَ إِلَى السُّجُودِ وَهُمْ سَالِمُونَ

*Baldırların açılacağı (işlerin zorlaşacağı) ve kâfirlerin secdeye çağrılıp da gözleri düşmüş ve kendilerini zillet kaplamış bir hâlde buna güç yetiremeyecekleri günü (Kıyamet gününü) düşün. Hâlbuki onlar sağlıklarında secde etmeye çağrılıyorlar (ve buna yanaşmıyorlar)di.*³⁸⁷

Bütün dehşetiyle gökyüzünde ve yeryüzünde kıyamet yaşanmış, kâinat yok edilmiş ve içindeki bütün insanların canları yeni bir hayat için alınmıştır. Yeniden diriliş için beklemektedirler. Artık insanlar berzah âlemi ile karşı karşıyadır.

3.2.3. Berzah

Berzah sözlükte “iki şey arasındaki engel ve sınır, iki şey arasında mahsur kalmak” anlamına gelmektedir.³⁸⁸ Terim olarak “ölümle başlayıp yeniden diriltilmeye kadar sürecek olan ara dönem, dünya ile âhiret arasındaki âlem ve kabir hayatı için kullanılır.”³⁸⁹ Berzah

³⁸⁵ Lokman, 31/33.

³⁸⁶ Kutup, *Kur'an'da Kıyamet Sahneleri*, s. 64.

³⁸⁷ Kalem, 68/42-43.

³⁸⁸ İsfehani, *el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'ân*, “b-r-z-h” md., s. 118.

³⁸⁹ Cüneyt Gökçe, “Berzah” md., *DİA*, V, 525.

kelimesi Kur’ân’ı Kerim’de iki âyette “tatlı ve tuzlu denizler arasındaki engel” anlamında kullanılmaktadır:

وَهُوَ الَّذِي مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ هَذَا عَذْبٌ فُرَاتٌ وَهَذَا مِلْحٌ أُجَاجٌ وَجَعَلَ بَيْنَهُمَا بَرْزَخًا وَحِجْرًا مَحْجُورًا

“O, birinin suyu lezzetli ve tatlı, diğerininki tuzlu ve acı olan iki denizi salıverip aralarına da görünmez bir perde ve karışmalarını önleyici bir engel koyandır.”³⁹⁰

مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ يَلْتَقِيَانِ * بَيْنَهُمَا بَرْزَخٌ لَا يَبْغِيَانِ

“(Suları acı ve tatlı olan) iki denizi salıvermiştir; birbirine kavuşuyorlar. (Fakat) aralarında bir engel vardır, birbirine geçip karışmıyorlar.”³⁹¹

Mü’minun Sûresi’nde ölen kimsenin tekrar dünyaya dönmek isteyeceği ancak ölüm ile diriliş günü arasında bir berzah olduğu belirtilmektedir ki bu ayette berzah “ölümle başlayıp yeniden diriltilmeye kadar sürecek olan ara dönem” anlamıyla kullanılmıştır:

حَتَّىٰ إِذَا جَاءَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قَالَ رَبِّ ارْجِعُونِ * لَعَلِّي أَعْمَلُ صَالِحًا فِيمَا تَرَكْتُ كَلَّا إِنَّهَا كَلِمَةٌ هُوَ قَائِلُهَا

وَمِنْ وَرَائِهِمْ بَرْزَخٌ إِلَى يَوْمِ يُبْعَثُونَ

“Nihâyet onlardan birine ölüm gelince, "Rabbim! Beni dünyaya geri gönderiniz ki, terk ettiğim dünyada salih bir amel yapayım" der. Hayır! Bu, sadece onun söylediği (boş) bir sözden ibarettir. Onların arkasında, tekrar dirilecekleri güne kadar (devam edecek, dönmelerine engel) bir perde (berzah) vardır.”³⁹²

Nakledildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.s.)’e sûr’a iki üfleyiş arasındaki berzah âleminin ne kadar süreceği sorulmuş o da “kırk” diye cevap vermiştir. Râvî ise burada yıl mı, ay mı, gün mü kastedildiğini sormadığını ifade etmiştir.³⁹³ Gazzâlî bu berzah âleminin süresinin kırk yıl olacağını nakleder.³⁹⁴ Berzah hayatı sûr’a ikinci üfleyiş ile sona erer ve ba’s yani yeniden diriliş aşaması başlar.

³⁹⁰ Furkan, 25/53.

³⁹¹ Rahman, 55/19-20.

³⁹² Mü’minun, 23/99-100.

³⁹³ Buhârî, *Tefsiru’l-Kur’an*, 39,78; Müslim, *Fiten*, 28.

³⁹⁴ Gazzâlî, *Ölüm ve Sonrası*, s. 168.

3.2.4. Sûr'a İkinci Üfürölüş

Birinci sûr sesi dünya hayatının sonu iken, ikinci sûr ise sesi âhiret hayatının başlangıcıdır. Sûr'a ikinci üfürölmeyle kabirlerden kalkış başlar. Korku içerisinde mezarlarından kalkan insanlar, en yakınlarından dahi kaçmaya çalışır. Zira o gün herkesin derdi kendine yetecektir. Hesap vermek için Rabbin huzuruna toplanma başlar. Sûr sesini ikinci kez duyan insanlar özellikle de kâfirler o gün korku içindedir. Bu hususlar âyetlerde şöyle geçmektedir:

يَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ وَنَحْشُرُ الْمُجْرِمِينَ يَوْمَئِذٍ زُرْقًا

*Sûra üfleneceği gün, Biz suçlu kâfirleri, gözleri (korku ve heyecandan) gömgök vaziyette haşredip toplayacağız.*³⁹⁵

يَوْمَ يَسْمَعُونَ الصَّيْحَةَ بِالْحَقِّ ذَلِكَ يَوْمُ الْخُرُوجِ

*O gün insanlar hakka çağıran o korkunç sesi işiteceklerdir. İşte bu, (kabirlerden) çıkış günüdür.*³⁹⁶ Birinci sûr ile can veren insanlar, ikinci sûr sesini duyunca kabirlerinden kalkıp Allah'ın huzuruna sevk edilmeyi beklerler:

وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَصَعِقَ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ إِلَّا مَنْ شَاءَ اللَّهُ ثُمَّ نُفِخَ فِيهِ أُخْرَىٰ فَإِذَا هُمْ قِيَامٌ يَنْظُرُونَ

*Sûr'a üflenir ve Allah'ın dilediği kimseler dışında göklerdeki herkes ve yerdeki herkes ölür. Sonra ona bir daha üflenir, bir de bakarsın onlar kalkmış bekliyorlar.*³⁹⁷

وَيَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ فَفَزِعَ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ إِلَّا مَنْ شَاءَ اللَّهُ وَكُلُّ أَتَوِّهِ دَاخِرِينَ

*Gün gelecek sûra üflenecek, Allah'ın dilediği dışında, göklerde ve yerde olan herkes müthiş bir korkuya kapılacak. Hepsi boynu bükük vaziyette O'nun huzuruna varacaklar.*³⁹⁸

Sur'a ikinci üfürüşle insanlar korku içinde kıyam etmiş ve ba's gerçekleşmiş ve akın akın Allah'ın huzuruna gidiş başlamıştır.

³⁹⁵ Taha, 20/102.

³⁹⁶ Kaf, 50/42.

³⁹⁷ Zümer, 39/68.

³⁹⁸ Neml, 27/87; Ayrıca bkz. Kehf, 18/99; Yasin, 36/50-51

3.2.5. Ba's

Sözlükte “birini kaldırıp harekete geçirmek, uykudan uyandırmak, diriltmek” gibi mânalara gelen ba's kelimesi, genel olarak “Allah'ın herhangi bir şeyi yoktan var etmesi, Hz.İsâ gibi bazı peygamberlerin ölüleri diriltme mûcizesi, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in düzenlediği en çok üç kişilik askerî müfreze” gibi ıstılahî mânaları yanında yaygın olarak, “kıyamet gününde Allah'ın âhiret hayatını başlatmak üzere ölüleri yeniden canlandırması, onları kabirlerinden çıkararak diriltmesi” anlamında kullanılır.³⁹⁹ Bir başka deyişle kıyametin kopuşundan sonra âhiret hayatını yaşayacak varlıkların yeniden ortaya çıkışlarını, ruhların tekrar bedenlendirilmelerini ifade eder.⁴⁰⁰

Rağıp el-İsfahanî ba'sı; beşerî ve ilahî olmak üzere ikiye ayırır. Beşerî ba's; deveyi gütmek ve bir insanı bir iş için bir yere göndermek gibi anlamlara gelirken; ilahî ba's ise ikiye ayrılır. Birisi şahısları, cinsleri ve türleri yoktan var etmektir. Bu sadece yüce Allah'a mahsustur, kimsenin buna gücü yetmez. İkincisi ise ölüleri diriltmektir ki bu da sadece Allah'a mahsus olmakla beraber Hz. İsa ve bazı Allah dostlarının da hususiyetleri olmuştur.⁴⁰¹

Kıyamet hallerinden olan ba's Kur'ân, sünnet ve icmâ ile sabit olup, Cibril hadisinde de geçtiği üzere iman esaslarından biridir, bunu inkâr eden dinden çıkmış kabul edilir.⁴⁰² Kur'ân'da kıyamet günü kabirlerin açılacağı⁴⁰³, yeryüzünün içindekileri dışarıya atacağı⁴⁰⁴ ve Allah'ın yerden ot bitirir gibi insanları tekrar dirilterek topraktan çıkaracağı⁴⁰⁵ bildirilmiştir. Ehl-i sünnet'e göre ba's kesin nasslarla sabit olduğu gibi aklen de mümkündür. Mu'tezile ise mü'mine mükâfat, kâfire ceza vermenin Allah'a vâcip olduğu şeklindeki temel görüşünden hareketle ba'sı mümkün olmanın ötesinde aklen zorunlu görmüştür. Şîa'nın konu ile ilgili görüşü Ehl-i sünnetin görüşünden farklı değildir. Mansûriyye ve Cenâhiyye gibi bazı İslâm dışı fırkalar ise ba'sı inkâr etmişlerdir.⁴⁰⁶

³⁹⁹ Yusuf Şevki Yavuz, “Ba's” md., *DİA*, V, 98-100.

⁴⁰⁰ Bebek, “Maturidî'nin Kelam Sisteminde Ahiret İnancı”, s. 19.

⁴⁰¹ İsfahânî, *el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'ân*, “B-'a-s”md., s. 132.

⁴⁰² Buhârî, “İmân”, 37.

⁴⁰³ İnfitâr, 82/4.

⁴⁰⁴ Zilzâl, 99/2.

⁴⁰⁵ Nûh, 71/17-18.

⁴⁰⁶ Yavuz, “Ba's” md., *DİA*, V, 98-100.

Ba's ile ilgili sahnelere baktığımızda, sûr'a birinci üflemenin ardından Allah'ın diledikleri müstesna bütün canlıların yok olacağı, ikinci üfleme üzerine de ba's hadisesinin gerçekleşeceği anlatılır. Ölmüş bütün yaratıkların yeniden canlanarak belli bir hedefe doğru koşuyormuş gibi Rablerinin huzuruna çıkacakları ve dirilişin, gerçeği öğrenme ve amellerin karşılığını görme hikmetine bağlı olduğu vurgulanır:

وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَصَعِقَ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ إِلَّا مَنْ شَاءَ اللَّهُ ثُمَّ نُفِخَ فِيهِ أُخْرَىٰ فَإِذَا هُمْ قِيَامٌ
يَنْظُرُونَ

*Sûr'a üflenir ve Allah'ın dilediği kimseler dışında göklerdeki herkes ve yerdeki herkes ölür. Sonra ona bir daha üflenir, bir de bakarsın onlar kalkmış bekliyorlar.*⁴⁰⁷

İkinci sûr sesi ile kabirlerinden kalkan insanlar, yaptıklarının kendilerine tek tek bildirilmesi ve bunun sonucunda mükâfat ve cezalarını almak üzere Allah'ın huzuruna sevk edilirler:

زَعَمَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنْ لَنْ يُبْعَثُوا قُلْ بَلَىٰ وَرَبِّي لَتُبْعَثُنَّ ثُمَّ لَتُنَبَّؤُنَّ بِمَا عَمِلْتُمْ وَذَلِكِ عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ

*Kâfirler öldükten sonra diriltilmeyeceklerini iddia ettiler. De ki: “Hayır! Rabbim hakkı için, elbette diriltileceksiniz, yaptıklarınız size tek tek bildirilecek (ve karşılığı verilecektir). Bu, Allah'a göre pek kolaydır.”*⁴⁰⁸

“Yevmü'l-ba's”⁴⁰⁹ ve “yevmü'l-hurûc”⁴¹⁰ ismi de verilen o günde insanlar arasındaki soy yakınlığının fayda vermeyeceği, herkesin kendi derdine düşeceği ve bu yüzden kişinin kardeşinden, anne baba, eş ve çocuklarından kaçacağı, kimsenin birbirine bir şey sormayacağı, herkesin tek başına muhatap alınıp sorumlu tutulacağı, bazı yüzlerin ak, bazılarının kara olacağı şeklinde ba's ile ilgili sahneler Kur'ân'da ayrıntılı bir şekilde zikredilmektedir:

فَإِذَا جَاءَتِ الصَّاحَّةُ * يَوْمَ يَفِرُّ الْمَرْءُ مِنْ أَخِيهِ * وَأُمُّهُ وَأَبِيهِ * وَصَاحِبَتِهِ وَبَنِيهِ

* لِكُلِّ امْرَأٍ مِنْهُمْ يَوْمَئِذٍ شَأْنٌ يُغْنِيهِ

⁴⁰⁷ Zümer, 39/68; Ayrıca bkz. Mearic, 70/43; Yasin, 36/51.

⁴⁰⁸ Tegabun, 64/7.

⁴⁰⁹ Rûm, 30/56.

⁴¹⁰ Kaf, 50/42.

“Kişinin kardeşinden, annesinden, babasından, eşinden ve çocuklarından kaçacağı gün kulakları sağır edercesine şiddetli ses geldiği vakit, işte o gün onlardan herkesin kendini meşgul edecek bir işi vardır.”⁴¹¹ Bir başka âyette ise şöyle buyrulmaktadır:

فَإِذَا نُفِخَ فِي الصُّورِ فَلَا أَنْسَابَ بَيْنَهُمْ يَوْمَئِذٍ وَلَا يَتَسَاءَلُونَ

Sûra üflendiği zaman, o gün artık ne aralarındaki akraba tutkunluğu bir fayda verir, ne de kişi bir başkasının halini sormayı hatırından geçirir.⁴¹²

Yeniden dirilişin nasıl gerçekleşeceği ile ilgili olarak Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “Allah gökten bir (hayat) suyu indirir ve bu sayede ölümler, bitkinin yerden bitişi gibi kabirlerinden çıkarlar. İnsan cesedi bütünüyle çürüyüp yok olur, ancak acbü’z-zeneb⁴¹³ müstesna, insanlar bundan yaratılır”.⁴¹⁴ Hadiste zikredildiği üzere insandaki acbü’z-zeneb adı verilen ve hiçbir zaman çürüyüp yok olmayan bedene ait maddî unsurların gökten inecek bir nevi hayat suyu sayesinde bir anda canlanmasıyla gerçekleşecek ve insan kabirden veya acbü’z-zenebin bulunduğu yerden bir bitkinin topraktan çıkışı gibi süratle canlanıp ortaya çıkacaktır. İbn Kesîr’in naklettiği bir hadiste, İsrâfîl’in sûra ikinci defa üflemesinden sonra göklerle yeryüzü arasında bulunan ruhların kabirlerdeki cesetlere gireceği ve dirilişin böylece gerçekleşeceği anlatılır.⁴¹⁵ Kıyamet tasvirleriyle ilgili hadislerde kabirden ilk defa Hz. Muhammed (s.a.s)’in kalkacağı ve organları teşekkül etmiş düşük çocuklar dâhil bütün insanların dirileceği bildirilir.⁴¹⁶ Ayrıca ba’s sırasında kişilerin çıplak, tüysüz, sünnetsiz, sağlıklı ve otuz yaşlarında olacakları belirtilir.⁴¹⁷ Ebû Dâvûd ise insanların ölümleri sırasında giyinmiş oldukları elbiselere bürünmüş olarak diriltileceklerini ifade eden bir hadis nakleder.⁴¹⁸ Fakat Müslim’deki, “Her kul öldüğü hal üzere dirilitilir”⁴¹⁹ hadisi dikkate alınarak Ebû Dâvûd’un rivâyetindeki “elbise” kelimesi “iman ve amel elbisesi” anlamında te’vil edilmiştir.⁴²⁰

⁴¹¹ Abese, 80/33-37.

⁴¹² Mü’minun, 23/101.

⁴¹³ İnsanın ilk yaratılışında ve öldükten sonraki dirilişinde bedenin özünü oluşturduğu kabul edilen madde. bkz. Yusuf Şevki Yavuz, “Acbü’z-zeneb” md., *DİA*, I, 319.

⁴¹⁴ Buhârî, *Tefsîr*, 39/3, 78/1; Müslim, *Fiten*, 141; İbn Mâce, *Zühd*, 32.

⁴¹⁵ İbn Kesir, *en-Nihâye*, I, 241.

⁴¹⁶ Buhârî, *Tefsîr*, 39/3; İbn Mâce, *Cenâiz*, 58

⁴¹⁷ Müsned, V, 232; Buhârî, *Rikak*, 45; Müslim, *Cennet*, 55-59; Nesâî, *Cenâiz*, 118

⁴¹⁸ Ebu Davud, *Cenâiz*, 18.

⁴¹⁹ Müslim, *Cennet*, 83.

⁴²⁰ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ani’l-Azim*, I, 269.

Ba'sın cismanî mi ruhanî mi olacağıyla ilgili farklı görüşler vardır. İslam filozofları ma'dumun iadesinin imkânsız olacağını düşündüklerinden yeniden dirilişin ruhanî olacağını söylerler. Onlara göre âyet ve hadislerde geçen cismanî tasvirler insana âhiret hayatıyla ilgili gerçekleri daha kolay anlatmak, onu iyiliğe teşvik etmek ve kötülükten vazgeçirmek için başvurulmuş sembolik anlatımlardır. Ayrıca Hz. Peygamber (s.a.s.), Allah Teala'nın: "*Salih kullarıma ne gözün gördüğü, ne kulağın duyduğu bir (cennet) yurdu hazırladım.*" buyurduğunu söylemiştir. Onlara göre âhiret nimetleri beş duyuya hitap eden şeyler değildir ve eğer âhiret cismânî olsaydı oranın nimetlerinin hisleri aşan bir mahiyette olduğu belirtilmezdi. Bu yüzden ibadetlerde ve amellerde dış görünüş ve bedene ait şeyler bu dünyada kalır, ibadetlerin manasını oluşturan niyet, ihlâs, saygı, takva ve marifet duygusu âhirete taşınır. Maturidî, Halimî, Debusî ve Gazzâlî gibi Ehl-i sünnet âlimleri ise Allah'ın kudretine sınırlama getirilemeyeceği ve ma'dumun iadesinin mümkün olduğunu düşündüklerinden cismanî dirilişi kabul etmişlerdir.⁴²¹

İslâm filozoflarının bu görüşünü kelâmcılar "eczâ-i asliyye" formülüyle cevaplandırmışlardır. Buna göre her canlının bedeni doğumundan ölümüne kadar sürekli değişikliğe uğrasa da değişmeyen bazı aslî parçalar mevcuttur. İşte kıyamet gününde canlının bedeni onun bu aslî cüzlerinden meydana getirilecektir. Şu halde fazlalıkların çürüyüp yok olması, toprağa karışması, hatta başka bir canlının bedenine intikal etmesi yeniden diriliş için bir problem teşkil etmez. Diriliş olayının gerçekleşmesi için dünyadaki bedene ait çürümüş parçaların aynen iade edilmesi de gerekli değildir. Organların kendisinden teşekkül ettiği aslî unsurun mevcut oluşu yeterlidir. Nitekim dünyadaki beden de devamlı olarak yenilenmekte ve değişmektedir."⁴²²

Ba's ile ilgili âyetlere baktığımızda yeniden dirilişin cismanî olacağı anlaşılmaktadır. Nitekim ölüp toprağa karıştıktan sonra dirileceklerini akıllarına sığdıramayan inkârcılara,

قَدْ عَلِمْنَا مَا تَنْقُصُ الْأَرْضُ مِنْهُمْ وَعِنْدَنَا كِتَابٌ حَفِيظٌ

⁴²¹ Mustafa Ünverdi, "Yeniden Dirilişin Keyfiyeti Açısından Organ Nakli", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, XV/1, s. 51.

⁴²² Yusuf Şevki Yavuz, "Ba's" md., *DİA*, V, 98-100.

“Biz toprağın onlardan yiyip tükettiklerini de, geride bıraktıklarını da çok iyi biliriz, katımızda her şeyi muhafaza eden bir kitap vardır”⁴²³ şeklinde cevap verilmiş; çürümüş kemikleri göstererek, “Bunları kim diriltebilir?”⁴²⁴ diyenlere, “Onları ilk defa yaratan diriltecektir”⁴²⁵ buyrulmak suretiyle kemiklerin dirilmesi ba’s kapsamında gösterilmiş, böylece dirilişin cismanî olacağı vurgulanmıştır. Ayrıca cennet ve cehenneme, cennet ehli ve onlara verilecek nimetlere, cehennem halkı ve onlara uygulanacak azaba dair birçok âyet ve hadiste yer alan tasvirler âhiret hayatının cismanî olacağını, yani ruh ile bedenin birleşmesiyle kurulup devam edeceğini açıkça göstermektedir. Bu kadar açık ve kesin nassları te’vil edip âhiret hayatının sadece ruhanî olduğunu iddia etmek, tutarlı te’vil çeşitlerinin hiçbirisiyle bağdaşmaz. Bu sebeptendir ki Gazzâlî bu tür te’villeri inkârla eşit tutmuş ve buna taraftar olan filozofları tekfîr etmiştir.⁴²⁶ Ehl-i sünnet, Mu‘tezile ve Şîa yeniden dirilişin cismanîliğini kabul ederler. Bunu imkânsız görenlere Kur’ân, spermanın uygun ortamda gelişmesini tamamlayarak güçlü, güzel endamlı, akıllı ve mükemmel bir varlık haline gelinceye kadar geçirdiği gelişme sürecini, aynı şekilde kupkuru ve ölü toprağın yağmur suyuyla canlanmasını ve çeşit çeşit bitkilerle bezenmesini örnek vererek yeniden dirilmenin mümkün olduğunu Hac Sûresi beşinci âyet ile açıklamaktadır:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِن كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِّنَ الْبُعْثِ فَإِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِّن تُّرَابٍ ثُمَّ مِّن نُّطْفَةٍ ثُمَّ مِّن عَلَقَةٍ ثُمَّ مِّن مُّضْغَةٍ مُّخَلَّقَةٍ وَغَيْرِ مُخَلَّقَةٍ لِّنُبَيِّنَ لَكُمْ وَنُقَرُّ فِي الْأَرْحَامِ مَا نَشَاءُ إِلَىٰ آجَلٍ مُّسَمًّى ثُمَّ نُخْرِجُكُمْ طِفْلًا ثُمَّ لِتَبْلُغُوا أَشَدَّكُمْ وَمِنْكُمْ مَّن يُّتَوَفَّىٰ وَمِنْكُمْ مَّن يُرَدُّ إِلَىٰ أَرْدَلِ الْعُمُرِ لِكَيْلَا يَعْلَمَ مِن بَعْدِ عِلْمٍ شَيْئًا وَتَرَى الْأَرْضَ هَامِدَةً فَإِذَا أَنزَلْنَا عَلَيْهَا الْمَاءَ اهْتَزَّتْ وَرَبَتْ وَأَنْبَتَتْ مِن كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ

“Ey insanlar! Eğer yeniden dirilmekten şüphede iseniz, şunu bilin ki, biz sizi topraktan, sonra nutfeden, sonra alakadan (aşılanmış yumurtadan), sonra uzuvları (önce) belirsiz, (sonra) belirlenmiş canlı et parçasından (uzuvları zamanla oluşan ceninden) yarattık ki size (kudretimizi) gösterelim. Ve dilediğimizi, belirlenmiş bir süreye kadar rahimlerde bekletiriz; sonra sizi bir bebek olarak dışarı çıkarırız. Sonra güçlü çağınıza ulaşmanız için (sizi büyütürüz). İçinizden kimi vefat eder; yine içinizden kimi de ömrün en

⁴²³ Kaf, 50/4.

⁴²⁴ Yasin, 36/78.

⁴²⁵ Yasin, 36/79.

⁴²⁶ Gazzâlî, *Tehâfütü'l-felâsife*, s. 84-90.

verimsiz çağına kadar götürülür; ta ki bilen bir kimse olduktan sonra bir şey bilmez hale gelsin. Sen, yeryüzünü de kupkuru ve ölü bir halde görürsün; fakat biz, üzerine yağmur indirdiğimizde o, kıpırdanır, kabarır ve her çeşitten (veya çiftten) iç açıcı bitkiler verir.”⁴²⁷

Gazzâlî’ye göre yeniden dirilme hakkındaki şüpheler, bu dünyadaki benzer olayların mahiyetini iyi kavrayamamaktan ileri gelmektedir. Nitekim canlıların üremesi ve ceninin oluşumu hakkında bilgi sahibi olmayan bir kimseye, insan gibi yüksek bir varlığın nutfe denilen bayağı bir nesneden yaratıldığı söylenecek olsa bunu kabul etmekte güçlük çekecektir. Şu halde canlıların hayata geliş biçimi dikkatle düşünüldüğü takdirde ilk yaratılışın ba’s denilen ikinci yaratılıştan daha şaşırtıcı olduğu kolaylıkla anlaşılabacaktır.⁴²⁸ Esasen ölümlerin diriltiğinde önemli olan husus bunu gerçekleştirecek bir gücün bulunmasıdır. Sonsuz kudret sahibi yaratıcının varlığına inanıldığı takdirde ba’sın imkânsızlığı görüşü tamamen geçersiz kalır.

Özetle İslâm filozoflarından İbn Sînâ ile İbn Rüşd haşrin sadece ruhanî olacağını savunurken; İslâm âlimleri ise haşrin cismanî-ruhanî olacağı görüşündedir. Kıyameti tasvir eden âyet ve hadislerde insanların göz, yüz, baş, ayak gibi organlarından bahsedilmesi, cennet ve cehennem hayatıyla ilgili olarak ancak bedenle yerine getirilebilecek fonksiyonlardan söz edilmesi, haşrin cismanî olarak gerçekleşeceğine ilişkin açık delillerdir. Bu cismanî tasvirlerin sembolik ifadeler şeklinde kabul edilmesi, bâtinî yöntemi andıran aşırı bir te’vil olur ki bunun vahyin amacıyla bağdaştırılması mümkün görünmemektedir. Nasslarda yer alan ifadelerle hem etkili bir tasvir yapılmak hem de âhiretin tıpa tıp dünyaya benzemediği anlatılmak istenmiştir.⁴²⁹

Çağımızda ortaya çıkan ve canlıdaki fizyolojik ve psikolojik bütün özelliklerin “gen” adı verilen çok küçük bir parçada bulunduğunu keşfeden genetiğin verileri kelâmcıların görüşüyle büyük bir uygunluk arzetmektedir. Genetiğin bu keşfi aynı zamanda, hazırlanacak uygun fizikî şartlar içinde, insanların acbû’z-zenebden diriltileceklerini bildiren hadisleri de teyit eder mahiyettedir.

⁴²⁷ Hac, 22/5.

⁴²⁸ Gazzâlî, *İhya-u Ulumu’d-Din*, IV, 511

⁴²⁹ Süleyman Toprak, “Haşir” md., *DİA*, XVI, 416-417.

3.2.6. Haşr

Haşr; sözlükte “bir topluluğu yerinden çıkarmak ve onları savaş vs. sebeplerle sürmek demektir.”⁴³⁰ Terim olarak ise haşr “kıyamet gününde yeniden diriltilen bütün varlıkların hesaba çekilmek üzere bir meydana sevk edilip toplanmasını” ifade eder. Toplanılacak yere mahşer, mevkıf veya arasât denir. Buna göre haşr, kıyamet halleri arasında ba’stan sonraki merhaleyi oluşturur. Bütün ümmetler kendi peygamberinin önderliğinde haşredileceği, en önde de ümmetiyle birlikte Hz. Muhammed (s.a.s.) bulunacağı için ona “Hâşir” adı da verilmiştir.⁴³¹

Kıyamet günü de insanlar toplanıp bir araya getirileceğinden “Haşr Günü” olarak da adlandırılmıştır. Bu toplanma âyetlerde şöyle geçmektedir:

وَيَوْمَ نُسَيِّرُ الْجِبَالَ وَتَرَى الْأَرْضَ بَارِزَةً وَحَشَرْنَاهُمْ فَلَمْ نُغَادِرْ مِنْهُمْ أَحَدًا

*(Düşün) o günü ki, dağları yerinden götürürüz ve yeryüzünün çırılçıplak olduğunu görürsün. Hiçbirini bırakmaksızın onları (tüm ölüleri) mahşerde toplamış olacağız.*⁴³²

Kur’ân-ı Kerîm’de haşr, biri “dünyadaki sürgün” mânasında olmak üzere iki defa geçmekte, ayrıca aynı kökten türeyen isim ve fiil şeklindeki müştakları da kırk bir âyette yer almaktadır.⁴³³ Bunların büyük bir kısmında âhiretteki haşrın tasviri yapılır. Kur’ân’ın, ancak Rableri huzurunda toplanacaklarından korkanlara fayda vereceği hususuna da işaret edilen bu âyetlerde belirtildiğine göre başta insanlar ve cinler olmak üzere şeytanlar, melekler, hatta tapınılan putlar bile hesaba çekilmek için haşredilecektir.⁴³⁴ Yeryüzü yarılacak, insanlar süratle kabirlerinden çıkarak çekirgeler gibi kendilerini çağırana doğru koşacaklar;⁴³⁵ herkesin yanında biri ameline şahitlik etmek diğeri de onu mahşere götürmekle görevli iki melek bulunacaktır.⁴³⁶ İlâhî buyruklara isyan etmekten sakınan müttakîler, Rahmânın huzuruna süvari elçiler ve konuklar gibi yüzleri parlak ve sevinçli durumda haşredilirken kâfirler, zalimler ve Kur’ân’dan yüz çeviren mücrimler gözleri korkudan göğermiş, zincire vurulup katrandan gömlek giydirilmiş, kederli ve kara

⁴³⁰ İsfahânî, *el-Müfredât fî Ğaribi’l-Kur’ân*, ‘h-ş-r’ md., s. 237.

⁴³¹ Toprak, “Haşr” md., *DİA*, XVI, 416-417; Bkz. İbn Manzur, *Lisanu’l Arab*, ‘H-ş-r’ md., IV, 190.

⁴³² Kehf, 18/47.

⁴³³ M. F. Abdalbaki, *el-Mu’cemu’l-Müfehres li Elfâzi’l-Kur’âni’l-Kerîm*, “haşr” md., s. 205.

⁴³⁴ Âl-i İmrân, 3/158; el-En‘âm, 6/51, 72, 128; Sebe, 34/40; Ahkaf 46/6.

⁴³⁵ Kaf, 50/44; Kamer, 54/7-8.

⁴³⁶ Kaf, 50/21.

yüzlerini ateş bürümüş olarak kör, sağır ve yüzükoyun bir şekilde cehennem yoluna sevkedilecekler, hesap vermeleri için cehennemin etrafında diz çöktürülmüş bir halde bekletilecekler sonunda da cehenneme atılacaklardır.⁴³⁷

Haşr kelimesi hem insan hem de diğer varlıkların toplulukları için kullanılır.⁴³⁸ Kur'ân-ı Kerîm'de haşr kavramı hayvanlara da nisbet edilmiştir.⁴³⁹ Bu tür âyetlerle aynı konuya dair hadislerin yorumunu yapan âlimlerin bir kısmı hayvanlara izâfe edilen haşrın ölümden ibaret olduğunu, hayvanların ölüm sonrasında bir hayatı ve sorumluluğunun bulunmadığını söylerken bazıları daha çok kelimenin genel sözlük anlamından ve bir kısım rivâyetlerden hareketle hayvanların da kıyamette diriltilmesini mümkün görmüşlerdir. Ancak hayvanların yükümlü ve sorumlu olmadığı, ayrıca hesaba sığmayacak kadar çok olan hayvanların haşr edilmesinin hikmetten uzak görünmesi gerçeği karşısında İbn Abbas'ın da yer aldığı birinci gruptaki âlimlerin fikri daha isabetli görünmektedir.⁴⁴⁰

Haşr kelimesi, Tekvir Sûresi'nde vahşi hayvanların toplanması manasında kullanılır: وَإِذَا الْوُحُوشُ حُشِرَتْ: “*Vahşi hayvanlar toplandığı zaman..*”⁴⁴¹ Gazzâlî bu âyetten hareketle o gün bütün hayvanatın günahları olmamasına rağmen sûr'un çıkardığı sesin dehşetiyle mahşer meydanına toplanacağını söyler.⁴⁴² Vuhûş, vahşi hayvanlar mânâsına olup “vahş” kelimesinin çoğuludur. Bundan dolayı maksat, evcil ve yabani mutlak olarak hayvanların toplanması denilmiştir. Bu da üç şekilde tefsir edilmiştir:⁴⁴³

Birincisi, her taraftan canlıları saran o korku ve dehşet içinde hayvanların öteden beri korka geldiği şeyleri unutarak deliklerinden ve yuvalarından çılgıncasına fırlayıp ne birbirlerinden ne de insanın saldırısından çekinmeksizin bir araya toplanması demektir.

İkincisi, hayvanların toplanması, ölüm ve helakte toplanmalarıdır denilmiştir. Çünkü kıtlık çıktığı yıl حُشِرَتْهُمْ السَّنَةُ denilir ki, “kıtlık helak etti” demektir.

Üçüncüsü, Katade ve daha başkalarından rivâyet olunduğu üzere vahşi hayvanların toplanması, hayvanların da kısas için diriltilip mahşer yerine toplanmalarıdır. Müslim ve

⁴³⁷ İbrâhim, 14/49-50; İsrâ, 17/97-98; Meryem, 19/68, 85-86; Tâhâ, 20/102, 124-126; Furkan, 25/34; Abese, 80/38-42.

⁴³⁸ İsfahânî, *el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'ân*, 'h-ş-r' md., s. 237.

⁴³⁹ Bkz. En'âm, 6/38; Tekvîr, 81/5.

⁴⁴⁰ Süleyman Toprak, “Haşr” md., *DİA*, XVI, 416-417.

⁴⁴¹ Tekvir, 81/4.

⁴⁴² Gazzâlî, *Ölüm ve Sonrası*, s. 169.

⁴⁴³ Elmalî, *Hak Dini Kur'an Dili*, IX, 14.

Tirmizî'de Ebu Hureyre'den rivâyet olduğu üzere Resulullah (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “Muhakkak hakları sahiplerine vereceksiniz. Hatta boynuzsuz koyun boynuzlu koyundan kısas yoluyla hakkı alınacak.”⁴⁴⁴ Ahmed b. Hanbel'in rivâyetinde: “Ve hatta karınca karıncadan hakkını alacak.” Katade de bu âyette demiştir ki, “Her şey, hatta sivrisinek kısas için haşr olunacak.” Burada vahşi hayvanların haşri, kıyılmaz malların bırakılması ile denizlerin ateşlenmesi arasında zikredilmiş olması bu haşrin tekrar dirildikten sonra değil, dünyada olacak olaylar sırasında olması açık görünür. Onun için birinci mânâ tercihe layıktır. Hadis, ilâhî adaleti ayrıca bir beyan olarak sahihtir. Fakat bu, âyetin onunla tefsir edilmesini gerektirmez. Ancak bu âyet onu da hatıra getirebilmek itibariyle o mânâ da düşünülebilir.

Haşrin kötüsünden Allah'a sığınan ve fakirler zümresi içinde haşr edilmeyi niyaz eden⁴⁴⁵ Hz. Peygamber (s.a.s.)'in hadislerinde haşrin kısımları, şekilleri, inanç ve amelleri değişik olan insanların haşr esnasındaki durumları hakkında çeşitli bilgiler verilmektedir.

Efendimiz kıyametin dehşetini anlattığı bir hadiste şöyle buyurur: “İnsanlar kıyamet günü yalın ayak, çırlıçıplak ve sünnetsiz olarak haşrolunurlar.” Bunun üzerine Hz. Aişe: “Ya Resulullah kadın ve erkekler bir arada olup birbirlerine bakacaklar mı?” diye sorunca Efendimiz (s.a.s.): “Ya Aişe durum birbirlerine bakamayacakları kadar kötüdür.” buyurmuşlardır.⁴⁴⁶ İnsanlar inançlarına ve amellerine göre çeşitli şekillerde haşredilir. Bunlardan bazıları hadislerde şu şekilde zikredilmiştir: Kötülüklerden sakınanlar eğerleri altından olan emsalsiz binekler üzerinde haşredilir ve müstakbel hayatlarını beklerler. Bazıları ikişer, üçer, dörder, onar kişilik gruplar halinde develer üzerinde mahşer yerine götürülür iken bazıları da kavurucu güneş altında yaya olarak haşrolunur. Kâfirlere gelince bunların liderleri yüzükoyun diğerleri yürüyerek mahşere sevk edilir.⁴⁴⁷ İlâhî emirler karşısında büyüklük taslayanlar zerreler gibi küçültülmüş olarak mahşere götürülürken⁴⁴⁸, başkasının arazisini haksız yere alanlar da bu arazinin toprağını mahşer yerine kadar sırtında taşımaya mahkûm edileceği belirtilmiştir.⁴⁴⁹ Mahşer yerine gelen insanların gözleri

⁴⁴⁴ Müslim, *Birr*, 60; Tirmizî, *Kıyamet*, 2; Ahmed b. Hanbel, II, 235, 301.

⁴⁴⁵ Müsned, V, 329; Tirmizî, *Zühd*, 37

⁴⁴⁶ Müslim, *Cennet*, 56.

⁴⁴⁷ Müsned, I, 155; Buhârî, *Rikak*, 45; Müslim, *Cennet*, 59

⁴⁴⁸ İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, II, 8.

⁴⁴⁹ Müsned, IV, 173.

gökyüzüne çevrilmiş halde kırk yıl bekleyecekleri ve sonunda Hz. Peygamber'in şefaatiyle hesaba çekilme işleminin başlayacağı da hadislerde verilen bilgiler arasında yer alır.⁴⁵⁰

Haşr, muhtemelen “insanları bulundukları yerden çıkarmak” şeklindeki sözlük anlamından hareketle bazı kelâmcılar tarafından yer yer ba's ile eş anlamlı bir terim olarak kullanılmıştır. Ancak Halîmî, Kurtubî, İbn Kesîr, Aynî ve daha başka birçok âlim, haşri ba'stan sonra gerçekleşecek merhaleyi ifade eden bir terim olarak kabul etmişlerdir. Bu görüş, kıyamet hallerini tasvir eden nasslara daha uygun düşmektedir. Haşr terimini genel anlamıyla kıyamet veya meâd yerine kullanan âlimler, onun muhtevasını kıyametteki bütün merhaleleri kapsayacak şekilde geniş düşünmüş ve buna göre açıklamalar yapmışlardır.⁴⁵¹

Kıyameti tasvir eden bazı âyetlerde kâfirlerin ve Kur'an'dan yüz çevirenlerin kör, sağır ve dilsiz olarak haşredileceği belirtilirken⁴⁵² bir kısmında bunların da herkes gibi konuşacaklarının bildirilmesi ilk bakışta çelişkili gibi görünürse de bu husus, ba's ve haşirle başlayacak olan kıyamet hallerinin değişik merhaleleriyle ilgili bir durumdur. Bu merhalelerin bir kısmında mevcut olan bir halin diğerinde değişmesi mümkündür.⁴⁵³

Hız. Peygamber (s.a.s.) hiçbir gölgenin olmadığı mahşer günü arşın gölgesinde gölgeleneceklerle ilgili şöyle buyurmuştur:

قال رسول الله: سَبْعَةٌ يُظِلُّهُمُ اللَّهُ فِي ظِلِّهِ، يَوْمَ لَا ظِلَّ إِلَّا ظِلُّهُ: الإمامُ العادلُ، وشابٌّ نشأ في عبادة ربه، ورجلٌ قلبه معلقٌ في المساجدِ، ورجلانِ تحابَّا في الله اجتمعا عليه وتفرقا عليه، ورجلٌ طلبته امرأة ذات منصبٍ وجمالٍ، فقال: إني أخاف الله، ورجلٌ تصدَّقَ، أخفى حتى لا تعلم شماله ما تنفق يمينه، ورجلٌ ذكر الله خالياً ففاضت عيناه.

Yedi sınıf insan vardır ki, Allah Teâlâ onları hiçbir gölgenin bulunmadığı (Kıyamet) gününde Arş'ın gölgesinde gölgelendirir. Adaletli yönetici, Allah'a ibadetle büyüyen genç, kalbi camilere bağlı kimse, Allah için birbirini seven, bu uğurda bir araya gelip bu sevgi ile ayrılan iki kimse, mevki sahibi olan güzel bir kadın tarafından birlikte

⁴⁵⁰ İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, I, 267.

⁴⁵¹ Süleyman Toprak, “Haşr” md., *DİA*, XVI, 416-417.

⁴⁵² İsrâ, 17/97; Mürselât, 77/35-36

⁴⁵³ Süleyman Toprak, “Haşr” md., *DİA*, XVI, 416-417.

olmaya çağırıldığı halde, "Ben Allah'tan korkarım" cevabı ile karşılık veren kimse, sağ elinin verdiği sadakayı sol eli bilmeyecek/görmeyecek şekilde gizli olarak sadaka veren kimse, تنها yerde Allah'ı anarak gözleri yaşla dolup taşan kimse.⁴⁵⁴

⁴⁵⁴ Buhârî, *Ezân*, 36; *Zekât*, 17; *Rikâk*, 24; Müslim, *Zühd*, 74.

6-11. Âyetler

فَأَمَّا مَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ * فَهُوَ فِي عِيشَةٍ رَاضِيَةٍ * وَأَمَّا مَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ * فَأُمُّهُ هَاوِيَةٌ

* وَمَا أَدْرَاكَ مَا هِيَ * نَارٌ حَامِيَةٌ

İşte o vakit, kimin tartıları ağır gelmişse, Artık o, hoşnut olacağı bir hayat içinde olacaktır. Ama kimin de tartıları hafif gelirse, İşte onun anası (varacağı yer) Hâviye'dir. Sen Hâviye'nin ne olduğunu ne bileceksin? O, kızgın bir ateştir.

3.3.Hesaba Çekilme

Sözlükte “saymak” anlamlarına gelen hesap, dinî bir terim olarak âhiret hayatı için haşrolunanların dünyada iken yaptıklarından dolayı hesaba çekilmelerini, mükâfatlandırılma ve cezalandırılmalarını, aralarında hesaplaşmalarını ifade ettiği gibi bu işlerin olacağı âhiret aşamasını da ifade eder.⁴⁵⁵

Kıyametin merhalelerinden biri olan hesap; sual sorulması, amel defterlerinin dağıtılması, mizanın kurulup amellerin değerlendirilmesi ve tanıkların şahitlik etmesi gibi süreçleri içerir.⁴⁵⁶

Hesaba çekilmenin birinci aşamasını soruların sorulması teşkil eder.⁴⁵⁷ Maturidî'ye göre sorulan sorular “ne yaptın”dan çok “niçin yaptın” tarzında meleklerin muttali olup da kaydedemedikleri ayrıca söz ve fiiller dışındaki düşünce, inanç ve niyetlerden sorulacaktır. Maturidî mü'min ve kâfirlerin tâbi tutulacakları sorgulamaların da farklı amaçlara yönelik olacağını kâfirlere küfürlerini ve nankörlüklerini itiraf ettirip azabı hak ettiklerini göstermek; mü'minlere ise günah ve eksiklerini hatırlatıp Allah'ın lütuf ve ihsanlarıyla cennete gireceklerini bildirmek tarzında olacağını söylemektedir.⁴⁵⁸

Hesaba çekilmenin ikinci aşaması amel defterlerinin verilmesi, üçüncü aşaması amellerin değerlendirilmesidir. Dördüncü aşamayı ise bazı tanıkların şahitliği oluşturur.

⁴⁵⁵ Adil Bebek, “Maturidî'nin Kelam Sisteminde Ahiret İnancı”, s. 20; Emrullah Yüksel, “Hesap” md., *DİA*, XVII, 240.

⁴⁵⁶ Bebek, “Maturidî'nin Kelam Sisteminde Ahiret İnancı”, s. 23-24.

⁴⁵⁷ Bkz. Hicr, 15/92; Nahl16/ 56, 93; Saffat, 37/24; Tekasür, 102/8.

⁴⁵⁸ Bebek, “Maturidî'nin Kelam Sisteminde Ahiret İnancı”, s. 24.

Bütün insanlar dünyada işlediklerinin hesabını Allah'ın huzurunda vermeleri için kabirlerinden kaldırılarak yeniden diriltirler. Kişinin hesabı, dünyadaki yaşayışıyla, yapmış olduğu iyilik ve kötülüklerle orantılı olarak kolay veya zor olur. Hz. Peygamber(s.a.s.) hesabı zor olanlarla ilgili olarak şöyle buyurmuştur: “İnsanlar âlemlerin Rabbi huzurunda hesap vermek üzere kabirlerinden kalkarlar, onlardan bazıları kulaklarının yarısına kadar ter içindedirler.”⁴⁵⁹

İnsanlar dünyada yaptıkları her işten hesaba çekileceklerdir. Sorguya çekilecekleri konuların başlıcalarını Resulullah (s.a.s.) haber veriyor. Ebu Berze Nadle İbni Ubeyd el-Eslemi (r.a.) rivâyet ettiği bir hadiste Hz. Muhammed (s.a.s.) şöyle buyurmuştur:

لَا تَزُولُ قَدَمُ ابْنِ آدَمَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مِنْ عِنْدِ رَبِّهِ حَتَّى يُسْأَلَ عَنْ خَمْسٍ عَنْ عُمْرِهِ فِيمَ أَفْنَاهُ وَعَنْ شَبَابِهِ فِيمَ أَبْلَاهُ وَمَالِهِ مِنْ أَتَيْنَ اكْتَسَبَهُ وَفِيمَ أَنْفَقَهُ وَمَاذَا عَمِلَ فِيمَا عَلِمَ

“İnsanoğlu beş şeyden hesap sorulmadıkça kıyamet günü hiçbir tarafa hareket etmeyecektir; Ömrünü nerede ve nasıl tükettiğinden, gençliğini nerde yıprattığından, malını nerden kazanıp nerde harcadığından, öğrendiği bilgilerle yaşayıp yaşamadığından.”⁴⁶⁰

Ayrıca Hz. Peygamber (s.a.s.)’de kimsenin kimseyi hatırlamayacağı üç yeri sayarken bunların birinin de hesap anı olduğunu şu ifadeleriyle bize hatırlatmaktadır:

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا ، أَنَّهَا ذَكَرَتْ النَّارَ فَبَكَتْ ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : مَا يُبْكِيكِ ؟ ، قَالَتْ : ذَكَرْتُ النَّارَ فَبَكَيْتُ فَهَلْ تَذْكُرُونَ أَهْلِيكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ ؟ ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : أَمَّا فِي ثَلَاثَةِ مَوَاطِنَ فَلَا يَذْكُرُ أَحَدٌ أَحَدًا : عِنْدَ الْمِيزَانِ حَتَّى يَعْلَمَ أَيَخِفُ مِيزَانُهُ أَمْ يَثْقُلُ ، وَعِنْدَ الْكِتَابِ حِينَ يُقَالُ : هَاؤُمْ اقْرَءُوا كِتَابِيهِ حَتَّى يَعْلَمَ أَتَيْنَ يَقَعُ كِتَابُهُ أَفِي يَمِينِهِ أَمْ فِي شِمَالِهِ أَمْ مِنْ وَرَاءِ ظَهْرِهِ ، وَعِنْدَ الصِّرَاطِ ، إِذَا وُضِعَ بَيْنَ ظَهْرَيْنِ جَهَنَّمَ

“Âişe (r.a.) cehennem (ateşini) hatırlayıp da ağlamış, bunun üzerine Resulullah (s.a.s.): “Seni ağlatan nedir?” diye sormuş Hz. Âişe (r.a.) de: Cehennem ateşini hatırladım

⁴⁵⁹ Buhârî, Rikak, 47; Müslim, Cennet, 60; Tirmizi, Kıyamet, 2.

⁴⁶⁰ Tirmizî, Sıfatü'l-Kıyâme, 1.

da onun için ağlıyorum, demiş. Sonra Peygamber Efendimiz (s.a.s.)’e hitaben: “Siz kıyamet gününde aile halkınızı hatırlayacak mısınız?” demiş, bunun üzerine Resulullah (s.a.s.): “Üç yer var ki orada kimse kimseyi hatırlamaz: Ameller tartılırken terazisinin hafif mi yoksa ağır mı geldiğini öğreninceye kadar. (Kendisine) amel defterinin verileceği sırada: “*Alın kitabımı okuyun*”⁴⁶¹ sözünü henüz söylemeden önce; yani kişi kitabının sağından soluna mı yoksa arkadan mı alacağını bilinceye kadar geçen zaman içerisinde; Sırat köprüsünün cehennem üstüne kurulduğu (ve kişiye haydi buradan geç denildiği) zamanda.”⁴⁶²

3.3.1. Allah’a Arz

İnsanlar amellerinin tartılması ve hesaba çekilmek üzere Allah’ın huzuruna arz olunur. Bu arz âyetlerde şöyle zikredilmektedir:

وَيَوْمَ نُسَيِّرُ الْجِبَالَ وَتَرَى الْأَرْضَ بَارِزَةً وَحَشَرْنَاهُمْ فَلَمْ نُغَادِرْ مِنْهُمْ أَحَدًا * وَعَرَضُوا عَلَى رَبِّكَ صَفًّا لَقَدْ جِئْتُمُونَا كَمَا خَلَقْنَاكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ بَلْ زَعَمْتُمْ أَلَّنْ نَجْعَلَ لَكُمْ مَوْعِدًا

“Dağları yürüteceğimiz ve senin yeryüzünü çırtlıplak göreceğin günü bir hatırla. Biz onları mahşerde toplarız da içlerinden hiçbirini bırakmayız. Hepsi saf saf Rabbinin huzuruna çıkarılırlar. Onlara, “Andolsun, sizi ilk önce yarattığımız gibi bize geldiniz. Oysa siz, hesaba çekileceğiniz bir zaman belirlemediğimizi sanmıştınız” denir.”⁴⁶³

İnsanlara “Hâlbuki siz huzurumuza gelmeyeceğinizi sanıyordunuz. Peki, şimdi ne görüyorsunuz?” denildiğinde insanlar bütün yapıp ettikleri ile karşı karşıya gelir, yüzlerinde utanç ve çehrelerinde zillet vardır. Ardından amel defterleri ortaya konulur. Bunun üzerine mücrimler kitabın küçük büyük her şeyi kaydettiğini görünce korkuya kapılır ve göğüsleri daralır. “Eyvah bize, bu kitap büyük küçük her şeyi kaydetmiş.” derler. O gün hiçbir sır gizli kalmaz:

⁴⁶¹Hakka, 69/19.

⁴⁶²Ebu Davud, *Sünnet*, 4755.

⁴⁶³Kehf, 18/47-48.

يَوْمَئِذٍ تُعْرَضُونَ لَا تَخْفَى مِنْكُمْ خَافِيَةٌ

*O gün (hesap için Allah'a) arz olunursunuz. Hiçbir sırrınız gizli kalmaz.*⁴⁶⁴

Allah'a arz olunduktan sonra hiçbir sırrın gizli kalmadığı, küçük büyük her şeyin kaydedildiği amel defterlerinin verilmesi ve bu defterlerde yazılanlardan hesaba çekilme sahneleri başlar.

3.3.2. Amel Defterlerinin Verilmesi

Allah'a arz olunan insana; dünyada yapıp ettiklerinin kaydedildiği amel defterleri verilip okutulacaktır. Bu amel defterleri Kur'ân'da "Kirâmen Kâtibîn", "hafaza", "rusûl", "rakıb-atîd" adlarıyla anılan meleklerin yazıp kaydettikleri,⁴⁶⁵ dünyada iken yaptığı küçük büyük her şeyin kaydedildiği⁴⁶⁶ mahiyetini bilemediğimiz kayıtlardır. İnsanın ağzından çıkan her bir kelimenin bu amel defterlerine kaydedildiği Kur'ân-ı Kerim'de şöyle anlatılır:

إِذْ يَتَلَقَّى الْمُتَلَقِّيَانِ عَنِ الْيَمِينِ وَعَنِ الشِّمَالِ قَعِيدٌ * مَا يَلْفِظُ مِنْ قَوْلٍ إِلَّا لَدَيْهِ رَقِيبٌ عَتِيدٌ

*"Zaten onun sağında ve solunda yerleşmiş iki kayıtçı vardır. Ağzından çıkan bir tek söz olmaz ki yanında, bu iş için hazırlanmış gözcü olmasın, onun söylediğini ve yaptığını kaydetmiş olmasın."*⁴⁶⁷ İnsanın dünyada başıboş bırakılmamış, yapması gerekirken yapmadığı ve yapmaması gerekirken yaptığı bütün ameller gözetleyici melekler tarafından kayıt altına alınmaktadırlar.

Kur'ân'da kitâb ve suhuf adlarıyla geçen amel defterine kitâbü'l-a'mâl, sahîfetü'l-a'mâl de denilir.⁴⁶⁸ İnsanın dünyada benimsediği inanç ve işlediği bütün fiiller tesbit edilmiş olup kıyamet gününde bir kitap halinde kendisine sunulacağı; okuma bilen ve bilmeyen herkesten kendi kitabını okuması isteneceği İsra Sûresi'nde şöyle zikredilmektedir:

⁴⁶⁴ Hakka, 69/18.

⁴⁶⁵ Bkz. En'âm, 6/61; Enbiyâ, 21/94; Kaf, 50/18; Zuhurf, 43/80.

⁴⁶⁶ Bkz. Kaf, 50/17-18 ve İnfitar, 82/10-11.

⁴⁶⁷ Kaf, 50/17-18.

⁴⁶⁸ Ahmet Saim Kılavuz, "Amel Defteri" md., DİA, III, 20.

وَكُلِّ إِنْسَانٍ أَلْزَمْنَاهُ طَائِرَهُ فِي عُنُقِهِ وَنُخْرِجُ لَهُ يَوْمَ الْقِيَمَةِ كِتَابًا يَلْقَاهُ مَنشُورًا اقْرَأْ كِتَابَكَ كَفَىٰ بِنَفْسِكَ
الْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِيبًا

“Her insanın amelini boynuna yükledik. Kıyamet günü kendisine, açılmış olarak karşılaştacağı bir kitap çıkaracağız. Oku kitabını! Bugün hesap sorucu olarak sana nefsin yeter denilecektir.”⁴⁶⁹

Yaptıklarının eksiksiz olarak kaydedildiğini görerek hayretler içerisinde kalan insanın hâli ise şöyle anlatılmaktadır:

وَوُضِعَ الْكِتَابُ فَتَرَى الْمُجْرِمِينَ مُشْفِقِينَ مِمَّا فِيهِ وَيَقُولُونَ يَا وَيْلَتَنَا مَا لِ هَذَا الْكِتَابِ لَا يُغَادِرُ صَغِيرَةً وَلَا
كَبِيرَةً إِلَّا أَحْصَاهَا وَوَجَدُوا مَا عَمِلُوا حَاضِرًا وَلَا يَظْلِمُ رَبُّكَ أَحَدًا

“(O gün) Kitap (herkesin amel defteri) ortaya konmuştur. Suçluların, onda yazılı olanlardan korkmuş olduklarını görürsün. 'Vay hâlimize!' derler, 'Bu nasıl bir kitap! Küçük büyük hiçbir şey bırakmaksızın (yaptıklarımızın) hepsini sayıp dökmüş!' Böylece yaptıklarını karşılarında bulmuşlardır. Rabbin hiç kimseye zulmetmez.”⁴⁷⁰ Günahkârlar bu sahne karşısında korkuya kapılır, bu kitaplarda küçük-büyük her şeyin kaydedildiğini görmeleri karşısında göğüsleri daralır ve Eyvah! Eyvah! demeye başlarlar.⁴⁷¹

Müfessirler Kur’ân’da zikredilen kitap ve suhufun, insan ömrünün muhasebesinin yazılı bulunduğu defter mânasını ifade ettiği gibi kişinin hesabının görüldüğünü bildiren bir belge anlamına gelebileceğini de belirtirler. Mu‘tezile’nin çoğunluğu ve müteahhir Eş‘ariyye âlimleri amel defterini Allah’ın, insanların iyilik ve kötülükleri hakkındaki bilgisi şeklinde yorumlamışlar, Mâturîdiyye ile Selefiyye’nin tamamı ve Eş‘ariyye ile Mu‘tezile’nin bir kısmı ise keyfiyeti ve mahiyeti bilinmeyen bir amel defterinin varlığını kabul etmişlerdir.⁴⁷²

⁴⁶⁹ İsra, 17/13-14.

⁴⁷⁰ Kehf, 18/49.

⁴⁷¹ Kutub, Kur’an’da Kıyamet Sahneleri, s. 226.

⁴⁷² Ahmet Saim Kılavuz, “Amel Defteri” md., DİA, III, 20.

Hadislerde, kıyamet günü amellerin yazılı olduğu sayfaların ellerde uçuşur gibi sağa sola çevrileceği tasvir edilir. Bu tür ifadeler gerçek tasvirler olabileceği gibi konunun önemini ve mutlaka vuku bulacağını anlatmayı hedef almış remizler de sayılabilir.⁴⁷³

Bazı müfessirler İsrâ Sûresi'nin 13. âyetini de dikkate alarak amel defterinin insanın kendi özünde bulunduğunu ve amellerin insan üzerinde bıraktığı iz ve tesirlerle korunduğunu söylemişlerdir.⁴⁷⁴ Fussilet Sûresi'nde kulakların, gözlerin ve derilerin,⁴⁷⁵ Yâsîn Sûresi'nde de kıyamet günü ağızların mühürlenip ellerin ve ayakların insanın işlediği fiiller hakkında şahitlik yapacağını bildirilmesi,⁴⁷⁶ amel defteriyle ilgili bu yorumu teyit eder mahiyettedir.⁴⁷⁷

3.3.2.1. Amel Defteri Sağdan Verilenler

Amel defteri sağdan verilenler Kur'ân'da “ashab-ı yemin” ve “ashabu'l meymeneh”⁴⁷⁸ olarak isimlendirilmiştir. Amel defterleri cennetliklere sağdan verilir.⁴⁷⁹ Defterin sağdan verilmesi bir müjdedir. “Sağ kelimesi, dini anlamda hayır ve temiz işlerde kullanılan sağ eli ve bereketi, kolay hesabı, cennette mutlu ve huzurlu olmayı ifade eder.”⁴⁸⁰ Amel defterini sağdan alanlar mutlu bir şekilde herkesin amel defterini okumasını ister:

فَإِمَّا مَن أُوْتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ فَيَقُولُ هَؤُلَاءِ أَقْرَأُوا كِتَابِيَهُ إِنِّي ظَنَنْتُ أَنِّي مُلَاقٍ حِسَابِيَهُ

*İşte o vakit, kitabı kendisine sağından verilen kimse der ki: “Gelin, kitabımı okuyun! Çünkü ben, hesabımla karşılaşacağımı zaten biliyordum.”*⁴⁸¹ Amel defterleri sağdan verilenler, hesaplarını kolay verecek ve hesap sonucu mutlu olacaklardır:

فَإِمَّا مَن أُوْتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ فَسَوْفَ يُحَاسِبُ حِسَابًا يَسِيرًا وَيَنْقَلِبُ إِلَى أَهْلِهِ مَسْرُورًا

⁴⁷³ Bkz. Tirmizî, *Kıyâme*, 4; İbn Mâce, *Zühd*, 33; Müsned, IV, 414.

⁴⁷⁴ Bkz. Râzî, *Tefsir-i Kebir Mefatihü'l Gayb*, XX, s. 167-170

⁴⁷⁵ Fussilet, 41/20-22.

⁴⁷⁶ Yasin, 36/65.

⁴⁷⁷ Ahmet Saim Kılavuz, “Amel Defteri” md., *DİA*, III, 20.

⁴⁷⁸ Beled, 90/18.

⁴⁷⁹ Bkz. Hâkka, 69/19, 25; İnşikak, 84/7, 10.

⁴⁸⁰ Adil Bebek, “Maturidî'nin Kelam Sisteminde Ahiret İnancı”, s. 26.

⁴⁸¹ Hakka, 69/19-20.

*Kime kitabı sağından verilirse, Hesabı çok kolay bir şekilde görülecek, Sevinçli olarak ailesine dönecektir.*⁴⁸²

3.3.2.2 Amel Defteri Soldan Verilenler

Kur'ân'da defteri soldan ve arkadan verilenlere “ashab-ı şimal” adı verilir ki bunlar cehennemliklerdir.⁴⁸³ Sol kelimesi, temiz olmayan işlerde kullanıma tahsis edilmiş sol eli, uğursuzluğu, inkârı, zor hesabı, cehenneme girmeyi ve feryat etmeyi temsil eder. Amel defterinin arkadan verilmesi ise dünyada iken dine sırt dönmeyi, dolayısıyla karşılayacak yüzü olmaması sebebiyle kitabını o şekilde almasını ve cehenneme girmeyi ifade eder.⁴⁸⁴ Amel defterini soldan veya arkadan alan “bedbaht zümre” ise başına gelecek felâketi anlayarak yok olmayı isteyecektir.⁴⁸⁵

Amel defterini sol taraftan alanların pişmanlıkları Kur'ân-ı Kerim'de birçok sûrede zikredilmektedir.

وَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ بِشِمَالِهِ فَيَقُولُ يَا لَيْتَنِي لَمْ أُوتَ كِتَابِيَهٗ * وَلَمْ أَدْرِ مَا حِسَابِيَهٗ * يَا لَيْتَهَا كَانَتْ
الْقَاضِيَةَ * مَا آغْنَىٰ عَنِّي مَالِيَهٗ * هَلَكَ عَنِّي سُلْطَانِيَهٗ

*Kitabı sol tarafından verilene gelince, o: Keşke, der, bana kitabım verilmeseydi de, hesabımın ne olduğunu bilmeseydim! Keşke onunla (ölümümle) her iş olup bitseydi! Malım bana hiç fayda sağlamadı; saltanatım da benden (koptu), yok olup gitti.*⁴⁸⁶ Mücrimler dünyada yaptıkları karşılırlarına çıkarılınca yaptıklarına pişman olacak ve yok olmayı arzulayacaklardır. Ancak bu istekleri gerçekleşmeyecektir.

وَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ وَرَاءَ ظَهْرِهِ * فَسَوْفَ يَدْعُوا ثُبُورًا * وَيَصْلَىٰ سَعِيرًا * إِنَّهُ كَانَ فِي أَهْلِهِ مَسْرُورًا

*Kimin de kitabı arkasından verilirse, derhal yok olmayı isteyecek; alevli ateşe girecektir. Zira o, (dünyada) ailesi içinde (mal mülk sebebiyle) şımarmıştı.*⁴⁸⁷

⁴⁸² İnşikak, 84/7-9.

⁴⁸³ Bkz. Hâkka 69/19, 25; İnşikak 84/7, 10.

⁴⁸⁴ Adil Bebek, “Maturidî'nin Kelam Sisteminde Ahiret İnancı”, s. 26.

⁴⁸⁵ Bkz. Hâkka 69/18-26; İnşikak 84/6-12.

⁴⁸⁶ Hâkka, 69/25-29.

⁴⁸⁷ İnşikak, 84/10-13.

Dünyada yaptıkları kötülükleri karşılarında gören zalimler korku içinde titremeye başlarlar:

تَرَى الظَّالِمِينَ مُشْفِقِينَ مِمَّا كَسَبُوا وَهُمْ وَاقِعٌ بِهِمْ

*Sen, zalimlerin yaptıkları şeyler tepelerine inerken bu yüzden korku ile titrediklerini göreceksin.*⁴⁸⁸

Cehennemlikler, peygamberleri bırakıp da dost edindiklerinden dolayı amel defterlerinin soldan alınca pişmanlıkları daha da artacaktır:

وَيَوْمَ يَعَضُّ الظَّالِمُ عَلَى يَدَيْهِ يَقُولُ يَا لَيْتَنِي اتَّخَذْتُ مَعَ الرَّسُولِ سَبِيلًا * يَا وَيْلَتَى لَيْتَنِي لَمْ أَتَّخِذْ فُلَانًا خَلِيلًا

*O gün zalim kimse, (çaresizlik içinde) ellerini ısırp şöyle diyecektir: “Ne olurdu ben de peygamberle beraber aynı yolu tutsaydım! Yazıklar olsun bana, keşke falanı dost edinmeseydim!”*⁴⁸⁹

Amel defterini alıp, yaklaşan sonunu görünce kâfirler toprak olup yok olmayı isteyeceklerdir:

إِنَّا أَنْذَرْنَاكُمْ عَذَابًا قَرِيبًا يَوْمَ يَنْظُرُ الْمَرْءُ مَا قَدَّمَتْ يَدَاهُ وَيَقُولُ الْكَافِرُ يَا لَيْتَنِي كُنْتُ تُرَابًا

*Şüphesiz biz sizi, kişinin önceden elleriyle yaptıklarına bakacağı ve inkârcının, “Keşke toprak olaydım!” diyeceği günde gerçekleşecek olan yakın bir azaba karşı uyardık.*⁴⁹⁰

Ve bu şekilde keşkeler birbirini takip etmektedir:

يَقُولُ يَا لَيْتَنِي قَدَّمْتُ لِحَيَاتِي

*(İnsan) “Keşke bu hayatım için bir şeyler yapıp gönderseydim!” der.*⁴⁹¹ Ancak bu pişmanlıkların hiçbirinin bir faydası olmayacaktır. Hatta dünya ve içindekileri fidye olarak verip bu sonuçtan kurtulmak isteyecek ama onun bu isteği artık karşılık bulmayacaktır:

⁴⁸⁸ Şura, 42/22.

⁴⁸⁹ Furkan, 25/27-28

⁴⁹⁰ Nebe, 78/40.

وَلَوْ أَنَّ لِكُلِّ نَفْسٍ ظَلَمَتْ مَا فِى الْأَرْضِ لَافْتَدَتْ بِهِ وَأَسْرُوا النَّدَامَةَ لَمَّا رَأَوُا الْعَذَابَ وَقُضِيَ بَيْنَهُم بِالْقِسْطِ
وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ

*Kendi nefesine zulmeden her kişi, dünyadaki bütün şeylere malik olsaydı bile, cezadan kurtulmak için hepsini fıde olarak verirdi. Onlar cezaları olan azabı görünce içten içe duydukları pişmanlığı açığa vururlar. Ne çare ki, kendilerine asla haksızlık edilmeksizin, aralarında adaletle hüküm verilmiştir.*⁴⁹²

3.3.3. Mizanda Amellerin Tartılması

3.3.3.1. Mizanın Sözlük Anlamı

Sözlükte “bir şeyin ağırlığını tahmin etmek, ölçüye vurmak, tartmak” anlamındaki vezn kökünden türemiş bir isim olan mîzân “tartı aleti, tartmada kullanılan ağırlık; adalet” manalarına gelir.⁴⁹³

3.3.3.2. Mizanın İstılah Anlamı

Mizanın âyet ve hadislerde kullanılışı çerçevesinde terimleşen muhtevası ise “âhiretin belli bir merhalesinde mükelleflerin, sorguya çekilmelerinin neticesinde ceza veya mükâfatı gerektiren amellerinin kemiyet açısından değerlendirilmesi” şeklinde belirginleşmiştir.⁴⁹⁴

3.3.3.3. Kur’ân-ı Kerim’de V-z-n Kökünden Türemiş Kelimeler

Vezn kavramı Kur’ân-ı Kerîm’de yirmi dört yerde geçmektedir. Bunların bir kısmında Allah’ın kâinatı yaratıp yönetmesindeki ölçü ve ahenge temas edilmekte, on kadar âyette insanların ölçü ve tartılarda, ayrıca hak ve hukukla ilgili davranışlarında dürüst ve âdil davranmalarına vurgu yapılmaktadır.⁴⁹⁵ Kur’ân’da vezn kelimesinden türeyip âhirette amellerin tartılmasını ifade eden âyetler şunlardır:

⁴⁹¹ Fecr, 89/24.

⁴⁹² Yunus, 10/54.

⁴⁹³ İsfahânî, *el-Müfredât*, “v-z-n” md., s. 868.

⁴⁹⁴ Süleyman Toprak, “Mizan” md., *DİA*, XXX, 211.

⁴⁹⁵ M. Fuad Abdalbaki, *el-Mu’cemu’l-Müfehres li Elfâzi’l-Kur’âni’l-Kerîm*, “v-z-n” md., s. 750.

وَالْوَزْنُ يَوْمَئِذٍ الْحَقُّ

*O gün amellerin tartılması da haktır.*⁴⁹⁶ âyetinde âhirette veznin yani amellerin tartılmasının mutlaka gerçekleşeceği belirtilmiştir.

وَنَضَعُ الْمَوَازِينَ الْقِسْطَ لِيَوْمِ الْقِيَمَةِ فَلَا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَيْئًا وَإِنْ كَانَ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ أَتَيْنَا بِهَا وَكَفَى بِنَا حَاسِبِينَ

*Kıyamet günü için adalet terazileri kuracağız. Öyle ki hiçbir kimseye zerre kadar zulmedilmeyecek. (Yapılan iş) bir hardal tanesi ağırlığına da olsa, onu getirip ortaya koyacağız. Hesap görücü olarak biz yeteriz.*⁴⁹⁷ âyetinde ise kıyamet gününde âdalet terazilerin kurulacağı ve kimseye haksızlık yapılmayacağı bildirilmektedir. Ancak inkâr edip âhîret gününü yalanlayanlar için mizan kurulmayacağı Kehf Sûresi'nde şöyle ifade edilmektedir:

أُولَئِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ وَلِقَائِهِ فَحَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فَلَا نُقِيمُ لَهُمْ يَوْمَ الْقِيَمَةِ وَزَنًا

*Onlar, Rab'lerinin âyetlerini ve O'na kavuşacaklarını inkâr eden, böylece amelleri boşa çıkan, o yüzden de kıyamet gününde amelleri için bir terazi kurmayacağımız kimselerdir.*⁴⁹⁸

Kur'ân'ın üç farklı sûresinde peş peşe yer alan aşağıdaki âyetlerin her birinde mîzanın çoğulu olan mevâzîn geçmekte, bunların ilkinde mîzanları ağır gelenlerin kurtuluşa ereceği, ikincisinde mîzanları hafif gelenlerin hüsrana uğrayıp cehenneme gideceği ifade edilmektedir:

وَالْوَزْنُ يَوْمَئِذٍ الْحَقُّ فَمَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ* وَمَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ فَأُولَئِكَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ بِمَا كَانُوا بِآيَاتِنَا يَظْلِمُونَ*

*O gün amellerin tartılması da haktır. Kimlerin sevabı ağır basarsa, işte onlar kurtuluşa erenlerdir. Ama kimlerin sevabı da hafif gelirse, işte onlar âyetlerimize haksızlık etmiş olmaları sebebiyle kendilerini ziyana sokanlardır.*⁴⁹⁹

⁴⁹⁶ A'raf, 7/8.

⁴⁹⁷ Enbiya, 21/47.

⁴⁹⁸ Kehf, 18/105.

⁴⁹⁹ A'raf, 7/8-9.

فَمَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ * وَمَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ فَأُولَئِكَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ فِي جَهَنَّمَ خَالِدُونَ

*Artık kimin tartıları ağır gelirse, işte onlar kurtuluşa erenlerin ta kendileridir. Kimlerin de tartıları hafif gelirse, işte onlar da kendilerini ziyana uğratanların ta kendileridir. Onlar cehennemde ebedî kalacaklardır.*⁵⁰⁰

فَأَمَّا مَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ * فَهُوَ فِي عِيشَةٍ رَاضِيَةٍ * وَأَمَّا مَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ * فَأُمُّهُ هَاوِيَةٌ

*İşte o vakit, kimin tartıları ağır gelmişse, Artık o, hoşnut olacağı bir hayat içinde olacaktır. Ama kimin de tartıları hafif gelirse, İşte onun anası (varacağı yer) Hâviye'dir.*⁵⁰¹

Bunların dışında Kur'ân-ı Kerim'de vezn kavramından türeyen kelimeler terazideki ölçü⁵⁰² ve kâinattaki ölçü⁵⁰³ anlamında kullanılmıştır.

3.3.3.4. Hadislerde Mizan

Mîzanın mevcudiyeti birçok hadis rivâyetiyle desteklenmiştir. Onun şekline dair nitelemeler Buhârî ve Müslim'in eserlerinde yer almamakla beraber daha çok Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde ayrıca İbn Mâce, Ebû Dâvûd ve Tirmizî'de görülmektedir. Bu hadislerden birkaçını burada vermek istiyoruz.

Hz. Muhammed (s.a.s.) “Temizlik imanın yarısıdır. Elhamdülillah sözü mizanı doldurur.”⁵⁰⁴ buyurarak şükrün mizandaki önemini belirtmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s.) bir başka hadislerinde ise şöyle buyurmuştur: “İki kelime vardır ki, bunların dille söylenmesi kolay, Rahman'ın katında değerli, mizanda da ağır gelir. Bunlar “Sübhanallahi ve bi hamdihî, sübhanallahi'l-azim.”dir.⁵⁰⁵ Ayrıca “Kıyamet gününde mizanda güzel ahlaktan daha ağır gelecek hiçbir amel yoktur.”⁵⁰⁶ diyerek güzel ahlakın da mizandaki önemini belirtmiştir.

⁵⁰⁰ Mü'minun, 23/102-103.

⁵⁰¹ Kari'a, 101/6-9.

⁵⁰² İsrâ, 17/35; Şuara, 26/182; Rahman, 55/9; Muttaffifin, 83/3; En'am, 6/152. A'raf, 7/85; Hud, 11/84-85.

⁵⁰³ Hicr, 15/19; Rahman, 55/7-9.

⁵⁰⁴ Müslim, Tahare, 1.

⁵⁰⁵ Buhârî, Tevhid, 58; Müslim, Zikr, 31.

⁵⁰⁶ Tirmizî, Birr, 62.

Bir başka hadis-i şerifte ise herkesin yaptıklarından dolayı hesaba çekileceği ve kimsenin hakkının kimsede kalmayacağını şöyle anlatmıştır. Hz. Aişe (r.a.)’dan rivâyet edildiğine göre bir adam Resulullah’ın (s.a.s.) önüne oturdu ve “Ey Allah’ın Rasulü! Benim iki kölem var. Bunlar beni yalanlıyor, bana ihanet ediyor ve bana karşı geliyorlar. Ben de onları azarlayıp dövüyorum. Böyle yapmakla onlar hakkında durumum ne olur?” diye sordu. Resulullah (s.a.s.) “Sana karşı ihanet, yalan ve isyandan dolayı hesaba çekilirler. Senin onlara verdiğin ceza onların işlediği suçtan fazladır. Bu fazlalıktan dolayı kısasla karşılaşsın.” buyurdu. Bu sözler üzerine adam bir kenara çekilip ağladı ve kendi kendine söylenmeye başladı. Resulullah (s.a.s.) “Sen Allah’ın kitabını okumuyor musun?” dedi ve şu âyeti okudu. “*Biz kıyamet günü için adalet terazileri kurarız. Artık kimseye, hiçbir şekilde haksızlık edilmez.*”⁵⁰⁷ Bunun üzerine adam, “Ey Allah’ın Rasulü! Bu konuda kendim ve onlar için, onları serbest bırakmaktan daha hayırlı bir yol bilmiyorum. Şهادet ederim ki onlar hürdürler.” dedi.⁵⁰⁸ Bu hadisle Hz. Peygamber (s.a.s.) mizanda kimseye en ufak haksızlık edilmeyeceğini belirtmiştir.

3.3.3.5. Mizan Hakkındaki Görüşler

Kur’ân ve Sünnet’in açık beyanları, vezin ve mizanın âhiret hallerinden biri olduğunu göstermektedir. Esasen mükelleflerin ceza veya mükâfat gerektiren hareketlerinin kayıt altına alındığı ve âhirette bunun muhasebesinin yapılacağı sabit olunca sözü edilen davranışların değerlendirilmesi anlamına gelen mîzanın hakikati de ortaya çıkar. Mîzanın nasıl gerçekleşeceği hususunda nassların zâhirî manalarıyla yetinmeyi esas alan Selef âlimlerinin yanı sıra konuya dünyadaki tecrübelerin ışığı altında yaklaşmak isteyen ayrıca bu meseledeki hükmü Allah’a havale eden âlimler de mevcuttur. Nasslarda mîzan kelimesinin yer alması ve hadis rivâyetlerinde “terazinin gözleri, çevrilen sayfalar” gibi ifadelerin geçmesinden hareket eden bazı âlimler, mîzanın dünya hayatında kullanılanlarda görüldüğü gibi iki gözü ve ortada dili bulunan bir alet olduğunu kabul etmişlerdir.⁵⁰⁹ Din terminolojisinde “amel” diye isimlendirilen iyi veya kötü davranışlar maddî değil mânevî varlıklar grubuna girdiğinden maddî anlamdaki ölçü ve tartının

⁵⁰⁷ Enbiya, 21/47.

⁵⁰⁸ Tirmizi, *Tefsirul Kur’an*, 22.

⁵⁰⁹ İbn Kesîr, *Tefsiru’l-Kur’ani’l-Azim*, II, 90-108.

sınırları dışında kalır. Bu sebeple amellerin değil onların yazılı bulunduğu sayfaların veya bu davranışları ortaya koyan kişinin kendisinin tartılabileceği düşünülmüştür.⁵¹⁰

Mu'tezile ekolüne mensup bazı âlimler bir taraftan amellerin vezne müsait olmayan arazlar konumunda olduğunu, diğer taraftan mîzan kelimesinin “adalet” mânasında da kullanıldığını göz önüne alarak kıyamet günündeki mîzanın “adalet ve hakkaniyet” anlamına geldiğini söylemişlerdir. Kadî Abdülcebbar, bazı âlimlerin Kur’ân’daki bir kısım kullanılışlarını dikkate alıp mîzanı “adl” mânasına yorumladıklarını belirttikten sonra zaruret olmadıkça bu tür mecâzi yorumlara başvurmanın doğru olmayacağını kaydetmekle beraber arazlardan ibaret bulunan amellerin tartılma şekline açıklık getirirken taatin nur, mâsiyetin zulmet özelliğine büründürülerek terazinin gözlerine konulabileceğini söylemek suretiyle kendisi de mecaz yöntemine başvurmuştur.⁵¹¹ Mîzan “tartılan şey” (mevzûn) mânasına da geldiğinden amellerin nur veya zulmet özelliğine bürünüp değerlendirilebileceği de düşünülmüştür. Mîzan konusunda benimsenen bir görüş de onun amellerin miktarını tesbite yarayan bir şeyden ibaret olup niteliğinin bilinemeyeceği ve dünya terazileriyle mukayese edilemeyeceği şeklindedir.⁵¹²

Kur’ân-ı Kerîm’de âhiret hayatının dünyadakinden farklı arz ve semalardan oluşan bir âlemde kurulacağı ifade edilmektedir.⁵¹³ Buna bağlı olarak kıyametle ilgili nesne, olay ve işlemleri dünyadaki kavramlarla aynı saymak isabetli bir yöntem değildir. Ancak ilâhî beyanları benimsemek için onların içeriğine dünya tecrübeleri ve mantığı ile bir yer bulma zarureti de mevcuttur. Bu açıdan bakıldığında mecazı öne alan ikinci anlayışı veya dünyadaki nesne ve olaylarla özdeşleştirmemek şartıyla teslimiyet yöntemini tercihe şayan görmek mümkündür.

Kıyameti tasvir eden âyetler de herkesin hesaba çekileceğini bildiren ifadeler içerir. Bunun yanında Buhârî ve Müslim başta olmak üzere Kütüb-i Sitte’nin çoğu ile Ahmed b. Hanbel’in el-Müsned’inde vb. eserlerde yetmiş binli ifadeler kullanılarak hesaba ve dolayısıyla mîzana tâbi tutulmadan cennete gireceklerden söz eden hadisler de bulunmaktadır. Bu tür rivâyetleri, Allah’ın bazı kullarını çok hızlı ve kolay bir hesaba

⁵¹⁰ Süleyman Toprak, “mizan” md., *DİA*, XXX, 211.

⁵¹¹ Kadî Abdülcebbar, Ebu’l-Hasen Abdülcebbar b. Ahmed el-Hemedânî, *Şerhu Usuli’l-Hamse*, (thk. Abdülkerim Osman), Kahire 1996, s. 735-736.

⁵¹² Toprak, “mizan” md., *DİA*, XXX, 211.

⁵¹³ İbrâhîm, 14/48; Tekvîr, 81/1-14.

mazhar kılacağı yolundaki beyanların ⁵¹⁴ bir nevi tefsiri olarak değerlendirmek mümkündür.

Şîî kaynaklarında da mîzan hakkında Sünnî âlimlerin yorumlarına benzer açıklamalar yer alır. Ancak Şîî kelâmcılarına göre Kur’ân’da geçen “mevâzîn” kelimesinin bir mânası da peygamberler ve Hz. Ali başta olmak üzere vasîlerdir. Buna göre kişinin kıyametteki hesap ve mîzan merhalelerinde kurtuluşa erebilmesi için peygamberlerin yanı sıra vasîlere de inanıp itaat etmesi gerekir. Şîîliğin bu telakkilerinin İmâmîyye gruplarının tarih boyunca siyasî varlığını korumak amacıyla başvurduğu bir ilke olduğu bilinmektedir.⁵¹⁵

Mu’tezile mizanı inkâr eder ve amellerin tartılmasını imkânsız görür. Zira onlara göre ameller hareketlerdir. Hareketlerin ise tartılması mümkün değildir. Mu’tezileye göre amellerin karşılığı cennet veya cehennemdeki derecelerdir. Mu’tezileye göre hasenat ve seyyiatın karşı karşıya getirilmesi şeklinde bir ölçme düşünülemez. Onlara göre iyilikler küçük günahları yok eder, büyük günahlarla birlikte hasenatta kalmaz. Bu nedenle amellerin tartılması düşünülemez.⁵¹⁶

3.3.4.Tanıkların Şahitliği

Suâllerin sorulması ve amel defterlerinin ortaya konulup değerlendirme yapılmasından sonra hâlâ yaptıklarını inkâr edenlere adaletli davranıldığını göstermek üzere tanıkların şahitliğine başvurulur. Fussilet Sûresi’nde vücuttaki organların tanıklık yapacağı şöyle bildirilmiştir:

حَتَّىٰ إِذَا مَا جَاؤَهَا شَهِدَ عَلَيْهِمْ سَمْعُهُمْ وَأَبْصَارُهُمْ وَجُلُودُهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ

*Nihâyet oraya geldikleri zaman kulakları, gözleri ve derileri, işledikleri şeye karşı onların aleyhine şahitlik edecektir.*⁵¹⁷ Bu sahnede olanlar karşısında insanların hayreti artmakta, insanlar organlarının şahitliği karşısında şaşırmakta ve derilerine “Niçin

⁵¹⁴ Bakara, 2/202; Âl-i İmrân, 3/199; Müsned, III, 218

⁵¹⁵ Toprak, “mizan” md., *DİA*, XXX, 211.

⁵¹⁶ Gölcüklü, *Kelam*, s. 478.

⁵¹⁷ Fussilet, 41/20.

aleyhimize şahitlik ettiniz.”⁵¹⁸ demektedirler. Bunun karşısında şahitlik eden organların da “*Herşeyi konuşuran Allah bizi konuştu.*”⁵¹⁹ cevabını vereceği âyetlerin devamında bizlere hatırlatılmaktadır. Bu konuşmalar bitince onlara şu azarlama ve istihza yapılır. “*Evvelce kulaklarınızın, gözleriniz ve derilerinizin aleyhinize şahitlik etmesinden çekinmiyordunuz.*”⁵²⁰ Uzuvarlarınızın ve derilerinizin sizi gözetlediği aklınızın ucundan dahi geçmiyordunuz ve bunun farkında bile değildiniz. Onların şahitliğini hiç beklemiyordunuz. “*Allah’ın yaptıklarınızın çoğunu bilmediğinizi zannediyordunuz.*”⁵²¹ Gözlerden gizlemeye çalıştığınız, gizliliğinden emin olduğunuz yerlerde yaptıklarınıza kulaklar, gözler ve hatta deriler şahitlikte bulanacaktır denilerek dikkatli olmamız gerektiği hatırlatılmaktadır.⁵²² Mâturîdî uzuvlarımız dışında ayrıca peygamberlerin⁵²³, yazıcı ve diğer bazı görevli meleklerin⁵²⁴, dünyanın⁵²⁵ hatta putların⁵²⁶ dahi şahitlik edeceğini söyler.

3.3.5. Ceza ve Mükâfat

Mizanda yapılan değerlendirme sonucu iyilikleri ağır gelenlerin mükâfat yeri olan cennet ve kötülükleri ağır gelenler için ceza yeri olan Cehennem ile ilgili birçok sahne karşımıza çıkmaktadır. Öncelikle cennet sahnelerine yer verdikten sonra cehennem sahnelerine geçeceğiz.

3.3.5.1. Cennet

Cennet “örtmek, gizlemek” anlamındaki “cenn” kökünden isim olup “bitki ve ağaçlarıyla toprağı örten bahçe” anlamına gelir.⁵²⁷ Âhiret hayatında mü’minlerin ebedî saadet yurdunun bu şekilde adlandırılmasının sebebi, genel görünümüyle dünya bahçelerine benzemesi veya eşsiz nimetlerini insan idrakinden gizlemiş olması şeklinde açıklanmıştır.⁵²⁸ Kur’ân-ı Kerim’de müfred, tesniye ve cemi şekilleriyle 147 defa geçen cennet kelimesi yirmi beş yerde dünyadaki bağ bahçe, altı yerde Âdem ile Havva’nın iskân

⁵¹⁸ Fussilet, 41/21.

⁵¹⁹ Fussilet, 41/21.

⁵²⁰ Fussilet, 41/22.

⁵²¹ Fussilet, 41/22.

⁵²² Kutub, *Kur’an’da Kıyamet Sahneleri*, s. 204-205.

⁵²³ Zümer, 39/69; Nisa, 4/41; Nahl, 16/ 89.

⁵²⁴ Kaf, 50/21, 23;

⁵²⁵ Zilzal, 99/10.

⁵²⁶ Yunus, 10/28.

⁵²⁷ İsfahânî, *el-Müfredât fî Ğarîbi ’l-Kur’ân*, ‘c-n-n’ md., s. 204.

⁵²⁸ M. Süreyya Şahin, “Cennet” md., *DİA*, VII, 374.

edildiği mekân, bir yerde Hz. Peygamber (s.a.s.)’in yanında Cebrail’i gördüğü Sidretü’l Münteha’nın civarında bulunan me’va cenneti, diğer yerlerde de âhiret cenneti anlamında kullanılmıştır.⁵²⁹ Kur’ân’da cennet için çeşitli isimler kullanılmıştır. Cennetin tabakaları olması ihtimali de bulunan bu isimleri şöyle sıralayabiliriz: Cennetü’l-me’vâ⁵³⁰ (şehid ve müminlerin barınağı ve konağı olan cennet), cennet-i adn⁵³¹ (ikamet ve ebedîlik cenneti), dâru’l-huld⁵³² (ebedîlik yurdu), Cennetü’l-firdevs⁵³³ (her şeyi kapsayan cennet bahçesi), dâru’s-selâm⁵³⁴ (esenlik yurdu), dâru’l-mukame⁵³⁵ (ebedî kalınacak yer), cennâtü’n-naîm⁵³⁶ (nimetlerle dolu cennetler), el-makamü’l-emîn⁵³⁷ (güvenli makam).

Kur’ân-ı Kerîm’de cennetin ve cennetliklerin şu şekilde tasvir edildiğini görmekteyiz:

Cennetin genişliği gökler ve yer kadardır:

وَسَارِعُوا إِلَىٰ مَغْفِرَةٍ مِّن رَّبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ أُعِدَّتْ لِلْمُتَّقِينَ

*Rabbinizin bağışına ve takvâ sahipleri için hazırlanmış olup genişliği gökler ve yer kadar olan cennete koşun!*⁵³⁸

Cennet yakıcı sıcaklığın da dondurucu soğğun da görülmeyeceği bir yerdir:

مُتَّكِئِينَ فِيهَا عَلَى الْأَرَائِكِ لَا يَرَوْنَ فِيهَا شَمْسًا وَلَا زَمْهَرِيرًا

*Orada koltuklara kurulmuş olarak bulunurlar; ne yakıcı sıcak görülür orada, ne de dondurucu soğuk.*⁵³⁹

Karışımında zencefil bulunan ve selsebil adı verilen pınarlardan çıkan içecekler gümüş ve billur kâselerde cennetliklere ikram edilir:

⁵²⁹ M. Fuad Abdulbaki, *el-Mu’cemu’l-Müfrehes li Elfâzi’l-Kur’âni’l-Kerîm*, ‘cennet’ md., s. 180.

⁵³⁰ Necm, 53/15.

⁵³¹ Tevbe, 9/72; Rad, 13/23; Nahl, 16/31, Taha, 20/76; Saf, 61/12.

⁵³² Fussilet, 41/28.

⁵³³ Kehf, 18/107; Mü’minun, 23/11.

⁵³⁴ En’am, 6/127; Yunus, 10/25.

⁵³⁵ Fatır, 35/35.

⁵³⁶ Hac, 22/56; Saffat, 37/43; Vakıa, 56/89.

⁵³⁷ Duhan, 44/51.

⁵³⁸ Âl-i İmrân, 3/133.

⁵³⁹ İnsân, 76/13.

وَيُطَافُ عَلَيْهِمْ بِأَيَّةٍ مِنْ فَضَّةٍ وَأَكْوَابٍ كَانَتْ قَوَارِيرًا * قَوَارِيرَ مِنْ فِضَّةٍ قَدَّرُوهَا تَقْدِيرًا * وَيُسْقَوْنَ فِيهَا
كَأْسًا كَانَ مِزَاجُهَا زَنْجَبِيلًا * عَيْنًا فِيهَا تُسَمَّى سَلْسَبِيلًا

*Yanlarında, gümüş kaplar ve billûr kâselerle, gümüş beyazlığında (billûr gibi) şeffaf kupalarla dolaşılır ki, sâkiler bunu (cennet şarabını) ölçüsünce tayin ve takdir ederler. Onlara orada bir kâseden içirilir ki (bu şarabın) karışımında zencefil vardır. (Bu şarap) orada bir pınardandır ki adına Selsebîl denir.*⁵⁴⁰

Orada temiz su, tadı bozulmayan süttten ve süzme baldan ırmaklar vardır:

مَثَلُ الْجَنَّةِ الَّتِي وُعدَ الْمُتَّقُونَ فِيهَا أَنْهَارٌ مِنْ مَاءٍ غَيْرِ آسِنٍ وَأَنْهَارٌ مِنْ لَبَنٍ لَمْ يَتَغَيَّرْ طَعْمُهُ وَأَنْهَارٌ مِنْ خَمْرٍ
لَذَّةٍ لِلشَّارِبِينَ وَأَنْهَارٌ مِنْ عَسَلٍ مُصَفًّى وَلَهُمْ فِيهَا مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ وَمَغْفِرَةٌ مِنْ رَبِّهِمْ كَمَنْ هُوَ خَالِدٌ فِي النَّارِ
وَسُقُوا مَاءً حَمِيمًا فَقَطَّعَ أَمْعَاءَهُمْ

*Müttakîlere vâdolunan cennetin durumu şöyledir: İçinde bozulmayan sudan ırmaklar, tadı değişmeyen süttten ırmaklar, içenlere lezzet veren şaraptan ırmaklar ve süzme baldan ırmaklar vardır. Orada meyvelerin her çeşidi onlarındır. Rablerinden de bağışlama vardır. Hiç bu, ateşte ebedî kalan ve bağırsaklarını parça parça edecek kaynar su içirilen kimselerin durumu gibi olur mu?*⁵⁴¹

Cennet içeceği baş ağrıtmayan, sarhoş etmeyen, içenlere zevk veren ve bembeyaz bir kaynaktan çıkan bir içecektir:

يُطَافُ عَلَيْهِمْ بِكَأْسٍ مِنْ مَعِينٍ * بَيضَاءَ لَذَّةٍ لِلشَّارِبِينَ * لَا فِيهَا غَوْلٌ وَلَا هُمْ عَنْهَا يُنَزِفُونَ

*Onlara pınardan (doldurulmuş) kadehler dolaştırılır. Berraktır, içenlere lezzet verir. O onda ne sersemletme vardır ne de onunla sarhoş olurlar.*⁵⁴²

Cennette türlü meyveler, hurmalıklar, nar ağaçları, bağlar, dikensiz sedir ağaçları, salkımları sarkmış muz ağaçları, çeşit çeşit kuş etleri gibi nimetlerin bulunacağı da zikredilmektedir:

⁵⁴⁰ İnsan, 76/15-18.

⁵⁴¹ Muhammed, 47/15.

⁵⁴² Sâffât, 37/45-47.

فِيهِمَا فَاكِهَةٌ وَنَخْلٌ وَرُمَّانٌ

*İkisinde de her türlü meyveler, hurma ve nar vardır.*⁵⁴³

إِنَّ لِلْمُتَّقِينَ مَفَازًا * حَدَائِقَ وَأَعْنَابًا

*Şüphesiz takvâ sahipleri için umulanı buldukları yer, bahçeler, üzüm bağları, vardır.*⁵⁴⁴

فِي سِدْرٍ مَّخْضُودٍ * وَطَلْحٍ مَّنْضُودٍ

*Düzgün kiraz ağacı, meyveleri salkım salkım dizili muz ağaçları vardır.*⁵⁴⁵

وَلَحْمِ طَيْرٍ مِّمَّا يَشْتَهُونَ

*(Orada) Canlarının çektiği kuş etleri vardır.*⁵⁴⁶

Cennetliklerin elbiseleri ince ve kalın halis ipektendir⁵⁴⁷, süsleri altındandır.⁵⁴⁸ Cennetliklere hizmet etmek için ölümsüz gençler dolaşır, onlar saçılmış birer inci gibidirler.⁵⁴⁹ Bunlar altın kadeh ve tepsiler dolaştırırlar, cennetliklerin canlarının istediği ve gözlerinin gördüğü her şey orada hazır bulunur.⁵⁵⁰ Cennetliklere altlarından ırmaklar akan, üst üste bina edilmiş köşkler vardır⁵⁵¹, cennetlikler için pek çok güzelliklerle nitelenmiş tertemiz eşler bulunacaktır.⁵⁵² Cennetliklerin hem kendileri hem de eşleri cennetin gölgelerinde tahtları üzerine kurulup yaslanırlar.⁵⁵³ Allah tarafından kalplerinden kin sökülüp atılmış olan cennetlikler, kardeşler halinde, karşı karşıya tahtları üzerinde otururlar. Orada bunlara hiçbir yorgunluk ve zahmet yoktur.⁵⁵⁴ Cennette boş ve yalan söz de işitilmez.⁵⁵⁵ Cennet nimetlerinin insan akıl ve hayalinin alamayacağı güzellikte olduğunu Hz. Peygamber (s.a.s.) bir kutsî hadiste şöyle açıklamıştır: “*Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: Sâlih kullarım için ben, cennette hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın*

⁵⁴³ Rahmân, 55/68.

⁵⁴⁴ Nebe, 78/32.

⁵⁴⁵ Vâkıa, 56/28-29.

⁵⁴⁶ Vâkıa, 56/21.

⁵⁴⁷ Kehf, 18/31; İnsân, 76/21.

⁵⁴⁸ Kehf, 18/21; Hac, 22/23; Fâtır, 35/33.

⁵⁴⁹ İnsân, 76/19.

⁵⁵⁰ Zuhruf, 43/71.

⁵⁵¹ Zümer, 39/20.

⁵⁵² Bakara, 2/25; Vâkıa, 56/35-38; Sâffât, 37/48-49; Nebe, 78/33.

⁵⁵³ Yâsîn, 36/56.

⁵⁵⁴ Hicr, 15/47- 48.

⁵⁵⁵ Nebe, 78/35.

işitmediği ve insanın kalbinden bile geçmeyen nice nimetler hazırladım.”⁵⁵⁶ Şüphesiz cennetteki nimetlerin en büyüğü Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak ve ru'yetullahtır. Bu konuda Kur'an'da şöyle buyrulmuştur: “... Allah'ın rızası ise hepsinden (bütün cennet nimetlerinden) daha büyüktür. İşte büyük kurtuluş ta budur.”⁵⁵⁷ Ru'yetullah; sözlükte “görmek” mânasındaki ru'yet kelimesiyle “Allah” lafzından meydana gelen bir terkip olup mü'minlerin âhirette Allah'ı görmesi anlamında bir kelâm terimidir.⁵⁵⁸ Kur'an'da ru'yetullah terkibi geçmemekle birlikte inkârcıların dünyada Allah'ı görme ve peygamberlerden Allah'ı kendilerine gösterme taleplerinden söz edilmiştir. Âhireti tasvir eden âyetlerde ise o gün parıldayan yüzlerin Rablerine bakacağı;

وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَّاضِرَةٌ إِلَىٰ رَبِّهَا نَاطِرَةٌ

“O gün birtakım yüzler aydındır. Rablerine bakarlar.”⁵⁵⁹ âyetiyle zikredilirken; kâfirlerin ise Rablerinden mahrum kalacağı bildirilmiştir:

كَأَنَّهُمْ عَنْ رَبِّهِمْ يَوْمَئِذٍ لَّمَحْجُوبُونَ

“Hayır, şüphesiz onlar, kıyamet günü Rablerini görmekten mahrum bırakılacaklardır.”⁵⁶⁰

Hadislerde ru'yetullah yerine “ru'yetü rab” tabiri geçmektedir.⁵⁶¹ Sahih hadislerde belirtildiğine göre mü'minler, bulutsuz bir günün öğle vaktinde güneşi ve bulutsuz bir gecede dolunayı gördükleri gibi âhirette Allah'ı görecektir.⁵⁶² Resulullah (s.a.s.) “Muhakkak ki şu ayı görüşünüz gibi Rabbinizi de göreceksiniz. Ve o sırada izdihamdan ötürü birbirinize zarar vermiş de olmayacaksınız.”⁵⁶³ buyurmuştur.

Diğer bazı rivâyetlere göre hiçbir mü'min ölünceye kadar Allah'ı göremeyecektir.⁵⁶⁴ Sahabe mi'rac münasebetiyle Resûl-i Ekrem (s.a.s.)'e, “Allah'ı gördün mü?” diye sormuş, o da, “Nurdur, nasıl göreyim?” veya “Sadece bir nur gördüm” cevabını

⁵⁵⁶ Buhârî, *Tefsîr*, 32; Müslim, *Cennet*, 1; Tirmizî, *Tefsîr*, 32.

⁵⁵⁷ Tevbe, 9/72.

⁵⁵⁸ Mustafa Özgen, “İmam Rabbani'ye Göre Ru'yetullah Meselesi”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Konya 2012, XXXIII, , s. 35.

⁵⁵⁹ Kıyame, 75/22-23.

⁵⁶⁰ Mutaffifin, 83/15.

⁵⁶¹ Buhârî, *Mevâkıf*, 16; Müslim, *Zühd*, 16.

⁵⁶² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 16; IV, 13-14; Buhârî, *Tevhîd*, 24; Müslim, *Îmân*, 299, *Zühd*, 16.

⁵⁶³ Buhârî, *Mevâkıf*, 16; Müslim, *Îman*, 81; Tirmizi, *Cennet*, 15.

⁵⁶⁴ Müslim, *Fiten*, 95.

vermiştir.⁵⁶⁵ Hz. Âişe (r.a.) ise, “Muhammed (s.a.s.)’in Allah’ı gördüğünü söyleyen kimse yalan konuşmuş olur” diyerek Resulullah (s.a.s.)dâhil kimsenin dünyada Allah’ı görmediğini ve gözlerin Allah’ı idrak etmediğini bildiren âyetin bunu açıkladığını belirtmiştir.⁵⁶⁶

Ru’yetullah hakkında âlimlerin görüşlerine bakacak olursak: Ru’yetullah meselesi hicrî II. yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkan itikadî konulardan biridir. Bu konuda âlimlerce benimsenen görüşler iki noktada incelenebilir.⁵⁶⁷

a) Dünyada Ru’yetullah: Allah’ın dünyada görülmesi hakkında iki farklı görüş vardır, birincisine göre bu mümkündür. Müşebbihe ve bazı Sûfiyye gruplarının benimsediği bu görüşün delili Allah’ı zikretme, sevme ve O’na fazlaca ibadet etme sonucunda yaşandığı söylenen ruhî tecrübelerden ibarettir. Ancak kontrolü mümkün olmayan, daima yanıltma ihtimali taşıyan bu yöntem bağlayıcı bir delil olarak kabul edilmemiştir. İkinci anlayışa göre peygamberler dahil olmak üzere hiçbir insan Allah’ı dünyada göremez. Nitekim Hz. Mûsâ, Allah’ı dünyada görmek istemiş, fakat “*Sen beni asla göremezsın*”⁵⁶⁸ cevabını almıştır. Ayrıca Kur’ân gözlerin Allah’ı göremeyeceğini haber vermiş⁵⁶⁹ âlimler de bu âyete ru’yetullahın dünyada vuku bulmayacağı anlamını vermiştir. Sahih hadislerde de ru’yetullahın âhirette gerçekleşeceği bildirilmiştir. Âlimlerin büyük çoğunluğu bu görüştedir.

Resûl-i Ekrem (s.a.s.)’in dünyada Allah’ı görüp görmediği konusu da tartışılmıştır. Bir görüşe göre bu olay gerçekleşmiştir çünkü mi’rac hadisleri içinde Resûlullah (s.a.s.)’in Allah’ı gördüğünü ifade eden rivâyetler mevcuttur. Söz konusu rivâyetlerin bir kısmı zayıf veya uydurma, bir kısmı da mutlak ifadeler olduğundan bu tür deliller Hz. Peygamber (s.a.s.)’in dünyada Allah’ı gözleriyle gördüğünü kanıtlayıcı nitelikte görülmemiştir. Diğer anlayışa göre ise Hz. Peygamber (s.a.s.) Allah’ı gözleriyle görmemiştir. Çünkü Kur’ân’da vahiy yoluyla, perde arkasından veya elçi melek aracılığı ile konuşma dışında hiçbir insanın Allah ile konuşamayacağı bildirilmiştir.⁵⁷⁰ Ayrıca Hz. Âişe (r.a.) yukarıda belirtildiği gibi Resûl-i Ekrem (s.a.s.)’in Allah’ı gözleriyle gördüğünü söyleyen kişinin

⁵⁶⁵ Müslim, *Îmân*, 291-292.

⁵⁶⁶ Buhârî, *Tevhid*, 4.

⁵⁶⁷ Temel Yeşilyurt, “Rü’yetullah” md., *DİA*, XXXV, 311.

⁵⁶⁸ A’râf, 7/143.

⁵⁶⁹ En’âm, 6/103.

⁵⁷⁰ Şûrâ, 42/51.

yalan konuştuğunu, zira kendisinin bunu Hz. Peygamber (s.a.s.)’e sorup öğrendiğini bildirmiştir. Başta Hz. Âişe (r.a.)ve İbn Mes’ûd olmak üzere sahabe ve tâbiînin yanı sıra kelâm ve hadis âlimlerinin çoğunluğu bu görüştedir.

b) Âhirette Rü’yetullah: Allah’ın âhirette görülmesi konusunda âlimlerce benimsenen görüşler ise kısaca şöyledir:

Bir kısım Allah Teâlâ’nın âhirette mü’minler tarafından görüleceğini fakat kâfirlerin bundan mahrum kalacağını söylemektedir. Kur’ân-ı Kerîm’de, “O gün rablerine bakan parlak yüzler vardır” meâlindeki âyette geçen “ilâ rabbihâ nâzirah” ifadesi⁵⁷¹ bunun açık delilidir. Çünkü burada “ilâ” edatıyla kullanılan “nazara” fiili Hz. Mûsâ’nın Allah’ı görme talebini dile getiren âyette⁵⁷² “enzur ileyk” şeklinde geçmekte ve “baş gözünün bakması” anlamına gelmektedir. Gözlerin Allah’ı idrak edemediğini bildiren âyet ise⁵⁷³ gözlerin Allah’ı dünyada göremeyeceği veya O’nun zâtını kuşatamayacağı mânası taşır. Ayrıca ru’yetullah, Kur’ân’da görmeyi dolaylı şekilde ifade eden ve “yüzyüze karşılaşma” mânasına gelen “likâ” kelimesi ve bu kökten türeyen fiillerle de anlatılmıştır. Bu âyetler âhirette mü’minlerin Allah’ı çıplak gözle göreceğine işaret etmektedir. Buna karşılık kâfirlerin âhirette kör (Allah’ı görme özelliğinden yoksun) olarak haşredilecekleri ve bu sebeple Allah’ı göremeyeceklerine dair âyetler mevcuttur.⁵⁷⁴

Bir diğer görüşe göre ise Allah dünyada görülemediği gibi O’nun âhirette de görülmesi mümkün değildir. Zira Kur’ân’da gözlerin Allah’ı göremediği açıkça belirtilmiş⁵⁷⁵, Hz. Mûsâ’nın kavminden Allah’ı görme talebinde bulunanların dünyada cezalandırıldığı haber verilmiştir.⁵⁷⁶ Hz. Mûsâ’nın Allah’ı görme talebinde bulunmasını konu edinen âyete gelince⁵⁷⁷, bundan bir peygamberin muhal olan bir şeyi istemeyeceği biçiminde sonuç çıkarmak yerine isteğin mâkul bir şekilde te’vil edilmesi gerekir. Şöyle ki: Hz. Mûsâ, Allah’ı görmenin imkânsızlığını kanıtlamak amacıyla kavmi adına O’nu görmek veya bir mûcize vasıtasıyla hakkında zarurî bilgi sahibi olmak istemiştir. Âyetin zâhirî mânaya geldiğinin kabul edilmesi halinde bile bundan yine ru’yetullahın imkânsız olduğu sonucu çıkar. Çünkü Allah’ı görme talebinde bulunan Hz. Mûsâ, Tûr’a tecelli eden Allah’ı

⁵⁷¹ Kiyâme, 75/22-23.

⁵⁷² A’râf, 7/143.

⁵⁷³ En’âm, 6/103.

⁵⁷⁴ Tâhâ, 20/124; Muttaffîfîn, 83/15.

⁵⁷⁵ En’âm, 6/103.

⁵⁷⁶ Bakara, 2/55; Nisâ, 4/153.

⁵⁷⁷ A’râf, 7/143.

görememiş ve sonunda bu isteğinden ötürü tövbe etmiştir.⁵⁷⁸ “O gün Rab’lerine bakan parlak yüzler vardır”⁵⁷⁹ meâlindeki âyet de ru’yetullahın âhirette vuku bulacağını kanıtlamaz. Söz konusu âyet müteşâbih olup Allah’ın görülemeyeceğini açıklayan muhkem âyetin ışığında, “O gün rablerinin mükâfatını bekleyen parlak yüzler vardır” şeklinde te’vil edilmelidir.⁵⁸⁰ Ayrıca âyetlerde insanın Allah ile konuşma şekilleri arasında yüzyüze konuşma yoktur.⁵⁸¹ Sahih hadislerde de hiçbir insanın Allah’ı dünyada ve âhirette göremeyeceği bildirilmiştir, buna muhalif rivâyetler teşbih ve tecsîm inancını içerdiğinden sahih değildir veya râvilerce eksik nakledilmiştir. Aklî bilgiler de Allah’ın görülemeyeceğini teyit eder, çünkü gözler sadece bir yerde ve bir yönde bulunan sonlu ve sınırlı maddî varlıkları görebilir; Allah ise bu türden bir varlık değildir ve maddî özellikler taşımaktan münezzehtir. Teşbih ve tecsîmden kaçınmak için ru’yetullahı reddetmek aklî bir zorunluluktur. İbn Rüşd, âlimlerin ru’yetullahla ilgili âyetleri te’vil ederek Allah’ın görülemeyeceğine inanmaları gerektiğini, halkın ise âyetlerin zâhirî mânasına uygun olarak O’nun görülebileceğine inanmasında bir sakınca bulunmadığını söyler; esasen halk cisim olmayan bir varlığın mevcudiyetini düşünemez.

Ehl-i sünnet âlimleri, Allah’ın âhirette mü’minlerce görüleceğini ve kâfirlerin bundan mahrum bırakılacağını bildiren âyet ve sahih hadislerden hareketle görüş belirlerken buna karşı olan grup, önce kendine göre bazı aklî gerekçelerden yola çıkarak Allah’ın görülemeyeceği tarzında bir anlayış ortaya koymuş, ardından bunu müteşâbih âyetlerle delillendirmek istemiş, buna mukabil O’nun âhirette görüleceğini haber veren âyetlere dil kurallarına ve Hz. Mûsâ’nın Allah’ı görme talebini konu edinen âyetteki kullanıma aykırı biçimde isabetsiz yorumlar getirmiş, ayrıca sahih hadisleri reddedip sahih hadis mecmualarında yer almayan rivâyetler ileri sürmüş, ru’yetullahı inkâr ederken ontolojik açıdan âhireti dünya ile aynı statüde kabul etmiştir. Halbuki birçok nassın haber verdiğine göre âhiretin şartları dünyaya göre tamamen farklı olacaktır. Bu sebeple Cenâb-ı Hakk’ın insanları, ebediyet âleminde zâtını görmelerini mümkün kılacak ve gözlerinden perdeyi kaldıracak şekilde bir yaratılışa kavuşturması mümkündür.⁵⁸² Bu aynı zamanda

⁵⁷⁸ A‘râf, 7/143.

⁵⁷⁹ Kıyâme, 75/22-23.

⁵⁸⁰ Râzî, *et-Tefsiru’l-Kebir Mefatihü’l-Gayb*, III, 85; XIV, 229.

⁵⁸¹ Râzî, *et-Tefsiru’l-Kebir Mefatihü’l-Gayb*, XXVII, 187.

⁵⁸² Kaf, 50/22.

Allah'ın kâfirlere karşı müminlere bahşedeceği müstesna bir lutuf olup âdil ve mün'im oluşuna da uygundur.

Ebu Zer (r.a.)'dan rivâyet edilen bir hadis-i şerifte Allah'ın kendilerime bakmayacağı ve kendileriyle konuşmayacağı kimseler şöyle belirtilmiştir: “Üç sınıf insan vardır ki, Allah Teâlâ kıyamet gününde onlarla konuşmaz, onların yüzüne bakmaz ve kendilerini temize çıkarmaz. Onlar için can yakıcı azap vardır.” “Elbisesinin eteğini yerde sürüyen, yaptığı iyiliği başa kaka ve ticaret malını yalan yere yeminle satmaya çalışan kimsedir.”⁵⁸³

3.3.5.2. Cehennem

Cehennemin “derin kuyu, hayırsız, uğursuz” anlamına gelen Arapça asıllı bir kelime olduğunu ileri süren İslam bilginleri olmuşsa da dil âlimleri bu konuda tereddüt etmişlerdir.⁵⁸⁴ Cevherî, İsfehânî kelimenin Farsça kökenli olduğunu söylerken, bir kısım dilbilimci ise kelimenin kökeninin İbranice “Ci-hinnom” yani “Hinnom Vadisi”nden geldiğini söylemektedir. Hinnom vadisi Kudüs'ün güneyinde yer alan vadinin adıdır aynı zamanda Filistin'de yaşayan eski bir kabilenin adıdır.⁵⁸⁵ Kur'ân-ı Kerim'in yetmiş yedi âyetinde yer alan cehennem, herhangi bir sözlük anlamı taşımaktan çok; kâfirlerin, münafıkların, zalimlerin azap görecekleri yer olarak tasvir edilir. İslam literatüründe genel anlamda cehennemi ve azap türlerini ifade etmek üzere çeşitli kelimeler kullanılmıştır. Bunlardan yedisi öne çıkmaktadır. Cehennem (derin kuyu), nâr (ateş), cahîm (son derece büyük, alevleri kat kat yükselen ateş), hâviye (düşenlerin çoğunun geri dönmediği uçurum), hutame (obur ve kızgın ateş), lezâ (dumansız alev), saîr (çılgın ateş), sakar (ateş).⁵⁸⁶

Cehennem Kur'ân-ı Kerîm'de şu şekilde tasvir edilir. Suçlular cehenneme vardıklarında, cehennem onlara büyük kıvılcımlar saçar;

إِنَّهَا تَرْمِي بِشَرَرٍ كَالْقَصْرِ * كَأَنَّهُ جِمَالَتٌ صُفْرٌ

⁵⁸³ Müslim, *İman*, 171; Ebu Davud, *Libas*, 25; Nesai, *Büyu'*, 5.

⁵⁸⁴ Bkz. İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, “c-h-n-m” md., II, 112.

⁵⁸⁵ Galip Türcan, *Kur'an'da Ahiret İnancı* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), SDÜ SBE, Isparta 2002, s. 242.

⁵⁸⁶ Bekir Topaloğlu, “Cehennem” md., *DİA*, VII, 225.

*O, birer saray gibi kıvılcımlar atar. O kıvılcımlardan her biri, sanki birer deve yavrusudur!*⁵⁸⁷

Uzaktan gözüktüğünde onun kaynaması ve uğultusu işitilir:

إِذَا رَأَتْهُمْ مِنْ مَكَانٍ بَعِيدٍ سَمِعُوا لَهَا تَغِيْظًا وَزَفِيرًا

*Bu ateş onları, daha uzaktan görünce, onun öfkesinden gülediğini ve korkunç homurtusunu işitirler.*⁵⁸⁸

İnkârcılar için cehennem bir zindandır,

وَجَعَلْنَا جَهَنَّمَ لِلْكَافِرِينَ حَصِيرًا

*Zaten cehennemi kâfirlere zindan kılmışsınız.*⁵⁸⁹

Cehennemlikler için ateşten örtü ve yataklar vardır:

لَهُمْ مِنْ جَهَنَّمَ مِهَادٌ وَمِنْ فَوْقِهِمْ غَوَاشٍ وَكَذَلِكَ نَجْزِي الظَّالِمِينَ

*Onlara cehennem ateşinden bir döşek ve üzerlerinde de yine ateşten örtüler var. İşte Biz zalimleri böyle cezalandırırız!*⁵⁹⁰

Ateş Cehennemlikleri her taraftan kuşatır,

وَقُلِ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيُكْفُرْ إِنَّا أَعْتَدْنَا لِلظَّالِمِينَ نَارًا أَحَاطَ بِهِمْ سُرَادِقُهَا وَإِنْ

يَسْتَعْثِبُوا يُعَاثُوا بِمَاءٍ كَالْمُهْلِ يَشْوِي الْوُجُوهَ بِئْسَ الشَّرَابُ وَسَاءَتْ مُرْتَفَقًا

*De ki: "İşte Rabbiniz tarafından gerçek geldi. Artık dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin." Şu da bir gerçektir ki Biz o zalimlere, duvarları kendilerini çepeçevre kuşatmış olan müthiş bir ateş hazırladık. Eğer susuzluktan feryad edecek olurlarsa kendilerine erimiş maden gibi yüzleri haşlayan bir su verilir. O ne fena bir içecektir ve cehennem ne fena bir barınaktır!*⁵⁹¹

⁵⁸⁷ Mürselât, 77/32-33.

⁵⁸⁸ Furkan, 25/12.

⁵⁸⁹ İsrâ, 17/8.

⁵⁹⁰ A'râf, 7/41.

⁵⁹¹ Kehf, 18/29.

Yüzleri dağlayan ve yakan alevleri vardır;

تَلْفَحُ وُجُوهَهُمُ النَّارُ وَهُمْ فِيهَا كَالِحُونَ

*Orada yüzlerini alevler yalar da, ateş dudaklarını yaktığında, dişleri açıkta kalıverir.*⁵⁹²

Cehennem ateşi deriyi soyup kavurur, içine atılanı bitirir, tekrar tekrar azap tekrarlanır. Derileri, her yanışında, azabı tatmaları için başka deriler ile değiştirilir:

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِنَا سَوْفَ نُصْلِيهِمْ نَارًا كُلَّمَا نَضِجَتْ جُلُودُهُمْ بَدَّلْنَاهُمْ جُلُودًا غَيْرَهَا لِيَذُوقُوا الْعَذَابَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَزِيزًا حَكِيمًا

*Âyetlerimizi inkâr edenleri cehenneme sokacağız. Derileri kızarıp yandıkça, yerine taze deri yaratacağız, ta ki cezaları olan azabı iyice tatsınlar. Şüphesiz ki Allah azîz ve hakîmdir (üstün kudret, tam hüküm ve hikmet sahibidir).*⁵⁹³

نَزَاعَةً لِّلشَّوْىِ

*Eli, ayağı, bütün uzuvları söküp atar.*⁵⁹⁴

سَأُصْلِيهِ سَقَرَ * وَمَا أَدْرَاكَ مَا سَقَرُ * لَا تُبْقَى وَلَا تَذَرُ * لَوَاحَةً لِّلْبَشَرِ

*Ben onu Sekar'a (cehenneme) sokacağım. Sekar nedir bilir misin? Nereden bileceksin! O, içine atılanı yer, bitirir. Yine de bırakmaz, eski haline çevirip bu işi tekrar eder. Sürekli olarak derileri kavurur.*⁵⁹⁵ Bilinmezlikle başlayan bu sahnede sekar'ın her şeyi yutması ve kendisinden hiçbir şeyin kurtulmadığı tasvir edilerek cehennemin insana susayışı ve kızgın alevleriyle insanların derilerini kavuracağı bildirilmektedir.⁵⁹⁶

سَيَذَكَّرُ مَنْ يَخْشَى * وَيَتَجَنَّبُهَا الْأَشْقَى * الَّذِي يَصْلَى النَّارَ الْكُبْرَى * ثُمَّ لَا يَمُوتُ فِيهَا وَلَا يَحْيَى

*(Allah'tan) korkan öğütten yararlanacak. En büyük ateşe girecek olan kötü kimse ise öğütten kaçınır. Sonra o, ateşte ne ölür ne de yaşar.*⁵⁹⁷ Cehennem azabı sebebiyle insan orada ne ölmeksizin sürekli azap görür. Çok uzun pasajlarda ifade edilebilecek azap çok

⁵⁹² Mü'minûn, 23/104.

⁵⁹³ Nisa, 4/56.

⁵⁹⁴ Mearic, 70/16.

⁵⁹⁵ Müddessir, 74/26-29.

⁵⁹⁶ Kutub, Kur'an'da Kıyamet Sahneleri, s. 69.

⁵⁹⁷ A'la, 87/10-13.

veciz bir şekilde ifade edilmiştir. Bu sahne ile korku vererek gafil olanların şaşkınlık ve tedirginlik içinde bunu hissetmeleri sağlanmıştır.⁵⁹⁸

Cehennem ateşi kalplere kadar işler:

نَارُ اللَّهِ الْمُوقَدَةُ * الَّتِي تَطَّلِعُ عَلَى الْأَفْئِدَةِ

*Allah'ın tutuşturulmuş bir ateşidir. Bir ateş ki ta kalplere kadar işleyip yakar.*⁵⁹⁹

Kızgın ateş dolu bir çukurdur:

فَأُمُّهُ هَاوِيَّةٌ * وَمَا أَدْرَاكَ مَا هِيَ * نَارٌ حَامِيَّةٌ

*İşte onun anası (varacağı yer) Hâviye'dir. Sen Hâviye'nin ne olduğunu ne bileceksin? O, kızgın bir ateştir.*⁶⁰⁰

Cehennemim yakıtı insanlar ve taşlardır:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ عَلَيْهَا مَلَائِكَةٌ غِلَاظٌ شِدَادٌ لَا يَعْصُونَ
اللَّهَ مَا أَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ

*Ey iman edenler! Kendilerinizi ve ailenizi, yakıtı insanlarla taşlar olan o müthiş ateşten koruyun. Onun başında kaba yapılı, sert ve şiddetli melekler olup onlar asla Allah'a isyan etmez ve kendilerine verilen bütün emirleri tam yerine getirirler.*⁶⁰¹

Kendisine atılanlardan bıkmayacaktır:

يَوْمَ نَقُولُ لِجَهَنَّمَ هَلِ امْتَلَأَتْ وَتَقُولُ هَلْ مِنْ مَزِيدٍ

*O gün cehenneme Biz: "Doldun mu?" dedikçe O: "Daha yok mu?" diye iştahını dile getirir.*⁶⁰²

Cehennemlik insanlar içlerine işleyen bir sıcaklık ve kaynar su içinde, serin ve hoş olmayan bir kara dumanın gölgesinde olacaklardır:

فِي سُمُومٍ وَحَمِيمٍ * وَظِلٍّ مِنْ يَحْمُومٍ * لَا بَارِدٍ وَلَا كَرِيمٍ

⁵⁹⁸ Kutub, Kur'an'da Kıyamet Sahneleri, s. 77.

⁵⁹⁹ Hümeze, 104/6-7.

⁶⁰⁰ Kari'a, 101/9-11.

⁶⁰¹ Tahrim, 66/6.

⁶⁰² Kaf, 50/30.

*Onlar kızgın ateşte ve kaynar sularda Ne serin, ne de faydalı olmayan, kapkara duman tabakası altındadırlar.*⁶⁰³

Cehennemliklerin yiyeceği zakkum ağacıdır:

إِنَّا جَعَلْنَاهَا فِتْنَةً لِلظَّالِمِينَ * إِنَّهَا شَجَرَةٌ تَخْرُجُ فِي أَصْلِ الْجَحِيمِ * طَلْعُهَا كَأَنَّهُ رُؤُوسُ الشَّيَاطِينِ * فَإِنَّهُمْ لَأَكْلُونَ مِنْهَا فَمَالُؤُنْ مِنْهَا الْبُطُونَ *

*Biz onu zalimler için bir dert ve azap yaptık. O öyle bir ağaçtır ki cehennemin ta dibinden çıkar. Meyveleri, sanki şeytanların başları!" İşte o zalimler bunları yer ve karınlarını tıka basa doldururlar.*⁶⁰⁴

İçecekleri ise kaynar su ve irindir:

فَشَارِبُونَ عَلَيْهِ مِنَ الْحَمِيمِ * فَشَارِبُونَ شُرْبَ الْهَيْمِ

*“Üstüne de kaynar su içeceksiniz! Hem de susamış develerin suya saldırışı gibi saldıracak içeceksiniz.”*⁶⁰⁵

Orada serinlik bulamadıkları gibi içecek güzel bir şey de bulamayacaklardır:

لَا يَذُقُونَ فِيهَا بَرْدًا وَلَا شَرَابًا * إِلَّا حَمِيمًا وَعَسَاقًا

*“Orada ne bir serinlik, ne bir içecek tadarlar. İçecek olarak sadece kaynar su ile irin bulurlar.”*⁶⁰⁶

İnkâr edenler, dünyada yaptıklarından dolayı Allah'ı görmekten mahrum kalacaklardır.

كَأَنَّهُمْ عَنْ رَبِّهِمْ يَوْمَئِذٍ لَمَحْجُوبُونَ

*“Hayır! Hayır! Bu, cezasız kalmayacak. Onlar, o gün Rab'lerini görmekten mahrum kalacaklardır.”*⁶⁰⁷

⁶⁰³ Vakı'a, 56/42-44.

⁶⁰⁴ Saffat, 37/63-66.

⁶⁰⁵ Vakı'a, 56/54-55.

⁶⁰⁶ Nebe, 78/24-25.

⁶⁰⁷ Mutaffifin, 83/15.

Cehennemliklere Allah rahmet etmeyecek, cehennem azabı ise onları ebedî olarak kuşatacaktır:

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا ثُمَّ آمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا ثُمَّ أَزْدَادُوا كُفْرًا لَمْ يَكُنِ اللَّهُ لِيَغْفِرْ لَهُمْ وَلَا لِيَهْدِيَهُمْ سَبِيلًا

“Onlar ki iman ettikten sonra inkâr ettiler. Sonra tekrar iman edip sonra inkâr ettiler. Sonra da inkârlarını artırdılar... İşte onları Allah ne affeder, ne de doğru yola çıkarır.”⁶⁰⁸

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَظَلَمُوا لَمْ يَكُنِ اللَّهُ لِيَغْفِرْ لَهُمْ وَلَا لِيَهْدِيَهُمْ طَرِيقًا

*İnkâr edip zulmedenleri Allah affedecek değil. Onları cehennem yolundan başka bir yola çıkaracak da değil.*⁶⁰⁹

Günahkâr mü'minler ise cehennemde ebedî kalmayacaklar, Hz. Peygamber'in hadislerinde de bildirildiği gibi cezalarını çektikten sonra cennete konulacaklardır.⁶¹⁰

Âhiret hayatının her devresinde olduğu gibi cehennem azabını ruh, beden ile birlikte çekecektir. Ancak cehennem hayatında sözü edilen, acı, ıstırap, azap, ateş vb. şeyler bu dünyadakilere benzetilemez. Bunların iç yüzünü insanların bilmesi mümkün değildir.

Hz. Peygamber (s.a.s.) cehennemde azabı en hafif olan kişi ile ilgili olarak şöyle buyurmuştur. “Şüphesiz kıyamet gününde cehennemliklerin azabı en hafif olanı, ayaklarının altına iki kor konulup da bu sebeple beyni kaynayan kişidir. Oysa o, hiç kimsenin kendisinden daha şiddetli azap gördüğünü zannetmez. Hâlbuki kendisi cehennemde azabı en hafif olanıdır.”⁶¹¹

Cehennemdeki azabının sebepleri de değişik âyetlerde anlatılmaktadır:

⁶⁰⁸ Nisa, 4/137.

⁶⁰⁹ Nisa, 4/168.

⁶¹⁰ Buhârî, Rikak, 51; Tevhîd, 19; Tirmizî, Birr, 61.

⁶¹¹ Buhârî, Enbiya, 1, Rikak, 51; Müslim, İman, 362-364; Tirmizi, Cehennem, 12.

كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ رَهِينَةٌ * إِلَّا أَصْحَابَ الْيَمِينِ * فِي جَنَّاتٍ يَتَسَاءَلُونَ * عَنِ الْمُجْرِمِينَ * مَا سَلَكَكُمْ
فِي سَقَرٍ * قَالُوا لَمْ نَكُ مِنَ الْمُصَلِّينَ * وَلَمْ نَكُ نُطْعِمِ الْمِسْكِينَ * وَكُنَّا نَحُوضُ مَعَ الْخَائِضِينَ * وَكُنَّا
نُكَذِّبُ بَيِّمَاتِ الدِّينِ * حَتَّى آتَيْنَا الْيَقِينَ

Ashab-ı yeminden, hesap defterini sağ tarafından alan cennetlikler dışında herkes, yaptığı işlerin rehini ve esiri olacaktır. Onlar mutlaka cennetlerde mücrimlerin durumu hakkında, kendi aralarında konuşurlar. O suçlulara: “Neydi bu cehenneme sizi sürükleyen?” diye sorulur.- Onlar şöyle cevap verirler: Biz namaz kılanlardan değildik. Fakirleri doyurmaz, onların ihtiyaçlarıyla ilgilenmezdik. Batıl sözlere dalanlarla beraber biz de daldık. Bu hesap gününü yalan sayardık. Ölüm bizi yakalayınca kadar hep böyle idik.”⁶¹² Âyetinde cennet ehli günahkârlara cehenneme girme sebebini sorduğunda “Biz kâfirlerdendik.” demeleri yeterli iken, kendileri hakkında verilen hükmün sebeplerini ayrıntılı bir şekilde anlatmaları ve günahlarını itiraf etmeleri hem dini hem de sanatsal gayeye uygunluk arz etmektedir. Bu şekilde bu sahnenin uzatılmasıyla dinleyenlerin ruhuna nüfuz edilmektedir.⁶¹³

Bir başka azap sahnesinde ise cehennemde kızdırılan gümüş ve altınlar ile vücutları dağlanan insanlar karşımıza çıkmaktadır ve bu azabın sebebi de devamında açıklanmaktadır:

وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلَا يُنْفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ * يَوْمَ يُحْمَى عَلَيْهَا فِي
نَارٍ جَهَنَّمَ فَتُكْوَى بِهَا جِبَاهُهُمْ وَجُنُوبُهُمْ وَظُهُورُهُمْ هَذَا مَا كَنْزْتُمْ لِأَنفُسِكُمْ فَذُوقُوا مَا كُنْتُمْ تَكْنِزُونَ

“...Altın ve gümüşü yığıp da onları Allah yolunda harcamayanlar yok mu, işte onlara elem verici bir azabı müjdele!(Bunlar) cehennem ateşinde kızdırılıp bunlarla onların alınları, yanları ve sırtları dağlanacağı gün (onlara denilir ki): İşte bu kendiniz için biriktirdiğiniz servettir. Artık yığmakta olduğunuz şeylerin (azabını) tadın!”⁶¹⁴ Cehennemdeki bu sahne ruhun derinliklerine nüfuz etmesi için uzun ve yavaş bir şekilde tasvir edilmektedir. Önce elem verici bir azap müjdelenir, ardından ayrıntılara

⁶¹² Müddessir, 74/38-47.

⁶¹³ Kutub, Kur'an'da Kıyamet Sahneleri, s. 71.

⁶¹⁴ Tevbe, 9/34-35.

geçilir. Cehennem sıcaklığında eriyen altın ve gümüş ile ilk olarak yüzler dağlanır. Sahne devam eder vücudun yanları ardından ise sırtlar dağlanır. Tüm bunlardan sonra azarlama gelir. *Artık yığmakta olduğunuz şeylerin (azabını) tadın!* buyrulur.⁶¹⁵

Cehennemlikler, cehenneme girme sebebi olarak birbirlerini ve şeytanı suçlarlar;

قَالَ ادْخُلُوا فِي أُمَمٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِكُمْ مِنَ الْجِنَّ وَالْإِنْسِ فِي النَّارِ كُلَّمَا دَخَلَتْ أُمَّةٌ لَعَنَتْ أُخْتَهَا حَتَّى إِذَا دَارَكُوا فِيهَا جَمِيعًا قَالَتْ أُخْرِيَهُمْ لِأُولِيهِمْ رَبَّنَا هَؤُلَاءِ أَضَلُّونَا فَاتَّيَهُمْ عَذَابًا ضِعْفًا مِنَ النَّارِ قَالَ لِكُلِّ ضِعْفٍ وَلَكِنْ لَا تَعْلَمُونَ * وَقَالَتْ أُولِيهِمْ لِأُخْرِيَهُمْ فَمَا كَانَ لَكُمْ عَلَيْنَا مِنْ فَضْلٍ فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْسِبُونَ

Allah, şöyle der: “Sizden önce gelip geçmiş cin ve insan toplulukları ile birlikte ateşe girin.” Her topluluk (arkasından gidip sapıklığa düştüğü) yoldaşına lânet eder. Nihâyet hepsi orada toplandığı zaman peşlerinden gidenler, kendilerine öncülük edenler için, “Ey Rabbimiz! Şunlar bizi saptırdılar. Onlara bir kat daha ateş azabı ver” derler. Allah, der ki: “Her biriniz için bir kat daha fazla azap vardır. Fakat bilmiyorsunuz.” Öncekiler sonrakilere, “Sizin bize karşı bir üstünlüğünüz yoktur. Artık kazanmış olduğunuz şeylere karşılık, azabı tadın” derler.⁶¹⁶

Bir başka âyette ise şeytan kendine uyanları suçlarken kendisinin kimseyi zorlamadığını sadece insanları çağırdığını dolayısıyla insanın kendisini suçlaması gerektiğini belirtir:

وَقَالَ الشَّيْطَانُ لَمَّا قُضِيَ الْأَمْرُ إِنَّ اللَّهَ وَعَدَكُمْ وَعْدَ الْحَقِّ وَوَعَدْتُكُمْ فَأَخْلَفْتُكُمْ وَمَا كَانَ لِي عَلَيْكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ إِلَّا أَنْ دَعَوْتُكُمْ فَاسْتَجَبْتُمْ لِي فَلَا تَلُمُونِي وَلُومُوا أَنْفُسَكُمْ مَا أَنَا بِمُصْرِخِكُمْ وَمَا أَنْتُمْ بِمُصْرِخِيَّ إِنِّي كَفَرْتُ بِمَا أَشْرَكْتُمُونِ مِنْ قَبْلُ إِنَّ الظَّالِمِينَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ

İş bitirilince şeytan da diyecek ki: “Şüphesiz Allah, size gerçek olanı söz verdi. Ben de size söz verdim ama yalancı çıktım. Zaten benim sizi zorlayacak bir gücüm yoktu. Ben sadece sizi çağırdım, siz de hemen bana geliverdiniz. O hâlde beni kınamayın, kendinizi

⁶¹⁵ Kutub, Kur'an'da Kıyamet Sahneleri, s. 323.

⁶¹⁶ A'raf, 7/38-39.

kınayın. Artık ben sizi kurtaramam, siz de beni kurtaramazsınız. Şüphesiz ben, daha önce sizin, beni Allah'a ortak koşmanızı kabul etmemiştim. Şüphesiz, zalimlere elem dolu bir azap vardır.”⁶¹⁷

Cehenneme giren gruplar birbirini suçlarken cehenneme girmelerine sebep olanların azabının artmasını isteyecekler:

هَذَا فَوْجٌ مُّقْتَحِمٌ مَّعَكُمْ لَا مَرْحَبًا بِهِمْ إِنَّهُمْ صَالُوا النَّارِ * قَالُوا بَلْ أَنْتُمْ لَا مَرْحَبًا بِكُمْ أَنْتُمْ قَدَّمْتُمُوهُ لَنَا فَبِئْسَ الْقَرَارُ * قَالُوا رَبَّنَا مَنْ قَدَّمَ لَنَا هَذَا فَرِذْهُ عَذَابًا ضِعْفًا فِي النَّارِ

(Kendi aralarında şöyle derler:) “İşte sizinle beraber cehenneme tıklılacak bir grup. Onlara rahat ve huzur olmasın! Şüphesiz onlar cehenneme gireceklerdir.” O grup da, “Hayır, size rahat ve huzur olmasın. Bu cehennemi bizim önümüze siz sürdünüz. Orası ne kötü durak yeridir!” der. Şöyle derler: “Ey Rabbimiz! Bunu bizim önümüze kim sürdüyse, cehennemde onun azabını bir kat daha artır.”⁶¹⁸

Cehennemde suçlarını itiraf eden bir başka grup ise şöyle demektedir:

قَالَ الَّذِينَ حَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ رَبَّنَا هَؤُلَاءِ الَّذِينَ أَغْوَيْنَا أَغْوَيْنَاهُمْ كَمَا غَوَيْنَا تَبَرَّأْنَا إِلَيْكَ مَا كَانُوا إِيَّانَا يَعْبُدُونَ

Haklarında azap hükmü gerçekleşenler, "Ey Rabbimiz! İşte şunlar bizim azdırdıklarımızdır. Kendimiz azdığımız gibi onları da azdırdık. Şimdi de onlardan uzaklaşıp sana döndük. Zaten (gerçekte) onlar bize tapmıyorlardı" diyeceklerdir.⁶¹⁹

Cehennemlikler azap karşısında tekrar dünyaya dönüp iyi işler yapmak isteyeceklerdir:

وَلَوْ تَرَىٰ إِذْ وَقَفُوا عَلَى النَّارِ فَقَالُوا يَا لَيْتَنَا نُرَدُّ وَلَا نُكَذِّبُ بِآيَاتِ رَبِّنَا وَنَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ

⁶¹⁷ İbrahim, 14/22.

⁶¹⁸ Sâd, 38/59-61.

⁶¹⁹ Kasas, 28/63.

Ateşin karşısında durdurulup da, “Ah, keşke dünyaya geri döndürülsek de Rabbimizin âyetlerini yalanlamasak ve mü'minlerden olsak” dedikleri vakit (hâllerini) bir görsen!⁶²⁰

وَلَوْ تَرَىٰ إِذِ الْمُجْرِمُونَ نَاكِسُوا رُءُوسِهِمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ رَبَّنَا أَبْصَرْنَا وَسَمِعْنَا فَارْجِعْنَا نَعْمَلْ صَالِحًا إِنَّا مُوقِنُونَ

Suçlular, Rablerinin huzurunda boyunlarını büküp, "Rabbimiz! (Gerçeği) gördük ve işittik. Artık şimdi bizi (dünyaya) döndür ki, salih amel işleyelim. Biz artık kesin olarak inanmaktayız" dedikleri vakit, (onları) bir görsen!⁶²¹ Bir başka âyetle de geri dönmek isteyenlere bu fırsatın önceden verildiği ve uyarıcı peygamberler gönderildiği hatırlatılacaktır:

وَهُمْ يَصْطَرِخُونَ فِيهَا رَبَّنَا أَخْرِجْنَا نَعْمَلْ صَالِحًا غَيْرَ الَّذِي كُنَّا نَعْمَلُ أَوَلَمْ نُعَمِّرْكُم مَّا يَتَذَكَّرُ فِيهِ مَن تَذَكَّرَ وَجَاءَكُمُ النَّذِيرُ فَذُوقُوا فَمَا لِلظَّالِمِينَ مِن نَّصِيرٍ

Onlar cehennemde, “Ey Rabbimiz! Bizi buradan çıkar ki dünyada iken işlemekte olduğumuzdan başka ameller, salih ameller işleyelim” diye bağışırlar. (Onlara şöyle denilir:) “Sizi, düşünüp öğüt alacak kimsenin düşünüp öğüt alabileceği kadar yaşatmadık mı? Size uyarıcı da gelmişti. Öyle ise tadın azabı. Çünkü zalimler için hiçbir yardımcı yoktur.”⁶²²

Kâfirlerin pişmanlıkları artık fayda vermez ve bu pişmanlıklarıyla azap çekip dururlar. Daha önce de belirttiğimiz gibi bu azap sahneleri cennet sahelerine göre daha ayrıntılı anlatılmakta bu da okuyanlarda farklı bir tesir bırakmaktadır.

Kur’ân-ı Kerim’deki cennetteki nimet ve cehennemdeki azap sahneleri yanında a’raftaki bir takım sahnelere de yer vermektedir.

3.3.5.3. A’raf

A’raf kelimesinin kökeni ile ilgili iki görüş vardır: Birinci görüşe göre a’raf; horozibiği, at yelesi, sur, dağ ve tepenin en yüksek kısmı anlamına gelen عرف “urf”

⁶²⁰ En’am, 6/27.

⁶²¹ Secde, 32/12.

⁶²² Fatır, 35/37. Ayrıca bkz. Araf, 7/53.

kelimesinin çoğulu olup yüksekliği ifade etmektedir. A'râf cennetle cehennemi birbirinden ayıran bölgedeki sûr'un yüksek kısmına verilen addır.⁶²³ Hasan Basri'ye nisbet edilen ikinci görüşe göre ise bu kelime bilmek, bildirmek kökünden türemiştir. Buna göre a'raf bilme, bildirme ve bilgilendirme makamı anlamına gelmektedir.⁶²⁴

Kur'ân-ı Kerîm'in yedinci sûresinin adı el-A'râf'tır. Bu sûrede "el-a'râf" ve "ashâbü'l-a'râf" (a'râfta bulunanlar) şeklinde geçen⁶²⁵ bu kelime ile kastedilen yer ve burada bulunacakların kimler olduğu konusunda müfessirler değişik yorumlarda bulunmuşlardır. Bazı tefsirlerde a'râfın sırat üzerinde yüksekçe bir yer olduğu veya cennetle cehennem arasında Uhud Dağı'na benzer bir mevki olduğu belirtiliyorsa da tercih edilen görüşe göre a'râf cennetle cehennemi birbirinden ayıran bölgedeki sûrun yüksek kısmının adıdır.⁶²⁶ A'râf Sûresi'nde

وَبَيْنَهُمَا حِجَابٌ وَعَلَى الْأَعْرَافِ رِجَالٌ يَعْرِفُونَ كُلًّا بِسِيمَاهُمْ وَنَادَوْا أَصْحَابَ الْجَنَّةِ أَنْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ لَمْ يَدْخُلُوهَا وَهُمْ يَطْمَعُونَ

"İkisi (cennet ve cehennem) arasında bir sur, A'râf üzerinde de birtakım adamlar vardır. Cennet ve cehennemliklerin hepsini simalarından tanımaktadırlar. Cennetliklere, "Selâm olsun size!" diye seslenirler."⁶²⁷ âyetinde "hicab" diye zikredilen perdenin Hadîd Sûresi 13. âyetinde "sûr" olarak adlandırılması da bu görüşü desteklemektedir. Âyette şöyle buyruluyor:

يَوْمَ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالْمُنَافِقَاتُ لِلَّذِينَ آمَنُوا انظُرُونَا نَقْتَبِسْ مِنْ نُورِكُمْ قِيلَ ارْجِعُوا وَرَاءَكُمْ فَالْتَمِسُوا نُورًا فَضُرِبَ بَيْنَهُمْ بِسُورٍ لَهُ بَابٌ بَاطِنُهُ فِيهِ الرَّحْمَةُ وَظَاهِرُهُ مِنْ قِبَلِهِ الْعَذَابُ

O gün münafık erkek ve kadınlar, müminlere: "Ne olur," derler, "yüzümüze bir bakın da nûrunuzdan biz de yararlanalım!" Bunun üzerine onlara şöyle denilir: "Arkanıza dönün de

⁶²³ İsfahânî, *el-Müfredât*, "arf" md., s. 560.

⁶²⁴ Adil Bebek, "Maturidî'nin Kelam Sisteminde Ahiret İnancı", s. 29.

⁶²⁵ Bkz. A'râf, 7/46, 48.

⁶²⁶ Yusuf Şevki Yavuz, "A'râf" md., *DİA*, III, 259.

⁶²⁷ A'râf, 7/46.

*bir nur arayın!" Derken, aralarına bir duvar çekilir. Bu duvarın bir kapısı olup bu kapının iç tarafında rahmet, dış tarafında ise azap vardır.*⁶²⁸

Zira A'râf Sûresi'ndeki ifade *بينهما* "o ikisinin arasında" şeklindedir. Yani sûrun, cennet ve cehennem arasında olduğu anlatılmaktadır. Eğer onun cennet ve cehennem ehli arasında olduğu murat edilseydi *بينهم* "onların arasında" diye ifade edilmesi gerekirdi. Oysa Hadîd Sûresi 13. âyetteki kullanım *بينهم* şeklindedir. Buna göre anlam "cennet ve cehennem ehli arasında" olur. Dolayısıyla A'râf Sûresi 46. âyetteki sur, cennet ve cehennemi mekân olarak birbirinden ayıran bir sûru ve Hadîd Sûresi 13. âyetteki sur da cennet ve cehennemlikler arasındaki bir sûru düşündürmektedir. Dolayısıyla cennet ve cehennem ehlinin birbirinden ayrıldığı şey ile cennet ve cehennemin birbirinden ayrıldığı şey farklı olabilir.⁶²⁹

A'raf Sûresi 46. âyette geçen *بينهما* "ikisi arasında" ifadesiyle bu surun cennet ve cehennem arasında olduğu anlaşılmaktadır. Buradan hareketle bu surun cennet ve cehennemi mekânsal olarak ayırdığını⁶³⁰, cehennem ehlinin cennete ulaşmasını engellediğini⁶³¹, cennet ve cehennem ehlinin izinin veya eserinin bir diğerine ulaşmasına mani olmak için konulan bir sur olduğu⁶³² gibi değişik yorumlar yapılmıştır.

Ashâbü'l-a'râftan kimlerin kastedildiği hususunda da müfessirler farklı görüş ileri sürmüşlerdir. Rivâyet tefsirlerinde yer alan on iki ayrı görüşe göre ashâbü'l-a'râfî şu dört grup altında toplamak mümkündür.⁶³³

1. İyi ve kötü amelleri eşit olan müminler. Bunlar başlangıçta cennete veya cehenneme konulmayıp ikisi arasında bir müddet bekleyecek, sonra Allah'ın lutfuyla cennete girecek olan müminlerdir. Tefsir ve kelâm âlimlerinin çoğu bu görüşü benimsemişlerdir.

2. Âhirette müminlerle kâfirleri yüzlerinden tanıyacak olan melekler.

⁶²⁸ Hadid, 57/13.

⁶²⁹ Necdet Ünal, "Kur'an-ı Kerim'de A'raf ve A'raf Halkı", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, XI/ 1, 2010, s. 43.

⁶³⁰ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, VIII, 357; Şerafeddin Gölcük, Süleyman Toprak, *Kelâm*, Tekin Yayınevi, Konya 1991, s. 400

⁶³¹ İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm*, III, 417.

⁶³² Beydavî, *Envâr*, II, 340.

⁶³³ Yusuf Şevki Yavuz, "A'raf" md., *DİA*, III, 259.

3. Cennet ve cehennem ehlini birbirinden ayırarak haklarında şahadette bulunacak olan peygamberler, şehidler ve âlimler gibi yüksek şahsiyetler. Bu görüşü benimseyenler arasında Hasan-ı Basrî ve Fahreddin er-Râzî de bulunmaktadır.

4. Cennete veya cehenneme girmeyi gerektirecek durumda olmayan belli kişiler. Bunlar da herhangi bir peygamberin tebliğini duymadan ölenler (fetret ehli), müşriklerin bulûğ çağından önce ölen çocukları veya gayri meşrû evlilikten doğan çocuklardan ibarettir.

Tefsirlerde söz konusu bu dört görüşün her biriyle ilgili çeşitli rivâyetler bulunmakta ise de âyet, hadis ve sahâbe sözleriyle teyit edilen birinci görüş daha isabetli görülmektedir. Zira tartıları ağır gelenlerle hafif gelenlerin durumları âyetlerde açıkça ifade edildiği halde⁶³⁴ günahları sevaplarına eşit olanların âkıbeti hakkında herhangi bir açıklama yapılmamış olması, bunların ashâbü'l-a'râfı teşkil edeceği ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Âyetlerde belirtildiği üzere⁶³⁵ a'râfta bulunanların cennete girmeyi şiddetle arzu ettikleri halde oraya henüz girmeden cennetlikleri selâmlamaları, gözleri cehennem ehline çevrilince, "*Rabbimiz, bizi bu zalimler zümresiyle beraber bulundurma!*" diye dua etmeleri de bu görüşü doğrular mahiyettedir. Âyetin bu ifadesi karşısında, a'râf ehlinin meleklerden ibaret olduğunu söylemek veya bu zümreyi peygamberler, şehidler ve âlimlerin teşkil ettiğini savunmak mümkün görünmemektedir. Çünkü günah işleme gücüne sahip olmayan ve cehenneme girme endişesi taşımayan meleklerin böyle bir niyazda bulunmasına gerek yoktur. Bunun gibi, cennette en yüksek makam ve mertebeleri elde edecekleri ve buraya öncelikle girecekleri şüphesiz olan peygamberlerin, şehidler ve sâlih kulların da cehenneme girme korkusu içinde bulunmaması gerekir. Esasen, "*Bizi bu zalimler zümresi ile beraber bulundurma!*" ifadesi, bu niyazı yapanların âkıbeti hakkında henüz hüküm verilmemiş olduğunun delili sayılır. Ayrıca Hz. Peygamber (s.a.s.)'den rivâyet edilen ve günahı ile sevabı eşit olanların a'râfta kalacaklarını bildiren hadis de ilk görüşün doğruluğunu gösteren delillerden birini teşkil eder.⁶³⁶

Kıyamet sahnelerinden biri olarak Kur'ân'da tasvir edilen a'râf, hayırla şer arasında mütereddit davranan insanlara tercihlerini hayır yönünde kullanmaları için yapılmış ilâhî bir uyarı kabul etmek mümkündür. A'raf ehli A'raf Sûresi'nde şöyle anlatılmaktadır:

⁶³⁴ Bkz. A'râf, 7/8; Mü'minûn, 23/102; Kari'a, 101/6.

⁶³⁵ Bkz. A'râf, 7/46-47.

⁶³⁶ Yavuz, "A'raf" md., *DİA*, III, 259.

وَبَيْنَهُمَا حِجَابٌ وَعَلَى الْأَعْرَافِ رِجَالٌ يَعْرِفُونَ كُلًّا بِسِيمَاهُمْ وَنَادَوْا أَصْحَابَ الْجَنَّةِ أَنْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ لَمْ يَدْخُلُوهَا وَهُمْ يَطْمَعُونَ* وَإِذَا صُرِفَتْ أَبْصَارُهُمْ تِلْقَاءَ أَصْحَابِ النَّارِ قَالُوا رَبَّنَا لَا تَجْعَلْنَا مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ* وَنَادَى أَصْحَابُ الْأَعْرَافِ رِجَالًا يَعْرِفُونَهُمْ بِسِيمَاهُمْ قَالُوا مَا أَغْنَى عَنْكُمْ جَمْعُكُمْ وَمَا كُنْتُمْ تَسْتَكْبِرُونَ* أَهَؤُلَاءِ الَّذِينَ أَقْسَمْتُمْ لَا يَنَالُهُمُ اللَّهُ بِرَحْمَةٍ أَدْخُلُوا الْجَنَّةَ لَا خَوْفٌ عَلَيْكُمْ وَلَا أَنْتُمْ تَحْزَنُونَ* وَنَادَى أَصْحَابُ النَّارِ أَصْحَابَ الْجَنَّةِ أَنْ أَفِيضُوا عَلَيْنَا مِنَ الْمَاءِ أَوْ مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ حَرَّمَهُمَا عَلَى الْكَافِرِينَ* الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَهُمْ لَهْوًا وَلَعِبًا وَغَرَّتْهُمْ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا فَالْيَوْمَ نَنْسِيهِمْ كَمَا نَسُوا لِقَاءَ يَوْمِهِمْ هَذَا وَمَا كَانُوا بِآيَاتِنَا يَجْحَدُونَ

“İkisi (cennet ve cehennem) arasında bir sur, A'râf üzerinde de birtakım adamlar vardır. Cennet ve cehennemliklerin hepsini simalarından tanımaktadırlar. Cennetliklere, “Selâm olsun size!” diye seslenirler. Onlar henüz cennete girmemişlerdir, ama bunu ummaktadırlar. Gözleri cehennemlikler tarafına çevrildiği zaman, “Ey Rabbimiz! Bizi zalim toplumla beraber kılma” derler. A'râftakiler, simalarından tanıdıkları birtakım adamlara da seslenir ve şöyle derler: “Ne çokluğunuz, ne de taslamakta olduğunuz kibir size bir yarar sağladı!” “Sizin, ‘Allah bunları rahmete erdirmez’ diye yemin ettikleriniz şunlar mı?” (Sonra cennetliklere dönerek) “Haydi, girin cennete. Size korku yok. Siz üzülecek de değilsiniz” derler. Cehennemlikler de cennetliklere, “Ne olur, sudan veya Allah'ın size verdiği rızıktan biraz da bizim üzerimize akıtın” diye çağırırlar. Onlar, “Şüphesiz, Allah bunları kâfirlere haram kılmıştır” derler. Onlar dinlerini oyun ve eğlence edinmişler ve dünya hayatı da kendilerini aldatmıştı. İşte onlar bu günlerine kavuşacaklarını nasıl unuttular ve âyetlerimizi nasıl inkâr edip durdularsa, biz de onları bugün öyle unuturuz.”⁶³⁷

Bu sahne cennet ile cehennemi birbirinden ayıran a'raf sahnesidir. Sanki burası cennetliklerin ve cehennemliklerin ayrıldığı, herkesin cennete veya cehenneme sevk edildiği bir geçiş noktasıdır. A'raf üzerinde hem cennetlikleri hem de cehennemlikleri simalarından tanıyan adamlar vardır. Bunlar, onları gidecekleri yere yönlendirirler ve onlara hak ettikleri tahkir ve ikram ile muamele ederler. Cennetlikleri merhabalar ve selam ile karşılarken, cehennemlikleri azarlama ve kınama ile karşılamaktalar. Son olarak da

⁶³⁷ A'raf, 7/46-51.

cehennemden cennetliklere hitaben umut, zillet ve yalvarma dolu bir ses işitiyoruz: “Ne olur, sudan veya Allah'ın size verdiği rızıktan biraz da bizim üzerimize akıtın” diye çağırırlar. Cennetliklerden gelen cevap ise mazeret ve uyarı doludur: Onlar, “Şüphesiz, Allah bunları kâfirlere haram kılmıştır” derler.⁶³⁸

⁶³⁸ Kutup, *Kur'an'da Kıyamet Sahneleri*, s. 124.

SONUÇ

Kıyamet ve âhiret sürecini içeren sahneleriniyer aldığı ayetler, Kur’ân-ı Kerim’in önemli bir kısmını oluşturduğu görülecektir. Kıyametle ilgili bu sahneler son derece etkileyici bir şekilde sunulmaktadır. Birçok sûreye serpiştirilmiş bu kıyamet sahnelerini, bu sahneleri özlü bir şekilde anlatan Kâri’a Sûresi bağlamında “Kıyamet, Kıyametin Aşamaları ve Hesaba Çekilme” başlıkları altında incelemek mümkündür. Öncelikle sûrenin icmalî tefsirine baktığımızda şunları görmekteyiz.

Sûreye ismini veren Kâri’a, aynı zamanda sûrenin konusunu da oluşturmaktadır. Tamamında kıyametten bahsedilen sûrenin; ilk beş âyetin oluşturduğu birinci bölümde kıyametin kopuşunun birinci safhasında gerçekleşecek dehşetli hadiselerden söz edilmekte, kıyametin dehşetinden dolayı uçuşan pervaneler gibi olan insanlardan, atılmış renkli yün haline gelecek dağlardan bahsedilmektedir.

Ayrıca sûrede amellerin bir terazi ile tartılacağı ve yapılan her şeyin karşılığının görüleceği ifade edilmiştir. İnsanların dünyada yapmış oldukları davranışları sebebiyle âhirette karşılaşacakları mükâfat ve cezalardan bahsedilerek, tartıları ağır gelenlerin cennette memnun edici bir hayata kavuşacağı, tartıları hafif gelenlerin ise kızgın bir ateşe atılacakları haber verilmektedir. Kâri’a Sûresi’yle, kıyamet gününün gerçekliği çarpıcı sahnelerle gözler önüne serilerek hem müjdeleyici hem de korkutucu mesajlara yer verilmiş, öte yandan sorumluluk ilkesine vurgu yapılarak dünya hayatındaki davranışların karşılıksız kalmayacağı bildirilmiştir.

Sûreden çıkaracağımız temel mesajları da şöyle özetleyebiliriz;

Kıyamet idrak edemeyeceğimiz şekilde dehşetli olacaktır. Koca dağlar atılmış yün gibi savrulacağı o gün, insanlar korku ve şaşkınlıktan dolayı uçuşan kelebekler gibi olacaktır. Kıyamet günü ameller tartılacak iyi amelleri ağır basanlar kurtulup cennete, iyilikleri hafif gelenler ise cehenneme gireceklerdir.

Kur’ân-ı Kerim’in ana konularından biri olan kıyametten ve kıyametin safhalarından bahseden âyetler Kur’ân-ı Kerim’in yaklaşık dörtte birine denk gelmektedir. Bu âyetlerde kıyametin özellikleriyle birlikte kıyamet sahnelerine de yer verilmiştir. Bu sahnelerin çoğu Mekkî sûrelerde bulunmakla beraber, Kur’ân’ın büyük çoğunluğuna

serpiştirilmiştir. Bazen bir sûre uzun ve kısa birden fazla sahne içerebilmektedir. Kur'ân'da kıyamet sahneleri, tasvirin en açık şekilde yapıldığı yerlerdir.

Kur'ân-ı Kerim'deki kıyamet sahneleriyle ilgili olarak İbn Sînâ gibi filozoflar bunların iyiliği emretmek ve kötülükten sakındırmak amaçlı birer sembolik tasvir olduğunu belirtirken Gazzâlî ise nasslarda kesin olarak bildirilen bu hususlar hakkında böyle bir düşüncenin insanı küfre götüreceğini belirtmiştir.

Kur'ân'daki bu sahnelere baktığımızda; kıyamet günündeki dehşetli korku, ölümden sonraki diriliş, nimet ve azaptan önceki hesap sahneleri, cennetteki nimet ve cehennemdeki azap sahneleri tasvir edilmektedir. Ayrıca müşriklerin tapmış olduklarıyla, günahkârların kendi arasındaki ve cennetliklerle, mü'minlerin mü'minlerle ve meleklerle olan sohbetleri de bu sahnelerde anlatılmaktadır.

Kur'ân-ı Kerim'de âhiret âlemi, sadece tavsif edilerek bırakılmamış; tasavvur edilebilir, hissedilebilir, canlı ve müşahhas olarak zikredilmiştir. İman edenler bu sahneleri görürler ve etkilenirler; bazen kalpleri titrer, bazen tüyleri ürperir, bazen içlerine korku dolar, bazen cehennem alevi yakar bazen de cennetten bir esinti gelir. Böylece mü'minler o gün gelmeden, âhiret âlemini bilmiş olurlar.

Bu sahnelere göre kıyamet; insanları bayılıp yere seren, dağları savurup yeri dümdüz eden, yeni bir âlemin başlangıcıdır. Aslında bu, ilk anda bir yıkım olsa da ardından ebedî bir hayat getiren büyük bir olaydır. Kıyamet; bir yok oluş değil, ölmüş cesetlerin dirilip kıyam etme zamanıdır. Kıyamet günü insanlar kabirlerden kaldırılıp Yüce Divana sevk edilerek, dünyada yapmış oldukları işler, adalet terazilerinde tartılır. Tartıları ağır gelenler yani işlerinde bir değer bulunan, iyilikleri kötülüklerinden çok olan kimseler, cennette hoş bir yaşam içerisinde olurlar. Tartıları hafif gelenlerin yani dünyada değersiz, âdî işler yapmış olan, kötülükleri ağır basan insanların gideceği yer de hâviye'dir. Onların yeri cehennem çukurudur.

Kıyamet sahnelerin bazı özelliklerini şunlardır:

1) Bu sahneler, dünyamızdan alınmış canlı sahnelerdir. Bu sahneler insanların ruhlarında etki yapacak şekilde resmedilir.

2) Bu sahneler gözle görülür ve hissedilir şekilde canlandırılmaktadır. Bu şekilde ruhta çok büyük etki yapar. Böylelikle dünya ile âhiret arasındaki uzak mesafe, yakınlaşmakta bazen de arada bu mesafe kalmamaktadır. Bazen de âhiret öylesine bir hale gelir ki, dinleyenler dünyanın uzak bir geçmişte kaldığını düşünürler.

3) Kıyamet sahnelerindeki bir diğer özellik de uyumdur. Bu uyum sahnelerin her bir bölümünde, kelimelerin ses tonunda, sahnenin bütün kelimelerinin ses tonunun, manalarının ritminin sunulduğu bağlamda uygunluk arz etmesinde kendini gösterir.

4) Kur'ân-ı Kerim'de azap sahneleri nimet sahnelerinden daha çok ayrıntılı anlatılır. Çünkü azabı anlatırken uzatmak, hisse daha çok tesir eder, ruhta daha çok korku uyandırır.

Sonuç olarak Kur'an'a göre bu dünya hayatı bir imtihandır. Bütün dehşetiyle tasvir edilen kıyametin kopmasıyla bu dünya hayatı sona erecek ve yeni bir hayat başlayacaktır. Bu hayat dünyada iken yapılanlara bağlı olarak ya ebedî bir saadet yurdu veya sonsuz bir azap yurduna dönüşecektir. Yapılan iyilikler ve kötülükler bir hardal tanesi ağırlığınca hatta zerre miktarı dahi olsa boşa gitmeyecek ve karşımıza çıkarılacaktır. Bu nedenle Kur'ân'daki bu kıyamet sahneleri dikkatlice okunmalı, yapılan uyarılar dikkate alınmalıdır.

KAYNAKÇA

- ABDUH, Muhammed, Muhammed Reşid Rıza, *Menar Tefsiri Tefsiru'l Kur'âni'l Hakim*, (çev. Halil Çelik), Ekin Yay., İstanbul 2014.
- ABDUH, Muhammed, *Tefsiru Cüz-i Amme*, Kahire (h) 1322.
- ABDÜLBÂKÎ, M. Fuad, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Daru'l-Kütübi'l-Mısriyye, Kahire 1945.
- AHMED B. HANBEL, *Müsned* (Tahk: Şuayb Arnaud), er-Risale yay. 1999
- AHMET MUHTAR, Abdulhamid Ömer, *Mu'cemu'l-Lugati'l-Arabiyyeti'l-Muassıra*, Alemü'l-Kütüb, Beyrut 2008.
- ÂLÛSÎ, Şihabüddin Mahmud İbn Abdillâh el-Hüseynî, *Ruhu'l-Me'ânî fî Tefsiri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî*, (tah. Ali Abdülbari Atiyye), Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut (h)1415.
- ATEŞ, Süleyman, *Kur'ân Ansiklopedisi*, Kuba Yayınları, İstanbul ts..
- _____, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul ts..
- AYDÜZ, Davut, *Kısa Sûrelerin Tefsiri*, Işık Yayınları, İzmir 2007.
- _____, *Tefsir Tarihi, Çeşitleri ve Konulu Tefsir*, Işık Yayınları, İzmir 2013.
- BAZERGAN, Mehdi, *Kur'ân'ın Nüzul Süreci*, (çev. Yasin Demirkıran), Fecr Yay., Ankara 1998.
- BEBEK, Adil, “Maturidî'nin Kelam Sisteminde Âhiret İnancı”, MÜ İFD, Sayı:19, İstanbul 2000.
- _____, “Sur” md., *DİA*, XXXVII, İstanbul 2009.
- BEYHEKÎ, Ebu Bekir Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali, *es-Sünenu'l-Kubrâ*, Kahire, 1344.
- BİKÂÎ, İbrahim İbn Ömer İbn Hasan, *Nazmü'd-Dürrer fî Tenâsübi'l-Âyâtî ve's-Süver*, Dârü'l-Kütübi'l-İslâmî, Kahire ts.,
- BUHÂRÎ, Ebû Abdullah, Muhammed b. İsmail b. İbrahim b. Muğire, *el-Cami'ul-Musnedi's-Sahih* (tahk: Muhammed Züher b. Nâsr), yy (h) 1422.
- CERRAHOĞLU, İsmail, *Tefsir Usulü*, TDV Yay., Ankara 2012.
- CEVHERÎ, Ebu Nasr İsmail ibn Hammâd, es-Sihah, Daru'l-İlm, Kahire 1990.
- CEVZÎ, Ebü'l-Ferec Cemalüddin Abdurrahman İbn Ali İbn Muhammed, *Zâdü'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsir*, (tah. Abdurrezzak el-Mehdî), Dârü'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut(h)1422.
- ÇELİK, Ömer, *Tefsir Usulü ve Tarihi*, Erkam Yay., İstanbul 2012.

- ÇETİN, Abdurrahman, *Kur'ân İlimleri ve Kur'ân-ı Kerim Tarihi*, Dergah Yay., İstanbul 2012.
- ÇETİNER, Bedreddin, *Esbab-ı Nüzul*, Çağrı Yay., İstanbul 2002.
- ÇİÇEK, M. Halil, *Kur'ân Nasıl Bir Kitaptır*, Beyan Yay., İstanbul 2012.
- ÇİMEN, Abdullah Emin, “Kur'ân-ı Kerim’de Bazı Kıyamet Sahneleri”, *Din ve Hayat Dergisi*, Haziran 2012.
- DEMİR, Şehmus, “Kur'ânî Konu, Kavram ve Sûre Tefsirine Metodik Bir Yaklaşım”, *EKEV Akademi Dergisi*, VII/14, yıl:2003.
- DEMİRCİ, Muhsin, “Münasebatü'l-Kuran” md., *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, MÜ İFAV Yay., İstanbul 2012.
- _____, *Konulu Tefsire Giriş*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2006.
- _____, *Kur'ân'ın Ana Konuları*, MÜ İFAV Yay., İstanbul 2013.
- _____, *Tefsir Usulü*, MÜ İFAV Yay., İstanbul 2012.
- DOĞAN, Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yay., İstanbul 1994.
- DUMLU, Ömer, “Konulu Tefsir ve Düşündürdükleri”, *Tefsirin Dünü Bugünü Sempozyumu*, Samsun 1992.
- EBU UBEYDE, Ma'merb. El-Musenna et-Teymî el-Basrî, *Mecazu'l-Kur'ân*, Mektebetü'l-Hancî, Kahire (h) 1381.
- ESED, Muhammed, *Kur'an Mesajı Meal-Tefsir*, (çev. Cahit Koytak-Ahmet Ertürk), İşaret Yay., İstanbul 1999.
- FÎRÛZÂBÂDÎ, Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb, *Basâiru zevi't-Temyîz fî Letâifi'l-Kitâbi'l-Azîz*, Tah. Muhammed Ali en-Neccâr, İhya-i Turasi'l-İslamiye, Kahire 1996.
- GAZZÂLÎ, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed et-Tusî, *İhya-u Ulumu'd-Din*, Darul-Marife, Beyrut ts.,
- _____, *Ölüm ve Sonrası*, (çev. Hüseyin Okur), Semerkand Yay., İstanbul 2015.
- _____, *Tehâfütü'l-felâsife*, (nşr. Süleyman Dünya), Dâru'l-Maârif, Kahire 1955.
- GÖKÇE, Cüneyt, “Berzah” md., *DİA*, V, İstanbul 1992.
- GÖKKIR, Bilal, “Konulu Tefsir: Hedef, İmkân ve Sınırları”, *Kur'ân'a Yaklaşımlar*, Kur'ân ve Tefsir Akademisi, İstanbul 2010
- GÖLCÜK, Şerafeddin, Süleyman Toprak, *Kelâm*, Tekin Yayınevi, Konya 1991.

- GÖZELER, Esra, “Kur’ân’ın Retorik Analizi: Kâri’a Sûresi Örneğinde Michel Cuypers’in Kur’ân’ı Anlama Metodu”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, LI/2, Ankara 2010.
- GÜNGÖR, Mevlüt, “Tefsirde Konulu Tefsir Metodu”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, II, sayı: 7, yıl: 1988.
- _____, *Kur’ân Araştırmaları-1*, Kur’ân Kitaplığı Yay., İstanbul 1995.
- GÜVEN, Şahin, *Çağdaş Tefsir Araştırmalarında Konulu Tefsir Metodu*, Şura Yayınları, İstanbul 2001.
- _____, *Konulu Tefsir Metodu*, Düşün Yay., İstanbul 2014.
- HASAN İzzeddin b. Hüseyin b. Abdulfettah Ahmed el-Cemel, *Mu’cem ve Tefsiru’-Lügaviyy likelimatî’l-Kur’ân*, el- Hey’etu’l-Mısriyyetu’l-âmmetu li’l-Küttâb, Mısır 2008.
- HASENÎ, İbni Acibe, *Kısa Sûrelerin Tefsiri*, Semerkand Yay., İstanbul 2014.
- HEYET, Karaman, Hayrettin, Mustafa Çağrıçı, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadrettin Gümüş, *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, DİB Yay., Ankara 2008.
- HEYET, *Hadislerle İslam*, DİB Yay., Ankara 2013.
- HİCAZÎ, Muhammed Mahmud, *et-Tefsiru’l-Mevduiyyetu fi’l-Kur’âni-l’Kerim*, Kahire 1970.
- HÛLÎ, Emin, *et-Tefsir Ma’alimu Hayatihi ve Menhecuhu’l-Yevm*, Mısır 1944
- IŞIK, Emin, “Hakka Sûresi” md., *DİA*, XV, İstanbul 1997.
- İBN ‘ATİYYE, Ebu Muhammed Abdülhakk İbn Ğâlib İbn Abdirrahman İbn Temmam el-Endülüsî, *el-Muharrarü’l-Vecîz fi Tefsiri’l-Kitâbi’l-Azîz*, (tah. Abdüsselam Abdüşşafi Muhammed), Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, (h)1422.
- İBN ÂŞÛR, Muhammed Tahir İbn Muhammed Tâhir, *et-Tahrîrü’l-Ma’nâ’s-Sadîd ve Tenvîrü’l-Akli’l-Cedîd min Tefsiri’l-Kitâbi’l-Mecîd*, Dârü’t-Tunusiyye, Tunus 1984.
- İBN KESİR, Ebu’l-Fida İsmail, *en-Nihaye el-Fiten ve’l-Melahim* (tah. Taha Muhammed ez-Zeyni), Kahire 1969.
- _____, *Tefsiru’l-Kur’âni’l-Azîm*, Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut (h) 1419.
- İBN KUTEYBE, Ebu Muhammed Abdullah İbn Müslim ed-Dîneverî, *Ġarîbü’l-Kur’ân*, (tah. Said el-Lühhâm), yy, ts.

- İBN MANZUR, Ebu'l-Fadl Cemaluddîn Muhammed b. Mükrim el-İfrîkî, *Lisânu'l-Arab*, Daru Sadr, Beyrut (h) 1414.
- İMÂM NEVEVÎ, *Riyâzüs-Sâlihîn*, (Tercüme ve Şerh: M. Yaşar Kandemir vd.), Erkam Yay., İstanbul 2009.
- İSFAHÂNÎ, Râğıb Ebü'l-Kasım Hüseyin İbn Muhammed, *el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'ân*, (tah. Safvân Adnan Dâvudî), Dârü'l-Kalem, Beyrut (h)1412.
- _____, *el-Müfredat (Kur'ân Kavramları Sözlüğü)*, (çev. Abdalbaki Güneş ve Mehmet Yolcu), Çıra Yayınları, İstanbul 2012.
- İZZÜDDÎN, Abdulazîz b. Abdusselâm b. Ebi'l-Kâsım b. Hasan b. Muhammed b. Mühezzeb es-Sülemî', *el-İşâre ila'l-İcâz fî Ba'zi Envâi'l-Mecâz*, yy, İstanbul 1895.
- KÂDİ ABDÜLCEBBAR, Ebu'l-Hasen Abdülcebbar b. Ahmed el-Hemedânî, *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, (thk. Abdülkerim Osman), Mektebetü Vehbiyye, Kahire 1996.
- KAMİLOĞLU, Yaşar, "Kâri'aSûresi" md., *DİA*, XXIV, İstanbul 2001.
- KASAPOĞLU, Abdurrahman, "Kur'ân'ın Konulu Tefsiri", *Hikmet Yurdu Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, II/ 3, yıl: 2009.
- KESKİN, Hasan, "Âyetlerin Sayısı Hakkındaki İhtilaf Nedenleri", *CÜ İFD*, Sivas 2009.
- KILAVUZ, Ahmet Saim vd., *Diyanet İslam İlmihali*, DİB Yay.
- KILAVUZ, Ahmet Saim, "Amel Defteri" md., *DİA*, III, İstanbul 1991.
- KIRCA, Celal, *İlimler ve Yorumlar Açısından Kur'ân'a Yönelişler*, Tuğra Neşriyat, İstanbul 1993.
- KOCABAŞ, Şakir, "Kur'ân ve Hadislerde Kıyamet Günü", *Dîvânİlmî Araştırmalar Dergisi*, VI/ 11, 2001.
- KOÇYİĞİT, Hikmet, "Ortak Sûre İsimleri", *Uludağ Üniversitesi İFD*, XXI/2, Bursa 2012.
- KURTUBÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Ensârî, *Et-Tezkire bi Ahvâli'l-Mevtâ ve Umûri'l-Ahire*, (thk., Sâdık b. Muhammed b. İbrahim), Mektebetü Daru'l-Minhac, Riyad (h) 1425.
- KURTUBÎ, Ebu Abdillâh Muhammed İbn Muhammed İbn Ebibekir, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, (tah. Ahmed el-Berdûnî ve İbrahim Etfiyyiş), Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye, Kahire 1964.
- KUTUB, Seyyid, *Fi Zilali'l-Kur'ân* (çev. Emin Saraç, Hakkı Şengüller, Bekir Karlıağa), Hikmet Yay., İstanbul 1971.
- _____, *Meşahidu'l-Kıyameh fî'l-Kur'ân*, Daru's-Şuruk, Kahire 2002.

- _____, *Kur'ân'da Kıyamet Sahneleri*, (çev. Ömer Aydın, Ertuğrul Özalp), İşaret Yay., İstanbul 2011.
- MALİK B. ENES, *el-Muvatta* (Tahk: Muhammed Mustafa el-A'zamî), Basım Yeri Yok, 2004.
- MÂVERDÎ, Ebü'l-Hasan Ali İbn Muhammed İbn Muhammed İbn Habib, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, (tah. Seyyid İbn Abdilmaksud İbn Abdirrahim), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, ts.,
- MERTOĞLU, Mehmet Suat, "Tefsir" md., *DİA*, XL, İstanbul 2011.
- MEVDUDÎ, Ebü'l-A'lâ, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, (trc. Muhammed Han Kayanî, Yusuf Karaca, Nazife Şişman, İsmail Bosnalı, Ali Ünal ve Hamdi Aktaş), İnsan Yay., İstanbul 1996.
- MUKATİL B. SÜLEYMAN, b. Beşir Ebu'l Hasan el-Ezdî el-Horasanî el Belhî, *Tefsiru Mukatil b. Süleyman*, Daru İhyai't-Turas, Beyrut (h)1423.
- MÜSLİM, Mustafa, *Mebahis fi't-Tefsiri'l-Mevduî*, Daru'l-Kalem, Dimeşk 2005,
- MÜCAHİD, Ebü'l-Haccâc İbn Cebr, *Tefsîru Mücahid*, (tah. Muhammed Abdüsselâm Ebü'n-Nil), Dâru'l-Fikri'l-İslâmiyyi'l-Hadîse, Mısır 1989.
- ÖZGEN, Mustafa, "İmam Rabbani'ye Göre Ru'yetullah Meselesi", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 33, Konya 2012.
- ÖZTÜRK, Yener, *İmkânı ve Lüzumu Açısından Kur'ân'da Âhiret*, Işık Yay., İzmir 2004.
- POLAT, Emanullah, *Tin Sûresi'nin Tefsiri ve Sûre Işığında Kutsal Zaman ve Mekân Mefhumu* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), MÜ SBE, İstanbul 2001.
- RÂZÎ, Fahrüddin Muhammed b. Ömer, *et-Tefsiru'l-Kebir Mefâtihu'l-Gayb*, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1990.
- _____, *Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb*, (çev. Suat Yıldırım, Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç, Sadık Doğru), Akçağ Yayınları, Ankara 1999.
- SABUNÎ, Muhammed Ali, *Safvetü't-Tefasir*, (çev. Sadrettin Gümüş, Nedim Yılmaz) Ensar Neşriyât, İstanbul 1992.
- SAMÎ, Şemseddin, *Kamus-î Türkî*, "Kıyamet" md., İkdâm Matbaası, Dersaadet h. 1317.
- SELLS, M Michael Anthony, "Sound and Meaning in Surat al-Qari'a", *Arabica*, XL/3, 1993.
- SUAR, Ali, *Âyet ve Hadislerle Sonsuzluğa Açılan Hayat Kıyamet*, Onur Kitap, İstanbul 2012.

- SÜYÛTÎ, Celâlüddîn Abdurrahman İbn Ebî Bekr, *ed-Dürrü'l-Mensûr fî't-Tefsiri bi'l-Me'sûr*, Dârü'l-Fikir, Beyrut ts.
- _____, *el-İtkan fî ulumi'l-Kur'ân*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiye, Beyrut ts.
- _____, *Tenasûku'd-Dürrer fî Tenasübü'Süver*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1987.
- _____, *Lübâbü'n-Nükûl fî Esbâbi'n-Nüzul*, Müessesetü'l-Kütübi's-Sakafiyye, Beyrut 2002.
- ŞAHİN, M. Süreyya, "Cennet" md., *DİA*, VII, İstanbul 1993.
- ŞİMŞEK, M. Sait, *Günümüz Tefsir Problemleri*, Kitap Dünyası Yayınları, Konya ts.
- ŞEVKANİ, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Fethu'l-Kadîr*, Beyrut 1991.
- TABERÎ, Ebu Cafer Muhammed İbn Cerîr, *Câmiu'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kur'ân*, (tah. Ahmed Muhammed Şakir), Müessesetü'r-Risâle, I. Baskı, 2000.
- TOPALOĞLU, Bekir, "Âzife" md., *DİA*, IV, İstanbul 1991.
- _____, "cehennem" md., *DİA*, VII, İstanbul 1993.
- _____, "Kıyamet" md., *DİA*, XXV, Ankara 2002.
- _____, "sâat" md., *DİA*, XXXV, İstanbul 2008.
- TOPRAK, Süleyman, "Haşr" md., *DİA*, XVI, İstanbul 1997.
- _____, "mizan" md., *DİA*, XXX, İstanbul 2005.
- TUNCER, Faruk, *Sarsıcı Kıyamet Tasvirleriyle Hakka Süresi Tefsiri*, Işık Akademi Yayınları, İzmir 2010.
- TÜRCAN, Galip, *Kur'ân'da Âhiret İnancı* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), SDÜ SBE, Isparta 2002,
- ÜNAL, Necdet, "Kur'ân-ı Kerim'de A'raf ve A'raf Halkı", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, X/1, 2010.
- ÜNVERDİ, Mustafa, "Yeniden Dirilişin Keyfiyeti Açısından Organ Nakli", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*.
- VAHİDÎ, Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Ali b. Mütteveyh, *El-Vasît Fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecid*, (nşr: Adil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Muavviz), Daru'l-Kutubi'l-İlmiye, Beyrut 1994.
- _____, *Esbabu'n-Nüzul*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1991.
- YAKIT, İsmail, *İslam'ı Anlamak*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2009.
- YAŞAROĞLU, M. Kamil, "Kâri'a Süresi" md., *DİA*, XXIV, İstanbul 2001.
- YAVUZ, Ömer Faruk, *Kur'ân ve Kıyâmet*, Marifet Yayınları, İstanbul 1997.
- YAVUZ, Yusuf Şevki, "Ba's" md., *DİA*, V, İstanbul 1992..

_____, “A’raf” md., *DİA*, III, İstanbul 1991.

_____, “Ac büz’z-zeneb” md., *DİA*, I, İstanbul 1988.

YAZIR, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dîni Kur ‘ân Dili*, Azim Dağıtım, İstanbul ts.

YEŞİLYURT, Temel, “Rü’yetullah” md., *DİA*, XXXV, İstanbul 2008.

YILDIRIM, Celal, *İlmin Işığında Asrın Kur ‘ân Tefsiri*, Anadolu Yay., İstanbul ts.

YILDIRIM, Suat, Kur ‘ân-ı Hakim ve Açıklamalı Meali, Define Yay., İstanbul 2010.

YILMAZ, Mehmet Faik, “Münâsebâtü’l-Âyât Ve’s-Süver” md., *DİA*, XXXI, İstanbul 2006.

ZAHRANÎ, Ahmed Muhammed, *Örneklerle Konulu Tefsir*, (çev: M. Fatih Kesler), Akçağ Yayınları, Ankara 2002.

ZECCÂC, Ebu İshak İbrahim İbn es-Sırrî İbn Sehl, *Me’âni’l-Kur ‘ân ve İ’râbühü*, Âlemü’l-Kütüb, Beyrut 1988.

ZEMAHŞERÎ, Ebü’l-Kasım Mahmud İbn Ömer İbn Ahmed, *el-Keşşaf an Hakâiki Ğavâmidî’t-Tenzîl*, Dârü’l-Kitâbi’l-Arabî, Beyrut, (h)1407.

ZERKEŞÎ, Ebû Abdillâh Bedruddin Muhammed b. Bahadır, *El-Burhân fî Ulûmi’l-Kur ‘ân*, Kahire 1984.

ZÜRKANÎ, Muhammed Abdulazim, *Menahilu’l-İrfan fî Ulumi’l-Kur ‘ân*, Matbaatü İsâ el-Bâbî el-Halebî, yy, ts.

ÖZGEÇMİŞ

Âdem Sav 01.07.1982 tarihinde Bingöl İli Genç İlçesi Çevirme Köyünde doğdu. İlköğrenim ve ortaöğrenimini Adana'da tamamladı. 2000 yılında girdiği Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği'nden 2004 yılında mezun olarak yükseköğrenimini tamamladı.

2004 yılında atandığı Bingöl Merkez Ankara Büyükşehir Belediyesi İlköğretim Okulu'nda 8 yıl Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenliği yaptı. Daha sonra Düzağaç İmam Hatip Ortaokulunda bir yıl süreyle müdür yardımcılığı yaptıktan sonra Bingöl Özel Eğitim Uygulama Merkezine müdür yardımcısı olarak atandı. Halen bu görevini sürdürmektedir.